

philosophy.naiau.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ



ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Науковий журнал

2(22)'2021

Журнал індексується в таких базах даних

і пошукових системах:

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International (ICV 2020 = 52.65);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 9, i10-індекс – 8);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2021**

Філософські та методологічні проблеми права



2
(22)
2021

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 17565-6415Р від 4 лютого 2011 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 2 липня 2020 року № 886) Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 30 листопада 2021 року (протокол № 22)

Редакційна колегія:

Костицький М. В., доктор юридичних наук, професор(головний редактор);

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, доцент (заступник голови редколегії);

Полудьонна Н. С., кандидат психологічних наук, доцент (секретар редколегії);

Бабаніна В. В., доктор юридичних наук, доцент;

Бандура О. О., доктор філософських наук, професор;

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор;

Берестова І. Е., доктор юридичних наук, професор;

Братель С. Г., кандидат юридичних наук, доцент;

Варга Ч., доктор юридичних наук, професор;

Вознюк А. А., доктор юридичних наук, професор;

Гвоздік О. І., доктор філософських наук, професор;

Джужа О. М., доктор юридичних наук, професор;

Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор;

Кушакова-Костицька Н. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Кудерміна О. І., доктор психологічних наук, професор;

Паєлишин О. В., доктор юридичних наук, доцент;

Паства-Войцеховська Б., доктор філософії, доцент;

Сербин Р. А., доктор юридичних наук, професор;

Співак М. В., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент;

Таран О. В., доктор юридичних наук, професор;

Тихонова О. В., доктор юридичних наук, професор;

Хомчинскі П., доктор філософії, доцент;

Чорноус Ю. М., доктор юридичних наук, професор;

Чурпіта Г. В., доктор юридичних наук, професор;

Шевченко А. Є., доктор юридичних наук, професор;

Юсупов В. В., доктор юридичних наук, професор

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори

Філософські та методологічні проблеми права : наук. журн. / [редкол.: Х0 М. В. Костицький (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. – № 2 (22). – 110 с.

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

philosophy.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**



PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF LAW

Scientific magazine

2(22)'2021

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International (ICV 2020 = 52.65);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 9, i10-індекс – 8);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2021**

Philosophical and Methodological Problems of Law



2
(22)
2021

Filosofs'ki ta metodologični problemi prava

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 17565-6415P dated February 15th, 2011 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 886, dated July 2nd, 2020) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 22, dated November 30th, 2021)

Editorial board:

Kostytskyi M. , Doctor of Law, Professor (chief editor);	Kudermyna O. , Doctor of Psychology, Professor;
Andreiev D. , Doctor of Law, Associate Professor (deputy chairman of the editorial board);	Pavlyshyn O. , Doctor of Law, Associate Professor;
Poludionna N. , Ph.D in Psychology, Associate Professor (secretary of the editorial board);	Pastva-Voitsekhovska B. , Doctor of Philosophy, Associate Professor;
Babanina V. , Doctor of Law, Associate Professor;	Serbyn R. , Doctor of Law, Professor;
Bandura O. , Doctor of Philosophy, Professor;	Spivak M. , Doctor of Politics, Ph.D in Law, Associate Professor;
Barash Ye. , Doctor of Law, Professor;	Taran O. , Doctor of Law, Professor;
Berestova I. , Doctor of Law, Professor;	Tykhonova O. , Doctor of Law, Professor;
Bratel S. , Ph.D in Law, Associate Professor;	Khomchynski P. , Doctor of Philosophy, Associate Professor;
Varha Ch. , Doctor of Law, Professor;	Chornous Yu. , Doctor of Law, Professor;
Vozniuk A. , Doctor of Law, Professor;	Churpita H. , Doctor of Law, Professor;
Hvozdik O. , Doctor of Philosophy, Professor;	Shevchenko A. , Doctor of Law, Professor;
Dzhuzha O. , Doctor of Law, Professor;	Yusupov V. , Doctor of Law, Professor
Kalynovskyi B. , Doctor of Law, Professor;	
Kushakova-Kostytska N. , Doctor of Law, Senior Research Fellow;	

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Philosophical and Methodological Problems of Law : scientific magazine / [editorial board: M. Kostytskyi (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2021. – No. 2 (22). – 110 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
Phone: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

БЕЗГИНСЬКИЙ Б. Г.

Методологічне дослідження щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення 7

BEZHYNISKYI B.

The Mental Element Criminal liability for Illicit Enrichment

КРИВИЦЬКИЙ Ю. В.

Філософія правової реформи: світоглядно-методологічний вимір 11

KRYVYTSKYI Yu.

Philosophy of Legal Reform: Worldview and Methodological Dimension

РИЖИЙ О. А.

Філософсько-методологічні засади дослідження оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції 22

RYZHYI O.

Philosophical and Methodological Fundamentals of the Study of Evaluation of Testimony of Participants in Criminal Proceedings in the Court of First Instance

САМОЙЛЕНКО С. М.

Методологія сучасних неідентифікаційних балістичних досліджень 29

SAMOILENKO S.

Methodology of Modern Non-Identification Ballistic Studies

ЧОРНОУС Ю. М., ГВОЗДЮК В. В.

Методологічні засади використання практики Європейського суду з прав людини в тактиці проведення слідчих (розшукових) дій 38

CHORNOUS Yu., HVOZDIUK V.

Methodological Principles of Conducting Investigative (Search) Actions Taking into Account the Practice of the European Court Human Rights

ОНТОЛОГІЯ, ГНОСЕОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

БАНДУРА О. О.

Онтологія права як складова філософської онтології (попередні міркування) 48

BANDURA O.

Ontology of Law as a Component of Philosophical Ontology (Preliminary Considerations)

ГВОЗДІК О. І.

Формальні та неформальні аспекти логіки розслідування 56

HVOZDIK O.

Formal and Informal Aspects of Investigational Logic

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

БАЗОВ О. В.

Правові засади контамінованої моделі міжнародного
кримінального правосуддя 64

BAZOV O.

Legal Bases of the Contaminated Model International Criminal Justice

ВОВК В. М.

Конституція Словацької Республіки як конституція
четвертого покоління (світоглядний і культурологічний аспекти)..... 77

VOVK V.

Constitution of the Slovak Republic as a Constitution of the Fourth Generation
(Worldview and Culturological Aspects)

ДУРДИНЕЦЬ М. Ю.

Конституціоналізм у часи змін:
влада, суспільство та демократія 82

DURDYNETS M.

Constitutionalism in Times of Change: Government,
Society and Democracy

КОМНАТНИЙ С. О.

Ментальний рівень проблеми обліку громадян,
які потребують покращення житлових умов..... 91

КОМНАТНИЙ С.

The Mental Level of the Problem of Accounting for Citizens
in Need of Better Housing Conditions

НЕОФІТА Д. Б.

Філософсько-правовий дискурс регламентування статусу
іноземця в Україні 99

NEOFITA D.

Philosophical and Legal Discourse of Regulating the Status
of a Foreigner in Ukraine

ДО УВАГИ АВТОРІВ 105

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 343.222:343.75

doi: <https://doi.org/10.33270/02212202.7>

Безгинський Б. Г. – ад'юнкт кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4362-1531>

Методологічне дослідження щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення

Мета статті – визначити та з'ясувати методологічні підходи дослідження щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, схарактеризувати різні за рівнем складності методи наукового пізнання та довести потребу їхнього комплексного використання для дослідження окресленої проблеми. **Методологію** дослідження становить комплекс методів, необхідних для реалізації наукової мети, зокрема: історичний, порівняльно-правовий, описовий, системно-структурний, догматичний, соціологічний і моделювання. У дослідженні також використано й інші методи наукового пізнання, а саме: формально-юридичний, індукції та дедукції, аналіз словникових визначень. **Наукова новизна.** Запропоновано авторський методологічний підхід дослідження щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, що може стати підґрунтям для подальших наукових розробок у цьому напрямі. За його результатами сформувано **висновки** про те, що вибір відповідного методологічного інструментарію є важливим для з'ясування науково-теоретичних засад будь-якого дослідження. Щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення визначено, що: 1) історичний метод надає можливість висвітлити закономірності встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення на різних етапах історичного розвитку держави; 2) порівняльно-правовий метод надає змогу з урахуванням міжнародного досвіду запропонувати шляхи вдосконалення зазначеної кримінально-правової норми в Україні; 3) описовий метод використовують для якісної характеристики предмета зазначеного кримінального правопорушення; 4) системно-структурний метод надає змогу висвітлити внутрішні побудови норм, взаємозв'язок і взаємообумовленість їх елементів як у середині, так і з іншими кримінально-правовими поняттями; 5) догматичний метод сприяє виявленню недоліків і вивченню шляхів удосконалення кримінально-правової норми незаконного збагачення; 6) соціологічний метод потрібний для аналізу соціальних умов, явищ і чинників, на які саме спрямований закон про кримінальну відповідальність; 7) метод моделювання призначений для формулювання пропозицій до чинного законодавства України; 8) метод аналізу словникових визначень – для поглибленого аналізу окремих понять; 9) метод формально-юридичний застосовують у межах порівняння норм чинного кримінального законодавства та проєктів законів України щодо внесення змін до чинних норм; 10) метод індукції – з метою отримання загального висновку на підставі формально-логічних умовиводів; 11) метод дедукції – під час виокремлення та характеристики критеріїв диференціації кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

Ключові слова: методологія; метод; незаконне збагачення; кримінальне правопорушення.

Вступ

Належний вибір методологічного інструментарію є вкрай важливим для комплексного з'ясування науково-теоретичних засад будь-якого дослідження. Методологія повинна орієнтувати дослідника на послідовність здійснюваних пізнавальних процедур, правильне використання понятійно-категоріального апарату, забезпечувати всебічність отримання інформації щодо процесів, які дослідник вивчає тощо.

Процес пізнання кожного явища, предмета, процесу чи дійсності як основа дослідження щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення у філософсько-правовому розгляді потребує розширеного концептуального підходу на підставі певної розгалуженої методології.

Теоретичним підґрунтям наукового дослідження є праці вчених-правників: О. Бондаренка, С. Гусарєва, Н. Гуторова, Д. Керімова,

М. Костицького, Н. Кушакової-Костицької, М. Панова, Д. Стеценка, В. Тулякова та С.Хилюка.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – визначити й з'ясувати методологічні підходи дослідження щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, схарактеризувати різні за рівнем складності методи наукового пізнання та довести необхідність їх комплексного використання для дослідження окресленої проблеми.

Виклад основного матеріалу

Необхідним компонентом будь-якої науково-пізнавальної діяльності є методологія. Варто зауважити, що нині в наукових колах відсутня однозначна дефініція поняття «методологія». У широкому розумінні методологія – теорія людської діяльності (діяльність пізнання, мислення та вся діяльність людства, зокрема власне пізнання й

виробництво). Щодо вузького розуміння, то Д. Стеченко пропонує методологію визначати кризу сукупність методів науки, тобто способів дослідження явищ, які визначають підхід до її вивчення, планомірний шлях її пізнання та встановлення істини, а також сфери їх застосування (Stechenko, & Chmyr, 2007, p. 82).

На думку Д. Керімова, методологія є інтегральним явищем, яке об'єднує низку компонентів: світорозуміння та фундаментальні загальнотеоретичні концепції, філософські закони й категорії, загальні та конкретно-наукові методи (Kerimov, 2001, p. 46). Тобто, методологію не можна зводити до одного з названих елементів, зокрема до методу чи вчення про методи, оскільки за її межами тоді залишаться інші компоненти.

Слушною, на наш погляд, є думка О. Бондаренко, яка пропонує погодитися з більш традиційним уявленням, згідно з яким методологія – наука про методи, у структурі якої зазвичай вирізняють методи, принципи та підходи (Bondarenko, 2016, p. 15).

Зазначимо, що метод – сукупність прийомів і операцій практичного й теоретичного освоєння дійсності. Систему методів дослідження становить така сукупність методів пізнання об'єктивної дійсності, яка надає можливість чітко та зрозуміло виконати поставлені задачі.

Існують різні думки вчених щодо методів кримінально-правового дослідження. Так, М. Панов зауважує, що дослідження проблем Особливої частини кримінального права неможливе без таких основних методів, як: діалектичний, історичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, соціологічний і системно-структурного аналізу (Panov, 2010, p. 516).

Водночас Н. Гуторов також пропонує схожі методи кримінально-правового дослідження: діалектичний, догматичний, порівняльно-правовий, соціологічний і структурно-системного аналізу (Hutorov, 2009, p. 295).

Слід зауважити, що вибір методів безпосередньо залежить від об'єкта та предмета дослідження, якими щодо кримінального права виступають відповідні правові норми, пов'язані з ними суспільні відносини, ідеї й теоретичні надбання науковців, що в сукупності свого невичерпного переліку утворюють окрему правову реальність.

З цього приводу М. Костицький і Н. Кушакова-Костицька зазначають, що не предмет визначає метод, а дослідник, який може обрати за методологію будь-яку теорію, пов'язану з нею систему категорій, понять, правил і криз її призму (як готової методології) пізнавати юридичну дійсність, а може самостійно (якщо він здатний) виробляти власну методологію, оскільки вона як вчення необхідна насамперед для розвитку

наукового світогляду (Kostytskyi, & Kushakova-Kostytska, 2014, p. 211).

Оскільки таким предметом нами обрано кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, то вважаємо за необхідне дослідити вказані наукові методи: історичний, порівняльно-правовий, описовий, системно-структурний, догматичний, соціологічний і моделювання. Крім того, ми розглянемо й інші методи наукового пізнання, а саме: метод аналізу словникових визначень, формально-юридичний, індукції та дедукції.

Історичний метод надає можливість висвітлити закономірності встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення на різних етапах історичного розвитку держави, а також аргументувати необхідність її подальшого наукового дослідження.

Порівняльно-правовий метод у науці кримінального права використовують для визначення змісту й сутності кримінально-правових норм та інститутів, характеристик кримінальної політики держави чи міждержавних угруповань (Tuliakov, 2014, p. 31). Зазначений метод дає змогу, з огляду на міжнародний досвід зарубіжних країн, дослідити встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення та запропонувати шляхи вдосконалення зазначеної кримінально-правової норми в Україні.

Описовий метод використовують для окреслення тих чи інших понять, явищ, а в контексті дослідження щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення – для якісної характеристики предмета зазначеного кримінального правопорушення.

Системно-структурний метод дозволяє аналізувати кримінально-правові поняття, зокрема його застосовують для поглибленого дослідження нормативних положень, які визначають сутність кримінально-правової характеристики незаконного збагачення. Так, використання цього методу в процесі дослідження питань кримінальної відповідальності за незаконне збагачення надає змогу окреслити внутрішні побудови норм, взаємозв'язок і взаємообумовленість їх елементів як у середині, так і з іншими кримінально-правовими поняттями та категоріями.

Догматичний метод дослідження пов'язаний зокрема, з встановленням змісту юридичних норм і нормативно-правових приписів, з'ясуванням закономірностей дії права за допомогою правил юридичної логіки. Основним його завданням є коментування кримінального закону та практики його застосування. Він ґрунтується на законах логіки та синтаксису, застосовується під час систематизації кримінально-правових норм, визначенні термінів і тлумаченні понять. Цей метод надає можливість проаналізувати норму кримінального закону з огляду на дотримання правил

законодавчої техніки, конструювання диспозиції та санкції цієї норми (Khyliuk, 2007, p. 18), виявити недоліки та вивчити шляхи удосконалення кримінально-правової норми незаконного збагачення.

Соціологічний метод потрібний для аналізу соціальних умов, явищ і чинників, стосовно яких діє закон про кримінальну відповідальність, та визначає ставлення до їхнього застосування певних категорій громадян. Його реалізація здійснюється через опитування, анкетування тощо та полягає в дослідженні кримінально-правових норм, кримінального правопорушення як соціальних явищ.

Водночас метод моделювання використовують з метою виявлення механізмів функціонування та попереднього розгляду результатів зміни, впливів. Він призначений для формулювання пропозицій до чинного законодавства України стосовно кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, які надалі слугуватимуть передумовами удосконалення правозастосовної практики.

Також вважаємо, що здійсненню всебічного аналізу сприятиме й застосування інших методів наукового пізнання, а саме: аналізу словникових визначень (для поглибленого аналізу окремих понять) і формально-юридичного (у межах порівняння норм чинного кримінального законодавства та проектів законів України щодо внесення змін до чинних норм, обґрунтування висновків і пропозицій).

Крім того, доцільним є застосування методу індукції – з метою отримання загального висновку на підставі формально-логічних умовиводів, а також методу дедукції – під час виокремлення та характеристики критеріїв диференціації кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в тому, що у статті запропоновано авторський методологічний підхід дослідження щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, що може стати підґрунтям для подальших наукових розробок у цьому напрямі.

Висновки

За результатами здійсненого дослідження сформовано висновки про те, що вибір відповідного методологічного інструментарію є важливим для з'ясування науково-теоретичних засад будь-якого дослідження.

Встановлено, що в контексті методологічних підходів дослідження щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення: 1) історичний метод надає можливість висвітлити закономірності встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення на різних етапах історичного розвитку держави; 2) порівняльно-правовий метод надає змогу, з огляду на міжнародний досвід зарубіжних країн, запропонувати шляхи вдосконалення зазначеної кримінально-правової норми в Україні; 3) описовий метод використовують для якісної характеристики предмета зазначеного кримінального правопорушення; 4) системно-структурний метод надає змогу висвітлити внутрішні побудови норм, взаємозв'язок і взаємообумовленість їх елементів як у середині, так і з іншими кримінально-правовими поняттями; 5) догматичний метод сприяє виявленню недоліків і вивченню шляхом удосконалення кримінально-правової норми незаконного збагачення; 6) соціологічний метод потрібний для аналізу соціальних умов, явищ і чинників, для яких саме діє закон про кримінальну відповідальність; 7) метод моделювання призначений для формулювання пропозицій до чинного законодавства України; 8) метод аналізу словникових визначень – для поглибленого аналізу окремих понять; 9) метод формально-юридичний застосовують у межах порівняння норм чинного кримінального законодавства та проектів законів України щодо внесення змін до чинних норм; 10) методу індукції – з метою отримання загального висновку на підставі формально-логічних умовиводів; 11) метод дедукції – під час виокремлення та характеристики критеріїв диференціації кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

REFERENCES

- Bezhynskyi, B.H. (2021). Obiektivna storona kryminalnoho pravoporusheniia nezakonnoho zbahachenniia [The objective side of illegal enrichment]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1(21), 55-61. doi: <https://doi.org/10.33270/04212101.55> [in Ukrainian].
- Bondarenko, O.S. (2016). Predmet zlochiniv y spheri sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti poviazanoi z nadaniem publicznykh posluh [The subject of crimes in the field of official activities and professional activities related to the provision of public services]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Hutorov, N.O. (2009). Metodolohichni zasady doslidzhennia problem Osoblyvoi chastyny kryminalnoho prava [Methodological bases of research of problems of the Special part of criminal law]. *Problemy borotby zi zlochynisti, Problems of combating crime*, 100, 291-304 [in Ukrainian].
- Kerimov, D.A. (2001). *Metodologiya prava (predmet, funktsii, problemy filosofii prava) [Methodology of law (subject, functions, problems of law philosophy)]*. Moscow: Avanta [in Russian].

- Khyliuk, S.V. (2007). Rozvytok nauky kryminalnogo prava Ukrainy pislia vidnovlenia derzhavnoi nezalezhnosti (pytannia Osoblyvoi chastyny)[Development of the science of criminal law of Ukraine after the restoration of its state independence (issue of the Special Part)]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V., & Kushakova-Kostytska, N.V. (2014). Dialektyka prava yak zahalne vchennia pro pravo [Dialectics of law as a general doctrine of law]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2, 208-213. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_2_20 [in Ukrainian].
- Panov, M.I. (2010). *Vybrani naukovy pratsi z problem pravoznavstva [Selected scientific works on the problems of jurisprudence]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- Stechenko, D.M., & Chmyr, O.S. (2007). *Metodolohiia naukovoho doslidzhennia [Research methodology]* (2nd ed., rev.). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Tuliakov, V.O. (2014). Porivnialnyi metod u nauksi kryminalnogo prava [Comparative method in the science of criminal law]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava, Association of Criminal Law of Ukraine*, 1(2), 29-40 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Безгинський Б. Г. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення незаконного збагачення. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (21). С. 55–61. doi: <https://doi.org/10.33270/04212101.55>.
- Бондаренко О. С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 242 с.
- Гуторов Н. О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2009. № 100. С. 291–304.
- Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : монография. 2-е изд. М. : Аванта, 2001. 560 с.
- Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2007. 304 с.
- Костицький М. В., Кушакова-Костицька Н. В. Діалектика права як загальне вчення про право. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 2. С. 208–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_2_20.
- Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ : Ін Юре, 2010. 812 с.
- Стеченко Д. М., Чмир О. С. Методология наукового дослідження : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2007. 317 с.
- Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 29–40.

Стаття надійшла до редколегії 15.07.2021

Bezhytskyi B. – Postgraduate Student of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4362-1531>

The Mental Element Criminal liability for Illicit Enrichment

The **purpose** of the article is to research methodological approaches to the establishment of criminal liability for illicit enrichment. The methods of scientific research are to characterize of different levels of complexity and to prove the necessity of their complex use for research of the problem. The **methodological basis** of the study is a set of methods of scientific research: historical, comparative law, descriptive, system-structural, dogmatic, sociological and modeling method. The study also used other methods of scientific research: the method of analysis of vocabulary definitions, formal-legal, as well as the method of induction and deduction. **Scientific novelty.** The author's methodological approach to the research is offered of criminal liability for illicit enrichment which could be important for further research in this way. According to the results of the conducted research, the following **conclusions** have been formulated that the choice of method is important to clarify the scientific and theoretical foundations of any research. It was proposed that in the context of methodological research the establishment of criminal liability for illicit enrichment: 1) historical method provides an opportunity to get the patterns of criminal liability for illicit enrichment at different stages of historical development of the state; 2) comparative law method allows taking into account the international experience of foreign countries to suggest ways to improve; 3) descriptive method is used for qualitative characterization of the subject of a criminal offense; 4) the system-structural method makes it possible to shed light on the internal constructions of norms; 5) dogmatic method helps to identify shortcomings and explore ways to improve the criminal law of illicit enrichment; 6) sociological method is needed to analyze social conditions, phenomena and factors; 7) the modeling method is designed to formulate proposals to the legislation of Ukraine; 8) method of analysis of dictionary definitions for in-depth analysis of individual concepts; 9) the formal-legal method is used within the comparison of the norms of the current criminal legislation and the draft laws of Ukraine; 10) the induction method is used to obtain a general conclusion; 11) the method of deduction is used in the separation and characterization of the criteria for differentiation of criminal liability for illicit enrichment.

Keywords: methodology; method; illicit enrichment; criminal offence.

Кривицький Ю. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7063-4725>

Філософія правової реформи: світоглядно-методологічний вимір

Метою наукової статті є узагальнення та розвиток гносеологічних, онтологічних й аксіологічних знань про правову реформу, які дають уявлення щодо граничних засад і ціннісно-смилових властивостей її природи. **Методологічну основу** наукового пошуку становить сукупність принципів наукового пізнання (плюралізм, історизм, достовірність), методологічних підходів (діяльнісний, системний, аксіологічний), загальних методів мислення (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення), філософських (діалектичний, метафізичний, герменевтичний), загальнонаукових (історичний, синергетичний, функціональний, структурний) і конкретно-наукових (формально-юридичний, порівняльно-правовий) методів, застосування яких забезпечило обґрунтованість і вірогідність результатів дослідження філософії правової реформи. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що вперше окреслено світоглядно-методологічний аспект філософії правової реформи як прикладного напряму філософсько-правової рефлексії, що охоплює сукупність гносеологічних, онтологічних й аксіологічних філософських знань, які дають уявлення про граничні засади правової реформи та її ціннісно-смилові властивості; удосконалено характеристики пізнавального потенціалу філософсько-правових досліджень, а також систематизацію їх предметного поля; набули подальшого розвитку наукові уявлення про сучасний стан, значення, тенденції та галузі філософського знання в постнекласичний період їхнього розвитку. **Висновки** наукової статті зводяться до таких положень. Філософія як особлива форма духовно-практичного осягнення світу має справу з найбільш загальними, фундаментальними проблемами його існування, єдності, природи, тенденцій розвитку. Сучасна філософія охоплює широку палітру знань, що диференціюються на галузі та характеризуються міждисциплінарністю, варіативністю, кросдисциплінарністю, інтердисциплінарністю, трансдисциплінарністю тощо. Філософія має особливо важливу світоглядно-методологічну роль на переломних етапах суспільного поступу та наукового пізнання, коли філософські узагальнення залишаються чи не єдиними координатами, які дозволяють організувати і спрямувати пошук. Предметними складовими філософсько-правової аналітики є філософія юридичної науки; філософія права; філософія держави як публічно-правового інституту; філософія галузей права (конституційного права, цивільного права, кримінального права, міжнародного права); філософії окремих правових явищ і процесів (прав людини та їх забезпечення, правосуддя, злочину та покарання, правового виховання тощо). Філософія правової реформи – це прикладний напрям філософсько-правової рефлексії, у межах якої осмислюється феномен правової реформи в найбільш утаємничених, сутнісних ознаках її буття, а також у світоглядно-методологічному вимірі. Цей вектор філософії права охоплює сукупність гносеологічних, онтологічних й аксіологічних філософських знань, що дають уявлення про граничні засади правової реформи та її ціннісно-смилові властивості. Філософія правової реформи прагне до усвідомлення, осмислення не суцього, а належного (уявлень і смислів), розкриває правову реформу такою, якою вона повинна бути з огляду на світоглядно-методологічні ідеали, зокрема невідчужуваних прав людини, верховенства права, правової держави, громадянського суспільства тощо.

Ключові слова: філософія; світогляд; методологія; філософія права; філософсько-правові знання; філософсько-правова рефлексія; реформа; правова реформа; філософія правової реформи.

Вступ

Сучасний етап поступу України свідчить про наявність нагальних проблем, що стосуються перспектив розвитку суспільного та державного ладу, правової системи, утвердження ідеалів справедливості, свободи, рівності та гуманізму. Держава й право відображаються в суспільній свідомості в площині, зорієнтованій на високі досягнення провідних країн світу, міжнародні та європейські стандарти. Однак між задекларованими цінностями та фактичним станом їх реалізації склався значний розрив, причини якого пояснюються безпековими, політичними, економічними, культурними та іншими факторами. Багато в чому якість суспільного життя пов'язується з результативністю проведення низки інституційних і системних реформ, спрямованих на прогресивну перебудову всіх сторін соціальної життєдіяльності.

Водночас ефективність суспільних реформ з огляду на демократичну трансформацію українського суспільства залежить, поряд з іншим, від розробленості їх світоглядно-методологічних засад (Кривуцький, 2019, р. 40).

Вітчизняна правова дійсність характеризується перманентним реформуванням, тенденціями глобалізації та націоналізації, ідентифікацією правових орієнтирів на перспективу. Тривалість, млявість і непослідовність проведення правових реформ, орієнтованих на якомога повніше втілення в національну правову систему загальнолюдських і європейських правових цінностей, брак належної волі до таких реформ у вищих ешелонах влади, інертність доктринального мислення не сприяють досягненню сталості та надійності в роботі механізму правового регулювання, досягненню належного рівня дієвості правових інституцій

(Husariev, 2005, p. 130). Успішне розв'язання суперечностей правового розвитку потребує нової філософії правової реформи, визначення її ціннісно-смислових властивостей, що зумовлюють і пронизують усі аспекти та прояви прогресивних правових змін. Правова реформа повинна мати належне філософське підґрунтя, що зосереджує в собі сукупність світоглядних, концептуальних і методологічних ідей, принципів, цінностей, практичних настанов, раціонального та позараціонального (чуттєвого).

Зазначене питання вивчали такі науковці, як: В. С. Бігун, І. П. Бідзюра, С. К. Бостан, М. Г. Брата-сюк, В. М. Вовк, Т. П. Глушко, С. Д. Гусарєв, Г. Зіммель, В. М. Кампо, В. С. Канцір, М. І. Козюбра, М. В. Костицький, С. О. Кравченко, С. І. Максимов, О. О. Мережко, О. В. Микитчик, О. В. Павлишин, Н. М. Пархоменко, Ю. А. Пономаренко, В. В. Речицький, О. Д. Тихомиров, О. Л. Чернобай, В. І. Шинкарук та ін. Міждисциплінарний характер наукового пошуку пояснюється тим, що в епоху постмодерну загальнотеоретичні дослідження права й держави навряд чи будуть продуктивні без залучення напрацювань представників філософії, політології, культурології, історії, економіки й інших сфер соціального знання.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є узагальнення та розвиток гносеологічних, онтологічних й аксіологічних знань про правову реформу, що дають уявлення про граничні засади й ціннісно-смислові властивості її природи. Адже філософське осмислення тих чи інших соціальних явищ завжди відіграло суттєве значення не лише для теорії, а й для суспільної практики. Це стосується насамперед тих критичних моментів, коли суперечлива реальність потребує високого ступеня теоретико-світоглядного осягнення сутності процесів, що відбуваються, «мудрої» їх оцінки (Bostan, 2016, p. 3). Для досягнення цієї мети сформульовано такі завдання: по-перше, окреслити сучасний стан, значення і тенденції філософських досліджень, а також галузі (розділи, дисципліни, напрями) філософського знання в постнекласичний період їхнього розвитку; по-друге, визначити гносеологічний потенціал філософсько-правової рефлексії, систематизувати та проаналізувати її предметне поле; по-третє, розкрити світоглядно-методологічні аспекти філософії правової реформи, визначити її статус і роль у системі філософсько-правових знань.

Виклад основного матеріалу

Філософія – одна з найдавніших сфер вироблення, накопичення й трансляції людського знання, досвіду, мудрості. Два з половиною тисячоліття її постулу – це безцінна скарбниця

інтелектуальних надбань, способів осмислення людиною самої себе, світу, істини, природи, суспільства, всесвіту. Кожна нова історична епоха, кожна велика цивілізація задавала філософії свої питання і проблеми, вимагала від неї нових відповідей і смислів. І сучасна доба – не виняток. Вона стимулює розвиток філософії, адресуючи їй «вічні нові» проблеми і проблеми «дійсно нові», запитує про світоглядні парадигми та сенси людського життя. Завдяки чому філософія виступає своєрідним індикатором того, чим живе, чим стурбоване і про що мріє людство, які тенденції, сили та механізми ним рухають. Підійшовши до межі саморуйнування, людство як ніколи відчуло спрагу до філософських знань про цілість буття, глибинний зв'язок усіх його складових, про принципи існування людини у світі, а не світу без людини. Сучасна філософія – надзвичайно відрізняється від тієї, що існувала століття тому, і, разом з тим, генетично, ідейно, інтелектуально є її розвитком, переосмисленням і продовженням. Як і раніше, – і це саме те, що вирізняє специфіку предмета філософії – вона осмислює основні проблеми буття через призму відношення «людина – світ», прагне до цілісного пізнання граничних основ і принципів буття людини у природі, суспільстві, універсумі (Aristova, et al., 2016, p. 5). Тим самим філософія розширює межі людського пізнання, виводячи його не просто на якийсь інший рівень, а точніше, надаючи йому нових позицій, інколи незвичний ракурс, інші точки зору, з яких відкриваються і нові проблеми, і, що не менш цінно, нові рішення минулих проблем (Kapiton, V.P., Kapiton, O.V., & Piatun, 2010, p. 4).

У цьому контексті привертають до себе увагу міркування німецького філософа і соціолога Г. Зіммеля про те, що кожна метода дослідження має дві граничні межі, в яких розумові процеси з конкретної форми переходять у філософську. Припущення пізнання, як аксіоми кожної особливої форми, переносять її виклад і досвід у більш принципову науку, метою якої є думати без припущення – ціль, у якій окремі науки відмовляють собі, тому що не роблять жодного кроку без доказу, а отже, без припущень об'єктивної й методичної природи. Філософія, яка представляє ці припущення й досліджує їх, не може припинити свій рух на цьому шляху. Це остання інстанція на шляху пізнання, в якій питання до невідомого і відповідь на нього досягає нас, і яка ніколи не залишає буття у стані процесу пізнання. Якщо початок філософської сфери зображується тут ніби нижньою межею точного, то кінець – знаходиться там, де завжди фрагментарні смисли позитивного знання є замкненими поняттями в системі світу і доповнюють його загальну картину. Якщо історія наук дійсно демонструє філософський вид

пізнання як базовий, як систему узагальнюючих понять отриманих з ототожнення споріднених явищ – то все одно завжди залишається місце для висвітлення окремих питань, – цей процес особливо необхідний для надання оцінок явищам і об'єктом з самого загального контексту інтелектуального життя – на які ми і досі не маємо точної відповіді. Так, імовірно, навіть сформована емпірична філософія як інтерпретація суб'єктивного представляє собою акцент сьогодення і є завершенням процесу суто механічного відтворення явищ (Zimmel, 2010, p. 6).

В енциклопедичній літературі під філософією (від грецьк. *філософія* – любов до мудрості) розуміється особливий різновид духовної культури, призначення якого полягає в осмисленні основ природного і соціального світу, формоутворень культури і пізнання, людини та її сутності. Наслідком цього осмислення є формування у сфері суспільної свідомості системи засадничих поглядів і світоглядних переконань, узагальнених уявлень і концептуальних побудов про сутність і граничні проблеми буття, людську присутність у ньому, можливості його осягнення людським розумом. Необхідність філософського осмислення світу закладена в самій природі трансляції людського досвіду та самоутвердження особистості, пошуку цілеспрямованих ідей. У духовному житті суспільства філософська культура, виконуючи притаманні їй функції, набуває низки іпостасей. За своїм основним змістом філософія відіграє роль світогляду і, як така, дає концептуальний вираз людського світовідношення – світовідчуття, світосприймання та світорозуміння, відношення мислення і буття, духовного і матеріального. Філософія націлена на вироблення системи ідей, які виражають певне ставлення людини до соціальної та олюдненої природної дійсності, духовного життя і тим самим визначають сукупність вихідних орієнтирів, що зумовлюють програму суспільної поведінки людини. У цьому відношенні філософія покликана створити концептуальну основу для становлення і розвитку системи життєвих цінностей та ідеалів. Предмет філософського дослідження окреслює коло загальнозначущих проблем, що хвилюють людство в конкретно-історичних умовах суспільного буття і потребують свого з'ясування та обґрунтованого розв'язання. Своє світоглядно-методологічне призначення філософія виконує тим, що, будучи умоглядним витвором і раціональною реконструкцією теоретичного та духовно-практичного освоєння світу, створює загальне культурно-смісловне, інтелектуальне поле і формує адекватний йому концептуальний лад мислення. Цим спонукає і скеровує пошук, постановку та розв'язання пізнавальних і практичних проблем. Сучасна філософія являє

собою складну і розгалужену систему знань, диференційовану не тільки за напрямками, а й за своїм предметом, утворюючи сукупність самостійних філософських дисциплін, що тісно взаємодіють між собою (Shynkaruk, & Yolon, 2002, p. 670-674). Так, «філософія чогось» – доволі поширена з епохи Нового часу практика виокремлювати напрями філософської аналітики певних сфер дійсності та пізнання. У такому сенсі використовують терміни «філософія науки», «філософія політики», «філософія космосу», «філософія бізнесу і підприємництва», «філософія культури», навіть «філософія історії філософії» тощо. Така термінологічна практика здебільшого свідчить про те, що певні галузі пізнання та діяльності стають настільки складними і розгалуженими, що вимагають цілісного охоплення саме у вигляді філософії цієї сфери (Petrushenko, 2009, p. 180).

Звідси слідує, що філософія має різні формоутворення, котрі є її проявами в певному об'єкті, в його поняттєво-категоріальному обґрунтуванні. З цього боку філософія набирає іпостасі умоглядної рефлексії, роздумів, розмірковувань над усім багатством сукупного суспільно-історичного досвіду людства, виступає самосвідомістю культури, критичним переосмисленням ідеалів і цінностей, що склалися. Філософське знання, що продукується в процесі філософської рефлексії, виражається через систему філософських категорій і понять, що означають фундаментальні властивості буття, способи його людського членування та пізнання. Особливістю філософських категорій і понять є їхня гранична всезагальність, що надає їм характеру універсалій. Аналізуючи найзагальніші закони розвитку природи, суспільства і людського пізнання, філософія виконує чимало функцій, що дає їй змогу предметно проаналізувати конкретні форми (види, типи) буття в їх взаємовпливах, взаємодії і розвитку. Саме тому в предметне поле філософії входять також і конкретні явища та процеси, пізнання яких є важливою складовою загальної архітекtonіки філософської картини світу. У цьому зв'язку цілком передбачуваними є такі історично сформовані галузі (розділи, дисципліни, напрями) філософського пізнання як філософія природи, філософія історії, філософія мови, філософія управління, філософія мистецтва, філософія релігії, філософія освіти, філософія техніки, філософія медицини та ін. Наприклад, філософія політики виступає як галузь знань саме світоглядного характеру, тобто знань, які допомагають людині змінити передусім саму себе як агента політичної дії, стати свідомим суб'єктом цілеспрямованої політичної творчості, сягнути якісно нових духовних горизонтів. І вже на рівні цих обріїв – по-новому побачити та осягнути царину політичного буття людей (Andrushchenko, et al., 2003, p. 29). Філософія політики як наукове

обґрунтування та методологічне забезпечення політики і політичної діяльності покликана бути науковим базисом для прийняття ефективних політичних рішень (Haievskiy, 2005, p. 156). Особливе місце в переліку теоретичних напрямів філософського знання посідає філософія економіки. Міжгалузевий статус останньої сприяє постановці питання щодо її методологічної ролі у визначенні умов формування та задоволення світоглядних запитів сучасного суспільства у сфері визначення стратегій результативного економічного розвитку. Філософія економіки функціонує в контексті системного аналізу економічних знань, що дозволяє визначити сутнісні характеристики економічних явищ і процесів, а також міру соціально-практичної ефективності всієї багатоманітності економічних концепцій у їх конкретно-історичних проявах. Об'єктом філософсько-економічного аналізу виступає економічна діяльність людини, а предметом – соціально-філософське обґрунтування її індивідуальних і соціальних цілей і цінностей. Філософія економіки одночасно може бути представлена і як філософія науки, і як філософія діяльності. У теоретичному контексті філософії науки її основним завданням стає аналіз принципів і методів формування економічних концепцій і теорій. В якості ж філософії соціальної діяльності вона функціонує як методологічна основа аналізу принципів організації економічного простору як у межах окремого суспільства, так і у глобальних масштабах. Філософія економіки постає, в такий спосіб, як зосереджена на аналізі принципів ефективної організації економічної сфери соціуму, галузь гуманітарного знання (Hlushko, 2008, p. 185).

Таким чином, сучасна філософія є набором «найрізноманітніших картин», у спеціальний спосіб сфокусованих досліджень зі специфічним розвитком, лініями розробок. Кожна подібна «картина» враховує те, як вона буде сприйнята з інших, окрім власних авторів, сторін погляду, яким уроком вона обернеться для суміжних, і не тільки, галузей філософських досліджень (Laktionova, 2016, p. 2). До відносно нових галузей філософської рефлексії (специфічної роботи людського розуму, побудованої на самоаналізі, власних роздумах й особливому розумінні світу) належать: філософія глобальних проблем – своєрідна світоглядна та методологічна матриця осмислення глобальних процесів економічного, політичного, соціокультурного характеру, породжених суперечливим генезисом планетарної цивілізації; філософія людиноцентризму – один з основних способів вирішення складних проблем сьогодення, що взаємопов'язаний із творчим мисленням і пропонує власний варіант методології розуміння й пояснення феноменів культури, політики, освіти, науки; філософії спорту – система пізнання проблем спорту, що є однією з

найсучасніших форм оптимізації гуманного потенціалу спорту, та ін.

У межах предмета юридичної науки спектр питань, які потребують філософського опрацювання та обґрунтування, досить широкий: від філософії фольклорного права та філософії правового виховання до філософії міжнародного тероризму як акмеології організованої злочинності.

Так, відповідно до позиції О. Д. Тихомирова, філософія юридичної науки – це напрям міждисциплінарних філософських і філософсько-правових досліджень, предметом яких є осмислення з використанням філософських засобів плюралізму форм існування, побудов та інтерпретацій юридичної науки. Філософія юридичної науки – погляд на юридичну науку з різних боків наукознавчих, релігійних, світоглядних, соціологічних, психологічних тощо, але за допомогою філософських засобів, що відрізняє її від суто наукознавчого підходу до юридичної науки (Тухомугов, 2017, p. 1000-1004). Водночас філософія порівняльного правознавства – це сфера філософського осмислення фундаментальних проблем становлення та розвитку порівняльно-правових досліджень в онтологічному, гносеологічному, аксіологічному, методологічному, праксеологічному та інших вимірах їх існування, а також у площинах мислення, світогляду, загальної філософії, філософії історії (часу), філософії географії (простору), філософії науки, філософії культури, філософії права та інших, зокрема, філософії компаративістики як домінуючої філософії компаративного ставлення до світу, причому в компаративному вимірі (загального, відмінного й унікального) (Тухомугов, 2017, p. 918). Згідно з міркуваннями С. І. Максимова, філософія права – це вчення про природу та засади права; дослідницька і навчальна дисципліна на перетині філософії та правознавства, завданням якої є філософське осмислення (рефлексія) права. Таке осмислення передбачає погляд на право не лише як на систему норм, забезпечену владним примусом, а й як на спосіб людського буття, багатогранну реальність із власною структурою та логікою розвитку (правова реальність) і сприяє розумінню смислу права, його обґрунтуванню та критичній оцінці правового мислення і правових норм (Maksymov, 2017, p. 927). Філософія права становить комплексну інтегративну дисципліну, яка, розвиваючись на межі філософії та правознавства, досліджує право в площині філософської методології. Водночас будь-яка філософія залишається тією чи іншою мірою «метафізикою», тобто вченням про граничні засади буття та мислення. Відповідно до цього філософія держави – це вчення про державу, яке відповідає на найбільш загальні запитання, що виникають стосовно держави, методом рефлексії. Її

предметом мають бути насамперед граничні засади держави та ті ціннісно-сміслові її властивості, виявлення яких сприятиме її розумінню як певного способу людського буття, багатогранну соціальну реальність із власною сутністю, змістом, структурою і логікою розвитку. Конкретніше предмет філософії держави розкривається, як і соціальна філософія загалом, на основі триєдності гносеологічних (пізнавальних), онтологічних (буттєвих) й аксіологічних (ціннісних) засад. У цьому плані філософію держави можна було б визначити як стикову між філософією та державознавством галузь інтегративних знань, яка, з одного боку, може, подібно до філософії права та філософії політики, виконувати функції дисципліни соціальної філософії, а з іншого – бути складовою державознавства як метатеоретичного рівня його філософських засад (Bostan, 2016, р. 4-8).

На галузевому рівні В. В. Речицький виокремлює філософію конституційного права, під якою пропонує розуміти систему найбільш загальних і глибоких за змістом ідей про зародження, становлення та функціональне призначення галузі конституційного права і конституціоналізму в цілому (Rechytskyi, 2017, р. 905). Водночас філософія цивільного права – це сфера рефлексивної та продуктивної активності цивілістичного мислення, змістом і спрямованістю якого є осмислення основоположних питань приватного права, яке в аспектах його предметності та методології репрезентується самостійною інтелектуальною реальністю, що оперує з власним, унікальним і неповторним образом світу. З огляду на те, що цивілістичне мислення є не лише особливим світоглядом, але й специфічною реальністю, можна стверджувати наявність у нього парадигмальних рис. Цивілістична парадигма являє собою інституціональну модель цивільного права, структуровану з огляду на потреби представлення її як сучасної (посткласичної і постметафізичної) раціональності (Tkachenko, 2017, р. 995). Плідною в межах цього рівня філософсько-правового дискурсу є думка Ю. А. Пономаренка, згідно з якою філософія кримінального права – особлива сфера теоретичного пізнання, що належить до філософії й правознавства одночасно, у межах якого досліджуються сенс, підстави й походження кримінального права загалом та основних його інститутів – злочину й покарання зокрема, його соціальна цінність і значущість, роль у житті суспільства й окремої людини (Ponomarenko, 2017, р. 914). Варті уваги міркування О. О. Мережка про те, що філософія міжнародного права – це галузь філософії права, котра досліджує філософські питання та проблеми, пов'язані з міжнародним правом, його сутністю, ідентичністю, природою та функціонуванням у світі, суспільстві та історії людства. Філософія міжнародного права вивчає первинні проблеми, які

вирішує міжнародне право, а також кінцеві цілі, досягнення яких прагне міжнародне право. Разом з тим, філософія міжнародного права досліджує чинники, які створюють міжнародний правопорядок, а також ті ідеї та цінності, що становлять фундамент цього правопорядку. У межах філософії міжнародного права формується його гносеологія (теорія пізнання міжнародного права) та аксіологія, тобто вчення про те, яким цінностям повинно слугувати міжнародне право. Серед таких цінностей і цілей є передусім мир, міжнародна безпека, міжнародне співробітництво, міжнародна справедливість і гідність людини (Merezhko, 2017, р. 912).

До предметного поля філософсько-правових знань про окремі правові явища та процеси належать: філософія прав людини та їх забезпечення, філософія правосуддя, філософія злочину й покарання та ін. Зокрема філософія прав людини – наріжний камінь реалізації демократичного проекту, котрий своєю чергою є живою матерією структурних суперечностей, антагонізмів, дискусій і мрій, а тому він відкритий для переоцінки та осмислення. Філософія прав людини передбачає критичне осмислення граничних підстав прав людини, які водночас є антропологічними підставами права. Якщо спочатку рефлексія прав людини відбувалася головним чином у сфері вивчення історії ідей, то сучасна філософія прав людини тісно пов'язана з актуальними дискусіями, що стосуються філософії моралі та права, і фактично є складовою останніх. До компетенції філософів належать насамперед проблеми природи прав людини, їх значення, обсягу та обґрунтованості (Satokhina, 2017, р. 922). За твердженням М. Г. Братасюк, сучасна філософія захисту прав людини в Україні має остаточно подолати державоцентризм як провідний принцип і формуватися на гуманістичних, антропоцентричних засадах. Державоцентристська філософія захисту права несумісна з сучасною філософією прав людини, тому має бути замінена гуманістичною філософією правового захисту, під яку слід підвести гуманістичне світоглядно-філософське підґрунтя. Захист прав людини не є монополією держави. Очевидно, що сама особистість найперше має дбати про захист своїх невідчужуваних природних прав, оскільки вони, їх реалізація та захист є необхідною передумовою її повноцінного буття. Кожний з нас несе відповідальність за стан права в країні, самореалізацію, врешті-решт, за свою долю, долю нащадків та усієї країни. Тому дбати про ефективну систему правового захисту, про її дієвість – це справа кожного і всіх – держави, громадянства, народу, кожного його представника (Bratasiuk, 2020, р. 18).

Імпонує позиція В.С. Бігуна стосовно комплексної характеристики філософії правосуддя

як прикладного напрямку філософії права, об'єктом осмислення якого є явище правосуддя, предметом – ідея правосуддя, поняття правосуддя та його здійснення. Змістово філософія правосуддя формується з різних елементів – залежно від критеріїв: за напрямами філософсько-правової думки: онтологічна філософія правосуддя, антропологічна філософія правосуддя, аксіологічна філософія правосуддя, феноменологічна філософія правосуддя тощо. Структурно визначається за сферами діяльності: філософсько-теоретична – судова філософія і практична (прикладна) – судова політика. Ключові поняття філософії правосуддя – ідея правосуддя, судове праворозуміння, судова та суддівська філософія, судове тлумачення, судовий процес, судова діяльність тощо (Віхун, 2011, р. 29, 57-64). Водночас філософія покарання – це сукупність найбільш загальних і змістовних ідей про зародження, становлення й функціональне призначення права покарання та його реалізації (Ропотаренко, 2017, р. 914), а філософії злочину – світоглядні виміри історичного становлення правового відношення людини до світу в концептуальній системі «зло – злочин – злочинність» (Мукутчук, 2006, р. 176).

Таким чином, предметними компонентами філософсько-правової аналітики є філософія юридичної науки; філософія права; філософія держави як правової форми організації суспільства; філософія галузей права (конституційного права, цивільного права, кримінального права, міжнародного права); філософії окремих правових явищ і процесів (прав людини та їх забезпечення, правосуддя, злочину і покарання, правового виховання тощо).

Через постійні зміни в суспільному житті з'являються нові види та форми відносин, які потребують правового регулювання. Глобальні фінансові кризи, політичні конфлікти, військові протистояння, міжрасова ворожнеча, екологічні загрози ставлять непрості завдання для законодавців, світові інтеграційні процеси та розвиток інформаційних технологій також вимагають адекватної реакції у вигляді виважених правових рішень, створення норм, інститутів, а іноді – цілих галузей права. Для того, щоб належним чином впорядкувати нові суспільні відносини, необхідне глибоке розуміння права та осмислення суспільних процесів, сучасної соціокультурної ситуації в цілому. Саме завдяки досягненням у галузі філософії права здійснюється теоретичне обґрунтування правових реформ у розвинених країнах, які активно продовжують процес гуманізації та етизації права (Andreiev, Vovk, Ivchenko, & Pavlyshyn, 2012, р. 6).

У контексті гуманістичної соціально-філософської традиції реформаторство є особливим видом перетворюючої, творчої діяльності суб'єкта, що спрямована на створення нового системного

об'єкта в соціумі (економіці, політиці, соціальній і духовній сферах) з метою задоволення основних потреб особи й суспільства у прогресивному розвитку, подоланні різних форм негативного відчуження особи і вирішенні основних протиріч у суспільних відносинах (Hrytskevych, 2001, р. 64, 164). Серед форм перетворення соціуму реформа найбільш популярна. Вона не протистоїть еволюції та революції, є основним компонентом у процесі модернізації, передбачає інновації в межах макро- і мегарівнів соціальної системи. У загальному плані ХХ–ХХІ ст. є періодом реформ, оскільки вони у своєму механізмі припускають керованість. При цьому механізм реформи, що надає можливість впливу людини на життєдіяльність суспільних інститутів і відносин, є найбільш зручним інструментом соціальних перетворень.

Досить критично до феномена реформ у сфері права підходить В. М. Вовк, акцентуючи увагу на проблемах мінливості позитивного права у формі реформ чинного законодавства. На думку вченої, на теперішній час поняття «реформа» набуло неабиякої популярності в політико-правовій сфері та публіцистиці. Замість наукового терміна воно стало «затертою монетою», даниною моді та політичній ситуації, а не відображенням реалій політико-правової дійсності. Навіть побіжне ознайомлення з соціальними реаліями України дає змогу зробити висновок, що на реформи покладають надмірні надії та сподівання. У широкому розумінні реформа означає передусім зміну того, що вже існує, його перетворення є особливою формою революційного процесу. Реформи як процеси змін у чинному законодавстві є можливими лише у сфері позитивного права, яке позбавлене абсолютної об'єктивності й трансцендентності (Vovk, 2016, р. 94-96).

Загальний вектор сучасної філософії українських реформ реалізується в річищі ринкових перетворень, демократизації суспільного життя, європейської орієнтації зовнішньополітичної стратегії. Вихідними положеннями філософії українських реформ є принципи збалансованості перетворень у всіх сферах суспільного життя, забезпечення людиноцентристської, соціальної спрямованості реформ, збереження стабільності суспільства, сталого (стійкого) людського розвитку (Bidziura, 2006, р. 24). Філософія системних реформ в Україні є філософією відкритою, прозорою, толерантною як у внутрішньому, так і зовнішньополітичному вимірах; вона відкидає конфронтацію політичних сил і держав як політичну деконструкцію, базується на узгодженні пріоритетів й має на меті створення стабільної та передбачуваної моделі політичного устрою держави, заможного й стабільного суспільства, конкурентоспроможної економіки, сталого (стійкого) людського розвитку (Bidziura, 2006, р. 26).

Реформаторство як рефлексія соціальної практики виступає рушійною силою розвитку особистості, формою історичної самосвідомості та саморозвитку, розкриває внутрішню будову і специфіку життєдіяльності соціуму. Результат рефлексії є завжди концептуальним вираженням соціальної теорії, що пояснює суть, динаміку і рушійні сили соціального процесу, а також діяльність реформатора, спрямовану на перетворення об'єкта в соціальній сфері згідно з ідеями зміни, закладеними в соціальній теорії (Hrytskevych, 2001, p. 74). Приміром, вітчизняними фахівцями пропонується вести мову не про механізм управління суспільними реформами, а про механізм їх здійснення. Це передбачає зміну самої філософії реформаторської діяльності – від боротьби за право стати «керівним центром» реформ (глава держави, парламент, уряд) з наступними спробами проводити зміни силовим способом до партнерства не лише між вищими органами державної влади, а й між ними та органами державної влади нижчих рівнів і органами місцевого самоврядування, а також, що вкрай важливо, з неурядовими організаціями та громадянами. У підсумку будь-які державно-управлінські перетворення мають проводитися заради блага суспільства, тобто, щоб уникнути ситуації, коли органи державної влади здійснюють реформи суто у власних інтересах, саме громадяни мають виступати в ролі споживача та «зовнішнього» контролера змін (Mykhenko, Makarenko, & Kravchenko, 2009, p. 115).

У свою чергу В. М. Кампо стверджує, що політико-правові реформи займають чільне місце в історії України. Різні за своїм змістом ці реформи, як правило, мали позитивний характер, хоча і не завжди закінчувалися успішно. Кожному історичному періоду України відповідала і певна філософія політико-правових реформ. Є така філософія і в сучасних реформах. Відомо, що не одна держава загинула через нездатність правлячої еліти реформувати владу, пристосувати її до потреб нових суспільних відносин. У той же час еліти, які сповідували реформаторську філософію, зуміли зберегти свою державність від давніх-давен і до наших днів. Деякі правлячі еліти відсутність реформаторських ідей компенсували революціями, авторитаризмом, які нерідко повертали їх народи назад у своєму розвитку. Тому реформи є найбільш раціональним способом вирішення назрілих політико-правових проблем. Проведення політико-правових реформ у сучасній Україні потребує якісно нових філософських підходів до цього питання. Йдеться про формування реформістської традиції – правового реформізму, яка повинна стати нормою демократичної правової держави. З переходом від тоталітарної системи та одержавленої економіки до правової державності й ринкової економіки на

зміну утопічному суспільному мисленню, характерною ознакою якого є ідеалізація певних сторін життя, пошуки ідеалів за межами існуючого суспільства, в суспільну свідомість приходять реалістичне, тобто раціоналістичне мислення, що характеризується об'єктивним аналізом як позитивних, так і негативних явищ суспільного життя, концентрацією уваги на потребах реально існуючих людей тощо. Саме реалістичну (раціоналістичну) філософію варто розглядати як методологічну основу для здійснення політико-правових реформ (Кампо, 1995, p. 6-8).

Правова реформа як складова процесу демократичної трансформації українського суспільства в першу чергу має сприяти загальній меті перетворення суспільства на шляху його роздержавлення, формування демократичної, соціальної, правової держави як політичної форми сучасного відкритого громадянського суспільства. Вона має спрямовуватися насамперед на приведення суспільного розвитку України у відповідність до політично задекларованих і конституційно закріплених ідеалів і принципів свободи, справедливості, демократії, на створення правових передумов для подальшого розвитку суспільства в умовах політичної та економічної свободи її громадян і забезпечення соціальної справедливості. Як і будь-які інші демократичні перетворення в країні, правова реформа має в кінцевому підсумку слугувати одному з головних публічних інтересів – людині, життя і здоров'я якої, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані нині державою найвищою соціальною цінністю. Саме добробут людини, а не безпосереднє благо держави має стати якісно новою основою суспільного поступу України шляхом демократії. Будь-яка політика, програма, закон, структура або управлінське рішення, спрямовані на демократичну трансформацію суспільства, зокрема національної економіки, втрачають свій перспективний історичний сенс правового прогресу, якщо їм бракує соціальної спрямованості (соціалізації), людського виміру, орієнтованого на врахування і захист приватних потреб та інтересів якомога більшої кількості людей, на забезпечення їх гармонії із загальними (публічними) потребами та інтересами суспільства, зміцнення громадянської злагоди в Україні (Selivanov, 1998, p. 4). При цьому для суспільства важливі не самі по собі інституційні зміни. Людям потрібно у своєму повсякденному житті відчувати зміни на краще. Неможливо виправдати реформи, якщо вони не принесли те, заради чого суспільство погоджувалося на них: більшої свободи, справедливості, захищеності прав і свобод, людської гідності тощо. Не можна стверджувати, що політичні, економічні та інші реформи, які проводилися за минулі три десятиліття взагалі не принесли результатів. Однак ці здобутки поки далекі від очікувань масової

свідомості на початку реформ. Такий феномен характерний будь-якій реформації. Мистецтво реформаторів полягає у продуманості самих змін, повноті й послідовності їх проведення, в нейтралізації негативних наслідків реформ, а головне – в самому образі реформ, оскільки люди досить чітко усвідомлюють те, чи проводяться реформи заради щирого бажання покращити життя кожного, або для якихось «макропоказників» (Serdiuk, 2013, p. 28).

Таким чином, філософське осмислення правової реформи – складна, методологічно зумовлена проблема. Її вирішення полягає в тому, щоб підібрати світоглядно-методологічний інструментарій, здатний ґрунтовно розкрити істотні характеристики природи правової реформи як багатогранного і багатоаспектного філософсько-правового явища. Запропонована в цій публікації авторська точка зору ґрунтується на підході до розгляду філософії правової реформи як напряму прикладної філософії права. Такий підхід певною мірою апробовано в сучасних філософсько-правових дискурсах, є теоретико-практично перспективним, уможливлюючи вирішення актуальних прикладних проблем істотних, прогресивних правових змін, перевлаштування права (правової системи, системи права, системи законодавства тощо).

Наукова новизна

За результатами проведеного дослідження вперше розкрито світоглядно-методологічний аспект філософії правової реформи як прикладного напрямку філософсько-правової рефлексії, що охоплює сукупність гносеологічних, онтологічних та аксіологічних філософських знань, які дають уявлення про граничні засади правової реформи та її ціннісно-сміслові властивості; удосконалено характеристику пізнавального потенціалу філософсько-правових досліджень, а також систематизацію їх предметного поля; набули подальшого розвитку наукові уявлення про сучасний стан, значення, тенденції та галузі філософського знання в постнекласичний період їхнього розвитку.

Висновки

На підставі вище опрацьованого можна дійти таких висновків:

1. Філософія як особлива форма духовно-практичного осягнення світу має справу з найбільш загальними, фундаментальними проблемами його існування, єдності, природи, тенденцій розвитку тощо. Філософські знання мають найвищий рівнем узагальнення, завдяки чому виокремлюються спільні риси, ознаки, зв'язки, відношення речей, процесів, явищ в об'єктивному світі; це – знання всезагального в системі «світ – людина – діяльність»; знання, що складає теоретичну основу

наукового світогляду; знання, в якому людина здатна відобразити світ у його цілісності. Тим самим філософія визначає духовні передумови та логічні критерії свідомого пошуку і вибору розумної, найбільш придатної для практичних потреб системи світоглядних ідей і переконань. Сучасна філософія охоплює широку палітру знань, що диференціюються на галузі (розділи, дисципліни, напрями, вектори) та характеризуються міждисциплінарністю, варіативністю, кросдисциплінарністю, інтердисциплінарністю, трансдисциплінарністю.

2. Філософія має вагоме світоглядно-методологічне значення на переломних етапах суспільного поступу та наукового пізнання, коли філософські узагальнення залишаються чи не єдиними координатами, які дозволяють організувати і спрямувати пошук. З огляду на те, що філософсько-правове знання та його теоретичні конструкції не мають свого прямого експериментального забезпечення, вимога істинності щодо них не має повсюдного застосування. Вони не завжди можуть бути перевірені на предмет істинності чи хибності. Пізнавальна значимість філософсько-правового знання нерідко оцінюється за його здатністю пробуджувати правову свідомість та стимулювати юридичну думку, за його аналітико-синтетичними можливостями чи методологічною продуктивністю. Предметними складовими філософсько-правової аналітики є філософія юридичної науки; філософія права; філософія держави як публічно-правового інституту; філософія галузей права (конституційного права, цивільного права, кримінального права, міжнародного права); філософії окремих правових явищ і процесів (прав людини та їх забезпечення, правосуддя, злочину і покарання, правового виховання тощо).

3. Філософія правової реформи – це прикладний напрям філософсько-правової рефлексії, в межах якої осмислюється феномен правової реформи в найбільш утаємничених, сутнісних ознаках її буття, а також світоглядних і методологічних вимірах. Цей вектор філософії права охоплює сукупність гносеологічних, онтологічних та аксіологічних філософських знань, що дають уявлення про граничні засади правової реформи та її ціннісно-сміслові властивості. Філософія правової реформи прагне до розуміння, осмислення не суцього, а належного (уявлень і смислів), розкриває правову реформу такою, якою вона повинна бути з точки зору світоглядно-методологічних ідеалів, зокрема невідчужуваних прав людини, верховенства права, правової держави, громадянського суспільства тощо. Проблемне поле філософії правової реформи зумовлене складним і суперечливим характером світового та національного правового розвитку і правового прогресу. Заперечуючи революційні методи перетворення правової дійсності,

філософія правової реформи визнає пріоритет еволюційних змін спочатку у правовій культурі та правосвідомості, а потім у правовій діяльності. Світоглядно-методологічний вимір філософії правової реформи, з одного боку, визначає та пронизує ідеологію, цілі, завдання, принципи,

функції прогресивних правових змін, безпосередньо впливає на технологію, ефективність, стратегію і тактику якісного перевлаштування права, а з іншого – охоплює філософські засади дослідження природи правової реформи, є складовою методології її наукового опрацювання.

REFERENCES

- Andreiev, D.V., Vovk, V.M., Ivchenko, Yu.V., & Pavlyshyn, O.V. (2012). *Filosofii prava: aktualni problemy ta suchasni interpretatsii [Philosophy of law: current issues and modern interpretations]*. (2nd ed., rev.). Kyiv: NAVS [in Ukrainian].
- Andrushchenko, V.P. (et al.). (2003). *Filosofii polityky [Philosophy of politics]*. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
- Aristova, A.V. (et al.). (2016). *Filosofii hlobalnykh problem suchasnosti [Philosophy of global problems of today]*. A.V. Aristova, S.V. Volobueva (Eds.). Kyiv: NTU [in Ukrainian].
- Bidziura, I.P. (2006). *Filosofii systemnykh reform v Ukraini na rubezhi stolit (politohichnyi analiz) [Philosophy of systemic reforms in Ukraine at the turn of the century (political analysis)]*. *Extended abstract of doctoral's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Bihun, V.S. (2011). *Filosofii pravosuddia. Ideia ta zdiisnennia [Philosophy of justice. Idea and implementation]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Bostan, S. (2016). *Filosofii derzhavy: problemy naukovoï identyfikatsii [Philosophy of state: problems of scientific identification]*. *Istoryko-pravovyi chasopys, History, Law Journal*, 2(8), 3-9. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_2_3 [in Ukrainian].
- Bratasiuk, M.H. (2020). *Filosofii zakhystu prav liudyny z pozytsii suchasnoho pravovoho myslennia [Philosophy of human rights protection from the standpoint of modern legal thinking]*. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and Methodological Problems of Law*, 1(19), 14-20. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.14> [in Ukrainian].
- Haievskiy, B.A. (2005). *Filosofii polityky [Philosophy of politics]*. Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian].
- Hlushko, T.P. (2008). *Filosofii ekonomiky u strukturi suchasnoi humanitarnoi osvity [Philosophy of economics in the structure of modern humanities education]*. Kyiv: Nauk. svit [in Ukrainian].
- Hrytskevych, T.I. (2001). *Reformatorstvo kak tvorchestvo v sotsiume [Reformation as creativity in society]*. *Candidate's thesis*. Novosibirsk [in Russian].
- Husariiev, S.D. (2005). *Yurydychna diialnist: metodolohichni ta teoretychni aspekty [Legal activity: methodological and theoretical aspects]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Kampo, V. (1995). *Ukrainski reformy: polityka i pravo [Ukrainian reforms: politics and law]*. Kyiv: Mizhnar. Fundatsiia Vyborchok System [in Ukrainian].
- Kapiton, V.P., Kapiton, O.V., & Piatun, V.V. (2010). *Filosofii hlobalnykh problem suchasnosti [Philosophy of global problems of today]*. Dnipropetrovsk: DDFa [in Ukrainian].
- Kryvytskyi, Yu.V. (2019). *Sobornist yak ideinyi imperativ pravovoi reformy v Ukraini [Unity as an ideal imperative of legal reform in Ukraine]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Uzhhorod National University Herald*, 55(1), 40-44. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/15935> [in Ukrainian].
- Laktionova, A.V. (2016). *Filosofii dii ta aktyvnosti: nova perspektyva teoretychnykh i praktychnykh filosofskykh dystsyplin [Philosophy of action and activity: a new perspective of theoretical and practical philosophical disciplines]*. *Extended abstract of Doctoral's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Maksymov, S.I. (2017). *Filosofii prava [Philosophy of law]*. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia, Great Ukrainian legal encyclopedia*. (Vols. 1-20). S.I. Maksymov (et al.). (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Merezhko, O.O. (2017). *Filosofii mizhnarodnoho prava [Philosophy of international law]*. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia, Great Ukrainian legal encyclopedia*. (Vols. 1-20). S.I. Maksymov (et al.). (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Mykhnenko, A.M., Makarenko, E.M., & Kravchenko, S.O. (2009). *Upravlinnia yakistiu suspilnykh reform [Quality management of social reforms]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
- Mykytchuk, O.V. (2006). *Filosofii zlochynu [Philosophy of crime]*. Kyiv: Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Petrushenko, V. (2009). *Tlumachnyi slovnyk osnovnykh filosofskykh terminiv [Explanatory dictionary of basic philosophical terms]*. Lviv: Vyd-vo Nats. un-tu "Lvivska politekhnika" [in Ukrainian].
- Ponomarenko, Yu.A. (2017). *Filosofii pokarannia [Philosophy of punishment]*. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia, Great Ukrainian legal encyclopedia*. (Vols. 1-20). S.I. Maksymov (et al.). (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Rechyskyi, V.V. (2017). *Filosofii konstytutsiinoho prava [Philosophy of constitutional law]*. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia, Great Ukrainian legal encyclopedia*. (Vols. 1-20). S.I. Maksymov (et al.). (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Satokhina, N.I. (2017). *Filosofii prav liudyny [Philosophy of human rights]*. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia, Great Ukrainian legal encyclopedia*. (Vols. 1-20). S.I. Maksymov (et al.). (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Selivanov, V. (1998). *Pravova reforma i metodolohiia doslidzhennia fundamentalnykh problem yurydychnoi nauky [Legal reform and methodology of research of fundamental problems of legal science]*. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, Journal of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4(15), 3-17 [in Ukrainian].

- Serdiuk, V.O. (2013). Sudovo-pravova reforma v Ukraini ta hlobalizatsiini protsesy [Judicial and legal reform in Ukraine and globalization processes]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, Journal of Zaporizhia National University*, 3, 24-29. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2013_3_6 [in Ukrainian].
- Shynkaruk, V., & Yolon P. (2002). Filofofiia [Philosophy]. *Filosoofskyi entsyklopedychnyi slovnyk, Philosophical encyclopedic dictionary*. V.I. Shynkaruk (et al.). (Ed.). Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
- Tkachenko, O.V. (2017). Filofofiia tsyvilnoho prava [Philosophy of civil law]. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia, Great Ukrainian legal encyclopedia*. (Vols. 1-20). S.I. Maksymov (et al.). (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Tykhomyrov, O.D. (2017). Filofofiia porivnialnoho pravoznavstva [Philosophy of comparative law]. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia, Great Ukrainian legal encyclopedia*. (Vols. 1-20). S.I. Maksymov (et al.). (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Tykhomyrov, O.D. (2017). Filofofiia yurydychnoi nauky [Philosophy of legal science]. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia, Great Ukrainian legal encyclopedia*. (Vols. 1-20). S.I. Maksymov (et al.). (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Vovk, V.M. (2016). Reformy i pozytyvne pravo (na prykladi rymського prava) [Reforms and positive law (on the example of Roman law)]. *Filosoofski ta metodologični problemy prava, Philosophical and Methodological Problems of Law*, 1(11), 94-103. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_10 [in Ukrainian].
- Zimmel, H. (2010). *Filofofiia hroshei [Philosophy of money]* (V. Zinchenko, Trans). Kyiv: Promin [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андреев Д. В., Вовк В. М., Івченко Ю. В., Павлишин О. В. Філософія права: актуальні проблеми та сучасні інтерпретації : навч. посіб. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Київ : НАВС, 2012. 224 с.
- Філософія політики : підручник / [авт.-упоряд. : В. П. Андрущенко (керівник) та ін.]. Київ : Знання України, 2003. 400 с.
- Філософія глобальних проблем сучасності : навч. посіб. / [А. В. Арістова та ін.] ; наук. ред. А. В. Арістова ; упоряд. сл. С. В. Волобуєва. Київ : НТУ, 2016. 184 с.
- Бідзюра І. П. Філософія системних реформ в Україні на рубежі століть (політологічний аналіз) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Львів, 2006. 32 с.
- Бігун В. С. Філософія правосуддя. Ідея та здійснення : монографія. Київ, 2011. 303 с.
- Бостан С. Філософія держави: проблеми наукової ідентифікації. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2 (8). С. 3–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_2_3.
- Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 14–20. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.14>.
- Гаєвський Б. А. Філософія політики. Київ : Вища шк., 2005. 158 с.
- Глушко Т. П. Філософія економіки у структурі сучасної гуманітарної освіти : монографія. Київ : Наук. світ, 2008. 211 с.
- Грицкевич Т. И. Реформаторство как творчество в социуме : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. Новосибирск, 2001. 182 с.
- Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : монографія. Київ : Знання, 2005. 375 с.
- Кампо В. Українські реформи: політика і право : популяр. нарис. Київ : Міжнар. Фондація Виборчих Систем, 1995. 29 с.
- Капітон В. П., Капітон О. В., П'ятун В. В. Філософія глобальних проблем сучасності : монографія. Дніпропетровськ : ДДФА, 2010. 374 с.
- Кривецький Ю. В. Соборність як ідейний імператив правової реформи в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 55. Т. 1. С. 40–44. (Серія «Право»). URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/15935>.
- Лактіонова А. В. Філософія дії та активності: нова перспектива теоретичних і практичних філософських дисциплін : автореф. дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.04. Київ, 2016. 35 с.
- Максимов С. І. Філософія права. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / [редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.]*. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 927–933.
- Мережко О. О. Філософія міжнародного права. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / [редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.]*. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 912–914.
- Михненко А. М., Макаренко Е. М., Кравченко С. О. Управління якістю суспільних реформ : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2009. 192 с.
- Микитчик О. В. Філософія злочину : монографія. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 188 с.
- Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. 264 с.
- Пономаренко Ю. А. Філософія покарання. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / [редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.]*. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 914–918.
- Речицький В. В. Філософія конституційного права. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / [редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.]*. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 905–912.
- Сатохіна Н. І. Філософія прав людини. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / [редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.]*. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 922–927.
- Селіванов В. Правова реформа і методологія дослідження фундаментальних проблем юридичної науки. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 4 (15). С. 3–17.

- Сердюк В. О. Судово-правова реформа в Україні та глобалізаційні процеси. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 3. С. 24–29. (Серія «Юридичні науки»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2013_3_6.
- Шинкарук В., Йолон П. Філософія. *Філософський енциклопедичний словник* / [В. І. Шинкарук (гол. редокол.) та ін.]. Київ : Абрис, 2002. С. 670–674.
- Ткаченко О. В. Філософія цивільного права. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / [редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.]. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 995–1000.
- Тихомиров О. Д. Філософія порівняльного правознавства. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / [редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.]. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 918–922.
- Тихомиров О. Д. Філософія юридичної науки. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / [редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.]. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 1000–1004.
- Вовк В. М. Реформи і позитивне право (на прикладі римського права). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 94–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_10.
- Зіммель Г. Філософія грошей / [пер. В. Зінченко та ін.]. Київ : Промінь, 2010. 504 с.

Стаття надійшла до редколегії 22.06.2021

Kryvytskyi Yu. – Ph.D in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7063-4725>

Philosophy of Legal Reform: Worldview and Methodological Dimension

The **purpose** of the scientific article is to generalize and develop epistemological, ontological and axiological knowledge of legal reform, which gives an idea of the basic principles and value-semantic properties of its nature. The **methodological basis** of scientific research is a set of principles of scientific knowledge (pluralism, historicism, authenticity), methodological approaches (activity, system, axiological), general methods of thinking (analysis, synthesis, abstraction, generalization), philosophical (dialectical, metaphysical, hermeneutical) (historical, synergetic, functional, structural) and specific scientific (formal-legal, comparative-legal) methods, the application of which ensured the validity and reliability of the results of the study of the philosophy of legal reform. The **scientific novelty** of the publication is that for the first time revealed the ideological and methodological aspect of the philosophy of legal reform as an applied direction of philosophical and legal reflection, covering a set of epistemological, ontological and axiological philosophical knowledge; improved characterization of the cognitive potential of philosophical and legal research, as well as the systematization of their subject field; scientific ideas about the current state, significance, tendencies and branches of philosophical knowledge in the post-classical period of their development were further developed. The **conclusions** of the scientific article are reduced to the following provisions, namely: philosophy as a special form of spiritual and practical comprehension of the world deals with the most general, fundamental problems of its existence, unity, nature, development trends. Modern philosophy covers a wide range of knowledge that is differentiated in the field and is characterized by interdisciplinarity, variability, cross-discipline, interdisciplinarity, transdisciplinarity and more. Philosophy plays a particularly important ideological and methodological role at the critical stages of social progress and scientific knowledge, when philosophical generalizations remain almost the only coordinates that allow to organize and direct the search. Subject components of philosophical and legal analysis are the philosophy of legal science; philosophy of law; philosophy of the state as a public law institution; philosophy of branches of law (constitutional law, civil law, criminal law, international law); philosophy of certain legal phenomena and processes (human rights and their protection, justice, crime and punishment, legal education, etc.). Philosophy of legal reform is an applied direction of philosophical and legal reflection, within which the phenomenon of legal reform is understood in the most secret, essential features of its existence, as well as in the ideological and methodological dimension. This vector of philosophy of law covers a set of epistemological, ontological and axiological philosophical knowledge that gives an idea of the marginal principles of legal reform and its value-semantic properties. The philosophy of legal reform seeks to understand, comprehend not what is, but what is appropriate (ideas and meanings), reveals legal reform as it should be in terms of ideological and methodological ideals, including inalienable human rights, rule of law, legal state, civil society and more.

Keywords: philosophy; worldview; methodology; philosophy of law; philosophical and legal knowledge; philosophical and legal reflection; reform; legal reform; philosophy of legal reform.

Рижий О. А. – аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ІПФНП Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5264-3599>

Філософсько-методологічні засади дослідження оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції

Метою наукової статті є з'ясування та узагальнення філософсько-методологічних засад дослідження оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції; пошук методологічних засобів підвищення ефективності діяльності суду з оцінки доказів у судовому кримінальному процесі. **Методологічну основу** наукового пошуку становить комплекс методів, необхідних для реалізації наукової мети, використання яких забезпечило обґрунтованість і достовірність результатів дослідження. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що вперше окреслено та проаналізовано філософсько-методологічні засади дослідження такого джерела доказів, як показання учасників кримінального провадження, у суді першої інстанції. Також подальшого розвитку набули наукові уявлення про перспективи застосування окремих методологічних підходів у теорії доказування щодо оцінки показань потерпілого, обвинуваченого, свідка та їх використання під час реалізації функції правосуддя, що, на переконання автора, дасть змогу з філософсько-правових позицій висвітлити суперечливі питання правозастосування в кримінальному процесі України. **Висновки.** У статті аргументовано такі положення: методологію дослідження оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції становить комплекс поєднання філософських, загальнонаукових (діалектичний метод пізнання, індукція та дедукція, аналізу та синтезу, абстрагування, спостереження) і спеціальних (історико-правового, системно-структурного, формально-догматичного, порівняльно-правового, герменевтичного, синергетичного, соціологічного та прогностичного) методів. Специфіка досліджуваного предмета, а також сукупність різнобічних за своїм змістом і характером пізнавальних завдань зумовлюють необхідність використання всього комплексу вищезазначених методів, які в сукупності дають цілісне сприйняття оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції, сприяють забезпеченню обґрунтованості отриманих висновків і рекомендацій.

Ключові слова: методологія; докази; оцінка показань; учасники кримінального провадження; суд першої інстанції.

Вступ

Під час розв'язання будь-якої наукової проблеми питання методологічного забезпечення є необхідним і першочерговим для теоретичного осмислення в будь-якій предметній сфері (Hida, Bilozogov, & Zavalnyi, 2011, p. 12). Методологія сприяє пошуку оптимальних шляхів пізнання явищ і процесів, що є предметом вивчення, їх адекватного відображення в системі наукових знань. Науковці розглядають її як сукупність підходів, способів, методів, конкретних засобів дослідження, логічних прийомів та процедур, які застосовуються в процесі наукового пізнання й практичної діяльності для досягнення визначеної мети, предмета науки (Skakun, 2005, p. 13).

Ніяка галузь науки не може існувати чи розвиватися без належного методологічного підґрунтя, компонентами якого є уявлення про об'єкт дослідження та його властивості, засоби пізнавальної діяльності та закономірна послідовність їх застосування. Не є винятком в цьому наука кримінального процесу, в межах якої досліджуватимуться особливості оцінки судом першої інстанції показань учасників кримінального процесу.

Наукове дослідження оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції, насамперед, вимагає вирішення низки питань саме методологічного характеру –

створення адекватної методології наукового пізнання, специфічного саме для певного предмета. Отже, цей вид наукової роботи потребує такого методологічного забезпечення, яке б відповідало природі та специфічним характеристикам предмета дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою наукової статті є з'ясування та узагальнення філософсько-методологічних засад дослідження оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції; пошук методологічних засобів підвищення ефективності діяльності суду з оцінки доказів у судовому кримінальному процесі. Задля цього було вирішено такі завдання: з'ясувати методологічне підґрунтя дослідження; визначити комплекс методів, необхідних для всебічного розкриття діяльності суду з оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції; намітити перспективи застосування окремих методологічних підходів у теорії доказування з означених питань.

Виклад основного матеріалу

Аксіоматичним є твердження про те, що єдиним стримуючим чинником, який допоможе контролювати розбіжності між людьми, є нормативно-правова база, покладена в основу

функціонування держави, яка відстоює право на перевірку легальності вчинків (Yakovenko, 2019). В умовах сьогодення доволі часто трапляються випадки несправедливого застосування норм в процесі регулювання суспільних відносин (Pavlyshyn, & Vasiuta, 2020, p. 40), що серед іншого вимагає застосування засобів ефективного функціонування кримінального процесу в цілому та здійснення неупередженого, змагального та якісного судочинства зокрема. Суд як правовий інститут і правозастосовний орган легітимний через своє тривале існування, адже існування інституту впродовж тривалого часу є показником довіри до нього та його легітимності (Rudiuk, 2020, p. 82).

Проблема оцінки судом таких джерел доказів, як показання учасників кримінального провадження, є однією з недостатньо розроблених та малоопрацьованих у сучасному кримінальному процесі не лише з позицій процедурних, а й у методологічному розрізі, і заповнення цієї прогалини для кримінальної процесуальної науки є нагальною потребою.

Теоретичне опрацювання методологічних питань є одним із найскладніших у процесі дослідження (Tkachuk, 2020, p. 59), водночас беззаперечним є те, що ефективне застосування методології в дослідженні оцінки судом показань учасників кримінального провадження під час судового розгляду дозволить покращити результативність дослідження цієї теми, а як наслідок – вдосконалити теоретико-прикладні підходи до вказаної пізнавальної діяльності суду у кримінальному провадженні, забезпечити змагальне та якісне судочинство у розумні строки.

Оптимізацією певної діяльності є забезпечення максимально можливого підвищення її ефективності в аспекті досягнення її цільових результатів (Hvozdiuk, 2020, p. 88). З метою забезпечення успішного вирішення як пізнавальних і практичних проблем застосування окремих норм КПК України, наукове пізнання діяльності суду з дослідження та оцінки показань учасників кримінального провадження повинно відбуватися за допомогою використання широкого спектру загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання, адекватних саме юридичній науці.

Термін «метод» (від лат. *methodus* – прийом, спосіб, метод) незалежно від конкретної науки, галузі знань чи навчальної дисципліни означає спосіб, за допомогою якого з'ясовується предмет цієї науки, досягається певна мета та вирішуються відповідні завдання. Пізнаючи предмет, насамперед, потрібно осягнути зміст основних категорій і понять у їхньому соціокультурному контексті, використовуючи такі методи формальної логіки, як: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція, конструювання понять тощо (Yurkevych, 2019).

Традиційно до загальнонаукових методів науковці одностайно відносять діалектичний (грецьк. *dialektikos* – «мистецтво вести бесіду, спір») метод пізнання, який дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки між досліджуваними явищами, предметами, процесами, етапи диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю та явищем, цілим і частиною, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності, суб'єктивні елементи у підходах до вивчення чогось тощо (Vovk, & Oliinyuk, 2019, p. 33).

Відповідно до вимог діалектики, усі кримінальні процесуальні правовідносини варто розглядати у взаємному зв'язку між собою та суспільним життям, у їх взаємодії та взаємовпливах. Дослідження закономірностей оцінки доказів у суді першої інстанції передбачає звернення одночасно як до теорії, так і до практики, що за своєю сутністю є взаємопохідними, проте, водночас суперечать одна одній, тобто перебувають у відповідному діалектичному взаємозв'язку.

Використання діалектичного методу дає змогу встановити базовий підхід до вивчення проблем, які виникають при реалізації судом повноважень з метою оцінки доказів та їх використання при прийнятті рішень. Вказаний метод сприяє формуванню уявлення про процесуальні можливості суду у змагальному кримінальному провадженні в їх розвитку, тісному взаємозв'язку зі змінами в законодавстві, визначити поняття і критерії оцінки показань учасників кримінального провадження, з'ясувати правові позиції Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) з означених питань.

Важливим є застосування аналітичного методу з метою пізнання таких правових явищ, як «доказування», «оцінка доказів», «показання» з точки зору їх відповідності метафізичним началам через з'ясування значення слів, пояснення фундаментальних кримінальних процесуальних понять, аналізу юридичних термінів таким чином, щоб показати їхній логічний взаємозв'язок.

Окремою складовою методології дисертаційного дослідження є герменевтичний метод, який використовується для з'ясування значення інформації, виходячи з її об'єктивних і суб'єктивних підстав, він є аналізом результатів свідомої діяльності людей, що об'єктивуються. Зважаючи на те, що рішення суду прирівнюються за юридичною силою до закону, особливо важливого значення процес праворозуміння набуває в сфері здійснення судочинства в суді першої інстанції. Використання цього методу при дослідженні певної проблематики може здійснюватися при інтерпретації, тлумаченні нормативно-правового підґрунтя, на основі якого здійснюються процедури збирання та дослідження доказів на стадії судового розгляду, висловлення авторського бачення щодо змісту певних положень

кримінального процесуального законодавства, що мають неоднозначне, спірне формулювання.

Насамперед, при дослідженні такого елемента процесу доказування, як оцінка доказів, слід акцентувати увагу на необхідності використання прийому об'єктивного спостереження, з допомогою якого розумову діяльність судді слід розглядати у всій багатогранності, складності та суперечливості, виходячи із сукупності позитивних і негативних моментів, виявлення тенденцій та закономірностей такої діяльності у кримінальному провадженні на стадії судового розгляду. Зокрема, як слушно вказує С. Шульгіна, під час формування свого внутрішнього переконання щодо достатності наявних у справі доказів суд має ретельно перевірити, «чи взаємодоповнюють ці докази один одного, чи відсутні між ними будь-які неузгодженості або суперечності, чи достатньо таких доказів для обґрунтування єдино можливого висновку, який став ціллю (об'єктом) доказування та прийняття відповідного процесуального рішення, а також чи достатньо цих доказів для спростування інших висновків, які найбільш подібні до того, який став підставою для процесуального рішення, а також протилежного висновку тому, що був зроблений» (Shulhin, 2019, p. 114).

Процес визначення понять не може відбуватися без застосування прийому абстрагування; саме поняття – це результат абстрагування. Тому вказаний прийом необхідно використати з метою пізнання особливостей оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції. Наприклад, з'ясовуючи в межах предмету дослідження критерії оцінки доказів, ми вимушені, абстрагуючись від інших елементів процесу доказування, концентрувати свою увагу на оцінці таких джерел доказів, як показання обвинуваченого, потерпілого, свідка у суді першої інстанції.

Водночас процес абстрагування нерозривно пов'язаний з такими методами дослідження, як аналіз і синтез, що становлять основу формально-логічного підходу, єдність протилежностей та, відповідно, застосовуються для поділу предмета дослідження на складові частини і об'єднання окремих частин предмета в єдине ціле. Формулювання висновків та понять, виокремлення критеріїв оцінки показань учасників кримінального провадження, визначення змісту діяльності судді та меж його активності під час судового розгляду, з'ясування особливостей використання показань свідка, потерпілого, обвинуваченого при прийнятті рішень у суді першої інстанції – усе це допомагають з'ясувати вказані методи. Також методами логічного аналізу та синтезу варто послуговуватись під час дослідження норм чинного законодавства, рішень національних судів та рішень ЄСПЛ щодо дослідження та оцінки

показань учасників кримінального провадження, забезпечення їх прав та законних інтересів.

Варто вказати на важливість використання загальнонаукових методів, які являють собою загальні способи та шляхи дослідження процесів і явищ, визначення тенденцій їх змін, що використовуються в різних галузях наукового знання. Зокрема, застосування дедуктивного та індуктивного методів полягає у використанні загальних наукових положень теорії систем. Кожен із зазначених методів являє собою перехід від загального до конкретного. Наприклад, при дослідженні міжнародного досвіду оцінки показань учасників кримінального провадження у кримінальному провадженні має бути з'ясована прецедентна практика ЄСПЛ щодо використання показань свідка, потерпілого, обвинуваченого при прийнятті рішень у суді першої інстанції, а згодом вказане питання має бути деталізоване у «площині» національного законодавства та практики його застосування. Дослідження показань учасників кримінального провадження, поняття і критерії їх оцінки спочатку потребують з'ясування розуміння понять «джерела доказів», «показання», «допустимість», «належність», «достатність», «внутрішнє переконання судді».

Аналіз стану наукової розробки питань оцінки показань у кримінальному провадженні, залежність реалізації повноважень суду від умов соціально-економічного розвитку та правового життя держави зумовлює необхідність використання історико-правового методу. Він зобов'язує з'ясувати процеси виникнення, становлення та розвитку явищ, урахувати конкретне історичне середовище, в якому відбувалося їх формування, встановити етапи розвитку тощо. А це зі свого боку сприяє правильному усвідомленню сутності категорії, яку вивчають, виявленню загальних закономірностей, які їй притаманні. Зазначений метод потребує враховувати національну специфіку та інші фактори, що впливають на формування концептуальних основ здійснення судочинства у кримінальному провадженні. Ця специфіка обумовлена рівнем розвитку кримінального процесуального законодавства та механізмами втілення його положень у конкретних кримінальних процесуальних правовідносинах.

Слід акцентувати на важливості застосування системного аналізу, що дає змогу визначити сутність показань як джерел доказів у кримінальному процесі, проаналізувати відповідні повноваження учасників кримінального провадження на стадії судового розгляду з оцінки доказів, дослідити відносини, що виникають у зв'язку з цим, тощо.

Структурно-функціональна характеристика оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції передбачає не тільки з'ясування елементів такої розумової діяльності, а й владних суб'єктів кримінального

провадження, уповноважених на здійснення оцінки доказів у суді. Так, наприклад, зміст практичної діяльності суду під час судового розгляду можна розкрити через поняття «доказування», «судовий розгляд», «показання», «оцінка доказів» тощо.

Діяльнісний підхід дає змогу провести різнобічний аналіз структури явища в динаміці. Використання цього методу під час з'ясування особливостей оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції може бути надзвичайно ефективним, адже важливим складником предмета досліджень у науці кримінального процесу є з'ясування повноважень суду зі збирання, перевірки та оцінки доказів у кримінальному провадженні. Форми та межі активності суду у дослідженні та оцінці доказів, у тому числі показань учасників кримінального провадження, є досить різними, що вимагає досить детального аналізу кожного із цих елементів діяльності.

Метод аналогії, коли на підставі подібності об'єктів в одних ознаках роблять висновок про їх подібність в інших ознаках, корисний під час дослідження особливостей реалізації процесуальних повноважень суду з дослідження та оцінки доказів в англо-саксонській, романо-германській правових системах та країнах колишнього союзу.

В основі системно-структурного методу лежить дослідження певного об'єкта як цілісної системи, що має внутрішню структуру, поділяється на складові елементи. Завдання дослідника полягає в тому, щоб визначити їх кількість, порядок організації, зв'язки та взаємодію між ними. Тільки після цього можна всебічно і досконало пізнати відповідний об'єкт. можуть бути досліджені найрізноманітніші явища правової дійсності. За допомогою системно-структурного методу можна більш глибоко дослідити процесуальні можливості судді в суді першої інстанції, виявити систему взаємозв'язку і взаємодії з іншими суб'єктами кримінального провадження під час реалізації ним своїх повноважень. Крім того, застосування зазначеного методу дозволяє виявити протиріччя та суперечності в нормативно-правових актах і сформулювати пропозиції для удосконалення чинного законодавства.

Синергетика є одним з «наймолодших» міждисциплінарних напрямів наукових досліджень. Синергетичні закономірності виявляються лише у відкритих системах, тобто таких, що взаємодіють із навколишнім середовищем. Комплекс повноважень з дослідження доказів на стадії судового розгляду визначений кримінальним процесуальним законодавством і є складовою частиною реалізації судом функції правосуддя. Таким чином, навколишнім середовищем для судді є соціум в особі учасників кримінального провадження, які реалізують свої права, у тому числі під час розгляду справи в суді першої інстанції. Для

виявлення й вивчення синергетичних закономірностей повноважень судді. Їх необхідно розглядати в комплексі з іншими підсистемами кримінального процесу – правами й обов'язками учасників кримінального провадження, повноваженнями прокурора тощо.

Тож можна зробити висновок про принципову важливість дослідження діяльності судді в кримінальному процесі з позицій синергетики, оскільки сама судова діяльність характеризується системністю, складністю, відкритістю й динамічністю. Саме в такій площині здійснюється процес здійснення суддею функції правосуддя в суді першої інстанції.

Наявність даних соціологічних опитувань – предмет опрацювання науковців, які після їхнього аналізу роблять висновки та формулюють пропозиції з підвищення ефективності окремих правових норм, інститутів у різних галузях права. Застосування соціологічного та статистичного методів важливе в процесі дослідження діяльності зі збирання, аналізу й узагальнення емпіричних матеріалів дослідження, серед яких статистичні звіти про роботу суддів у кримінальному судочинстві, рішення ЄСПЛ, узагальнення судової практики, рішення національних судів України, матеріали кримінальних проваджень, анкетування respondentів.

Окрім зазначених методів, окрему групу становлять спеціальні методи емпіричного дослідження правових явищ, до якої входять формально-догматичний, порівняльно-правовий (компаративістський) та прогностичний методи.

За допомогою формально-догматичного методу, який відображає зміст досліджуваного об'єкта у вигляді раціональної конструкції, можливе уточнення понятійного апарату, під час здійснення аналізу чинного законодавства з питань процедури дослідження доказів в судовому кримінальному процесі, а також практики застосування положень КПК України.

Здійснення ефективних правових реформ неможливе на підставі лише національного досвіду чи просто ознайомлення із законодавством окремих країн, воно вимагає систематизованого наукового знання про загальносвітові та регіональні тенденції правового розвитку, яке акумулюється насамперед порівняльним правознавством (Kravchuk, 2012, p. 404).

Розвиток міжнародних економічних, політичних і соціально-культурних зв'язків, конвергенції правових систем держав та глобалізаційних процесів призвів до природної потреби порівняльного вивчення законодавства з точки зору реалізації суддею функції зі здійснення правосуддя. Порівняльно-правовий метод є необхідним для наукових досліджень права, що мають суто пізнавальне значення, і у практиці застосування правових норм. Зазначений метод може бути

використано, зокрема, при опрацюванні кримінального процесуального законодавства інших країн в частині регламентації процесуальних повноважень судді у судовому кримінальному процесі. Також порівняльно-правовий метод може бути застосовано для виявлення подібного або відмінностей предметів та явищ дійсності, а також знаходження спільного, притаманного двом або кільком об'єктам, при вивченні зарубіжного досвіду нормативного врегулювання повноважень учасників кримінального провадження у суді першої інстанції, співставленні положень чинного і раніше діючого КПК України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

У такому форматі порівняльно-правовий метод виступає основним інструментом дослідження позитивного досвіду, накопиченого в теорії кримінального процесу, виявлення найбільш ефективних моделей нормативного регулювання порядку дослідження доказів у суді першої інстанції. Його застосування сприятиме втіленню у вітчизняну судову практику України перевіреного століттями досвіду оцінки доказів у кримінальному провадженні інших держав. Водночас необхідно застерегти, що не можна не критично використовувати чужий досвід, механічно переносити його на власну країну. Адже з позиції методології юридичної компаративістики різні країни мають шукати власні концепти вирішення питань ефективного судочинства, які відповідають їх правовій системі, запитам, культурі, економічному потенціалу, менталітету тощо.

Прогностичний метод дозволяє визначити, передусім, виявлення основних напрямів розвитку вітчизняного законодавства щодо діяльності суду з оцінки показань під час судового розгляду, гарантування прав учасників кримінального провадження, особливості їх формування на основі світового досвіду, дає можливість передбачити ймовірні наслідки змін до кримінального процесуального законодавства в частині збирання, перевірки та оцінки доказів, зокрема показань обвинуваченого, потерпілого, свідків.

Звичайно, що цим не обмежуються пізнавальні засоби дослідження оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції. Однак, з огляду на багатоманітність навіть

розглянутих методів та підходів, можемо стверджувати, що сучасна кримінальна процесуальна наука базується на систематично оновлюваній методології, яка з-поміж іншого спрямована на теоретичне розв'язання проблем повсякденної практики здійснення доказування в суді першої інстанції, з'ясуванні ролі суду в дослідженні та оцінці доказів у змагальному кримінальному процесі.

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в тому, що вперше запропоновано використовувати спеціальний методологічний інструментарій під час дослідження оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції; дістали подальший розвиток наукові уявлення про методологію дослідження оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції, сутність якої складає комплексне поєднання філософських, загальнонаукових та спеціальних методів.

Висновки

Підсумовуючи, слід зробити висновок про те, що методологію дослідження оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції становить комплексне поєднання філософських та загальнонаукових методів (діалектичний метод пізнання, індукція та дедукція, аналізу та синтезу, абстрагування, спостереження), що направлені на розкриття специфіки означеної діяльності. Важливим є застосування історико-правового, системно-структурного, формально-догматичного, порівняльно-правового, герменевтичного, синергетичного, соціологічного та прогностичного методів. Специфіка досліджуваного предмета, а також сукупність різнобічних за своїм змістом і характером пізнавальних завдань зумовлюють необхідність використання всього комплексу вищезазначених методів, які збагачують один одного, а у своїй сукупності дають цілісне сприйняття оцінки показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції, сприяють забезпеченню обґрунтованості отриманих висновків і рекомендацій.

REFERENCES

- Hida, Ye.O., Bilozorov, Ye.V., & Zavalnyi, A.M. (2011). *Teoriia derzhavy ta prava [Theory of state and law]*. Kyiv: Lipkan O.S. [in Ukrainian].
- Hvozdik, O.I. (2020). Lohichni zasoby optymizatsii slidchoi diialnosti [Logical means of optimizing investigative activities]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 109-117. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.109> [in Ukrainian].
- Kravchuk, V.M. (2012). Rolkomparatyvistykyudoslidzhennikonstytutsiinopravovohostatususuddiv [The role of comparative studies in the study of the constitutional and legal status of judges]. *Porivnialne pravoznavstvo: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku, Comparative jurisprudence: current status and prospects for*

- development. Proceedings of the Scientific Conference (pp. 404-406). Yu.S. Shemshuchenko, V.P. Tykhyi, M.M. Tsymbaliuk, I.S. Hryshchenko (Eds.). Lviv: Lviv. derzh. un.-tvnutr. sprav[in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V., & Vasiuta, Yu.V. (2020). Spravedlyvist yak element idei prava ta yii mistse v systemi pravovykh tsinnosti [Justice as an element of the idea of law and its place in the system of legal values]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(20), 40-47. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.40> [in Ukrainian].
- Rudiuk, V.S. (2020). Dydzhitalizatsiia v chasnomu sudochynstvi [Digitalization in interim proceedings]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(20), 82-85. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.82> [in Ukrainian].
- Shulhin, S. (2019). Dostatnist dokaziv yak pidstava pryiniattia protsesualnykh rishen slidchym ta prokurorom [Sufficiency of evidence as a basis for the adoption of procedural decisions by the investigator and prosecutor]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia, The law and the state administration*, 2(35), 109-116. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.16> [in Ukrainian].
- Skakun, O.F. (2005). *Teoria derzhavy i prava [Theory of state and law]* (2nd ed.). Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
- Tkachuk, I.D. (2020). Metodolohiia doslidzhennia vplyvu khrystyianskykh tsinnosti na formuvannia pravovoi kultury Ukrainy [Methodology of research of influence of Christian values on formation of legal culture of Ukraine]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 58-63. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.58> [in Ukrainian].
- Vovk, V.M., & Oliinyk, U.M. (2019). Metodolohichnizasadydoslidzhenniapravanasvobodudumky, sovistitarelirii [Methodological bases of research of the right to freedom of thought, conscience and religion]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 27-35. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.27> [in Ukrainian].
- Yakovenko, M.M. (2019). Geneza vchen pro spravedlyvist yak sotsialne yavyshe [Genesis the doctrine of justice as a social phenomenon]. *Pravo, Law*, 3, 11-17. doi: 10.32782/LAW.2019.3.2 [in Ukrainian].
- Yurkevych, O. (2019). Kompleksnyi kharakter lohiky v yurydychnii metodolohii [Complex Character of Logic in Legal Methodology] *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho, The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University*, 1(40), 39-49. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155749> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гіда Є. О., Білозьоров Є. В., Завальний А. М. Теорія держави та права : підручник. Київ : Ліпкан О. С., 2011. 576 с.
- Гвоздік О. І. Логічні засоби оптимізації слідчої діяльності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 109–117. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.109>.
- Кравчук В. М. Роль компаративістики у дослідженні конституційно-правового статусу суддів. *Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. наук. пр. / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. П. Тихого, М. М. Цимбалюка, І. С. Грищенка. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. С. 404–406.
- Павлишин О. В., Васюта Ю. В. Справедливість як елемент ідеї права та її місце в системі правових цінностей. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 40–47. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.40>.
- Рудюк В. С. Диджиталізація в часному судочинстві. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 82–85. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.82>.
- Шульгін С. Достатність доказів як підстава прийняття процесуальних рішень слідчим та прокурором. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. 2019. № 2 (35). Т. 2. С. 109–116. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.16>.
- Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Вид. 2-ге. Харків : Консум, 2005. 556 с.
- Ткачук І. Д. Методологія дослідження впливу християнських цінностей на формування правової культури України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 58–63. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.58>.
- Вовк В. М., Олійник У. М. Методологічні засади дослідження права на свободу думки, совісті та релігії. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 27–35. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.27>.
- Яковенко М. М. Генеза вчень про справедливість як соціальне явище. *Pravo*. 2019. № 3. С. 11–17. doi: 10.32782/LAW.2019.3.2.
- Юркевич О. М. Комплексний характер логіки в юридичній методології. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2019. № 1 (40). С. 39–49. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155749>.

Стаття надійшла до редколегії 26.07.2021

Ryzhyi O. – Postgraduate Student of the Department of Criminal Procedure and criminology of the Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5264-3599>

Philosophical and Methodological Fundamentals of the Study of Evaluation of Testimony of Participants in Criminal Proceedings in the Court of First Instance

*The **purpose** of the scientific article is to clarify and generalize the philosophical and methodological principles of the study of the evaluation of the testimony of participants in criminal proceedings in the court of first instance; search for methodological means to increase the efficiency of the court to assess the evidence in criminal proceedings. The **methodological basis** of scientific research is a set of methods necessary for the realization of scientific goals, the use of which ensured the validity and reliability of research results. The **scientific novelty** of the publication is that for the first time the philosophical and methodological principles of research of such a source of evidence as the testimony of participants in criminal proceedings in the court of first instance are outlined and analyzed. Also, scientific ideas about the prospects of applying certain methodological approaches in the theory of proof in terms of assessing the testimony of the victim, accused, witness and their use in the administration of justice, which, in the author's opinion, will allow philosophical and legal issues to highlight controversial issues in the criminal process of Ukraine. **Conclusions.** The following arguments are argued in the article: formal-dogmatic, comparative-legal, hermeneutic, synergetic, sociological and prognostic) methods. The specificity of the subject, as well as a set of diverse in content and nature of cognitive tasks necessitate the use of the full range of the above methods, which together give a holistic perception of the testimony of participants in criminal proceedings in the court of first instance.*

Keywords: methodology; evidence; evaluation of indications; participants in criminal proceedings; court of first instance.

Самойленко С. М. – здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Університету державної фіскальної служби України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6345-1456>

Методологія сучасних неідентифікаційних балістичних досліджень

Метою статті є визначення методології неідентифікаційних балістичних досліджень, які здійснюються під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї. **Методологічну основу** публікації становить комплекс філософських, загальнонаукових і спеціальних методів, необхідних для реалізації наукової мети й виконання поставлених завдань. Використання зазначених методів забезпечило обґрунтованість і достовірність результатів наукового дослідження. **Наукова новизна.** У статті здійснено структурування методології неідентифікаційних балістичних досліджень, які здійснюються експертами в межах кримінального провадження. Висвітлено сутність структурних елементів методології діагностичних і ситуаційних експертиз, що є підґрунтям неідентифікаційних балістичних досліджень, їхні основні, суттєві положення. Застосування описаних у публікації філософських, загальнонаукових і спеціальних інструментальних методів наукового пізнання дало змогу з філософсько-правових і прикладних позицій висвітлити суперечливі питання дослідження слідів використання вогнепальної зброї під час проведення неідентифікаційних балістичних досліджень. **Висновки.** За результатами наукового пошуку з проблематики статті було сформульовано низку узагальнень, що полягають в окреслених положеннях. Методологія неідентифікаційних балістичних досліджень є, заснованою на наукових засадах судової балістики (криміналістичної діагностики та ситуалогії) загальної теорії судової експертизи, системою положень, що визначає можливість діагностування природи, станів і властивостей використаної під час вчинення кримінального правопорушення вогнепальної зброї, патронів і слідів їх дії, закономірності виявлення властивостей та ознак об'єктів, а також сукупність методів і методик їх експертного дослідження. На відміну від методології неідентифікаційних балістичних досліджень, методика їх проведення – це комплекс методів, застосовуваних у певній послідовності (за етапами дослідження, послідовністю розв'язання підзавдань експертизи тощо), кожен з яких поглиблює певний аспект знань про об'єкт, наданий на дослідження експерта. Використання відповідних методів у сукупності дає змогу розв'язати питання, поставлені на вирішення експертизи. Зроблено висновок, що поряд з відомими загальними методами під час проведення експертиз доцільним у процесі проведення неідентифікаційних балістичних досліджень є використання спеціальних інструментальних і допоміжних методів, а саме: мікроскопічного, фотографічного, дифузно-контактного, інтроскопічного, профілометричного, хімічного, термічної реакції, математичного, спектрального аналізу, геометричного визначення тригонометричних функцій. Сукупність перелічених й інших методів визначає сучасний стан неідентифікаційних балістичних досліджень, виконуючи, певною мірою, роль методологічних принципів діяльності з діагностування вогнепальної зброї, патронів і слідів їхньої дії, а також визначаючи ключові напрями розвитку таких досліджень на найближчий час.

Ключові слова: методологія; метод; вогнепальна зброя; балістика; експертиза; неідентифікаційні дослідження.

Вступ

Процес пізнання як основа будь-якого наукового дослідження є складним і потребує концептуального підходу на підставі певної методології, застосування окремих методів. Характерною ознакою сучасної науки є зростання ролі методології в процесі розв'язання проблем росту та розвитку спеціалізованого знання, що пояснюється складністю структури емпіричного й теоретичного знання, способів його обґрунтування та перевірки, тісним переплетенням опису властивостей матеріальних об'єктів з абстракціями, що штучно вводяться, ідеальними моделями тощо (Konverskyi, 2010, p. 21).

Експертне дослідження як своєрідна галузь пізнання – творчий процес, у якому проявляється вміння експерта вирішити поставлені перед ним завдання, яке ґрунтується на його особистому досвіді, знаннях і володінні методами та досягненнями різних наук, діалектичною теорією пізнання. Проте, як слушно зазначає О. В. Неня,

правильне розуміння експертом завдань експертизи для досягнення головної мети – з'ясування істини під час надання висновку – є ще недостатнім. Необхідними для експерта є знання методології, володіння сучасними високоефективними методами дослідження. У цьому значенні метод пізнання відображає об'єктивні закономірності та залежить від об'єкта, який вивчають, мети дослідження й умов, у яких воно здійснюється (Неня, 2016, p. 18). А тому й питання щодо сутності методів неідентифікаційних балістичних досліджень, а також їх класифікації, викликає науковий інтерес.

Водночас погоджуємося, що в умовах сьогодення судово-балістична експертиза практично вичерпала свої ресурси та потребує переходу на вищий методологічний рівень, заснований на застосуванні нових технічних засобів і методів аналізу, оскільки об'єкти судової балістики, які надають на експертизу, досліджують у межах традиційних методів. Попри використання певних технічних засобів для збору й аналізу

інформації, їх остаточну обробку покладено на експерта (Mikheeva, 2020, p. 12), який повинен мати в розпорядженні достатній арсенал спеціальних методів, методик і спеціальних технічних засобів для успішного розв'язання покладених на нього завдань.

Мета і завдання дослідження

Оптимізацією певної діяльності є забезпечення максимально можливого підвищення її ефективності в аспекті досягнення її цільових результатів (Hvozdk, 2020, p. 88). У зв'язку з тим, що метою статті є визначення методології неідентифікаційних балістичних досліджень, які здійснюються під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї, для її розв'язання слід виконати такі завдання: дати з'ясувати сутність методології неідентифікаційних балістичних досліджень; здійснити науковий аналіз методів, які використовують під час проведення діагностичних і ситуаційних балістичних досліджень; визначити перспективи використання спеціальних інструментальних і допоміжних методів з метою підвищення результативності неідентифікаційних балістичних досліджень.

Виклад основного матеріалу

Теоретичне опрацювання методологічних питань є одним із найскладніших у процесі дослідження (Tkachuk, 2020, p. 59), а ефективне застосування методології в дослідженні сутності неідентифікаційних балістичних досліджень сприятиме покращенню результативності цієї наукової статті.

Методологія (від грец. μέθοδος – шлях дослідження, теорія, вчення + λέξις – слово) – вчення про прийоми, способи й засоби наукового пізнання, сукупність методів, які застосовують у певній галузі науки (Ilichev, Fedoseev, Kovalev, & Rapov, 1983, p. 365). У вітчизняній науковій традиції методологію тлумачать як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження (Manzhul, 2012, p. 13).

На нашу думку, методологія неідентифікаційних балістичних досліджень є заснованою на наукових засадах судової балістики (криміналістичної діагностики та ситуалогії), загальної теорії судової експертизи системою положень, що визначає можливість діагностування природи, станів, властивостей і відносин використаної при вчиненні кримінального правопорушення вогнепальної зброї, патронів та слідів їх дії, закономірності виявлення властивостей та ознак об'єктів, а також сукупність методів та методик їх експертного дослідження.

Метод як важлива складова входить до структури методології, її концепції, хоча розроблення його провідних принципів і прийомів, послідовність їх використання диктується передусім концептуальними засадами. Метод здебільшого являє собою сукупність прийомів, способів, які зазвичай використовуються в певній послідовності (Simakova-Yefremian, 2017, p. 26).

Будь-які криміналістичні дослідження мають здійснюватися згідно з відповідним чином затвердженими експертними методиками, що характеризуються поєднанням у собі необхідних вимог проведення дослідження, є основою якості та швидкості розв'язання завдань експертизи. З огляду на це, їх вивчення і розроблення мають вагоме значення в науково-дослідній і практичній діяльності (Moisieiev, 2015, p. 67-69).

Будь-яка методика експертизи – це комплекс методів, застосовуваних у певній послідовності (за етапами дослідження, послідовністю розв'язання підзавдань експертизи тощо). Вона за своєю суттю є реалізацією інтеграції методів різних галузей науки, техніки тощо для цілей судочинства (Simakova-Yefremian, 2017, p. 26). Такі умовиводи цілком застосовні й до розуміння методики неідентифікаційних балістичних досліджень, адже проведення судово-балістичної експертизи здійснюється у суворій відповідності до експертної методики дослідження відповідних об'єктів (Khmyz, 2020, p. 216).

Слід зауважити, що в юридичній науці не склалося єдиної класифікації методів пізнання явищ і процесів реальної дійсності, виокремлення й групування авторами методів пізнання здійснюється відповідно до поставлених завдань щодо повноти та всебічності обраного дослідження. Розмаїття видів людської діяльності зумовлює розмаїття спектрів методів, що можуть бути класифіковані за різними основами (критеріями), наприклад, методи природничих і методи гуманітарних наук; якісні та кількісні методи тощо.

Водночас не викликає заперечень твердження про те, що повністю й усебічно дослідити те чи інше явище або процес дає змогу застосувати лише системи взаємопов'язаних і взаємозалежних методів, їх вибір обумовлюється природою та суттю обраного конкретного явища (Manzhul, 2012, p. 13). Аналіз результатів опитування судових експертів щодо диференціації методів неідентифікаційних балістичних знань засвідчив відсутність загальної, прийнятної для більшості респондентів, позиції з означених питань. Так, більшість опитаних (61 %) розподіляє методи на три категорії (загальнонаукові, окремі та спеціальні); 23 % – на дві категорії (загальнонаукові та спеціальні); ще 16 % опитаних не вбачають суттєвої різниці між розумінням прийому (способу) та методу експертного дослідження, стадії та методу дослідження.

Зазначене свідчить про необхідність детального аналізу диференціації методів неідентифікаційних балістичних досліджень. Доцільним вважаємо й вдосконалення класифікації таких методів шляхом доповнення її методами різних наук, що забезпечить комплексний підхід до розв'язання окремих завдань судової балістичної експертизи неідентифікаційного характеру.

Класифікуючи методи неідентифікаційних балістичних досліджень, за основу візьмемо багаторівневу концепцію методології знання, згідно з якою методи наукового пізнання за ступенем загальності та сфери дії можуть бути поділені на три основні групи: філософські, загальнонаукові, спеціальні інструментальні та допоміжні методи.

Методологія судової балістики, як і всієї криміналістики та судової експертизи, ґрунтується на діалектичному підході до матеріальної дійсності, а методи, які нею застосовуються, – це способи пізнання матеріальної дійсності, тобто підходи до розв'язання завдань. Будучи платформою наукових знань щодо визначення природи, стану, властивостей і відносин зброї, патронів і слідів їх дії, методологія неідентифікаційних балістичних досліджень покладається на методологічні положення судової балістики, криміналістичної діагностики, загальної теорії судової експертизи. Це визначає підпорядкований характер її взаємозв'язків із методологіями більш загального порядку.

Під час розгляду ключових положень методології неідентифікаційних балістичних досліджень слід передусім виокремити провідну роль матеріалістичної філософії в побудові базових для судово-балістичної діагностики та ситуалогії галузей знань – судової балістики, судової експертизи, криміналістичної діагностики, криміналістичної ситуалогії, визначенні діалектико-матеріалістичного вигляду їх методологій. Це створює необхідні умови для розробки в зазначених галузях наукових знань прийомів і методів вивчення механізму злочину, криміналістичної оцінки слідів і низки інших важливих для розкриття та розслідування злочинів аспектів.

Підґрунтям розуміння неідентифікаційних балістичних досліджень, як різновиду наукової та практичної пізнавальної діяльності з дослідження криміналістично значущих властивостей та ознак зброї, патронів та слідів їхньої дії, є діалектико-матеріалістичний принцип, який дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки між досліджуваними явищами, предметами, процесами (Vovk, & Oliinuk, 2019, p. 33). Важливим методологічним посилом для побудови такого пізнання є відображення слідів злочину на різних об'єктах матеріального світу, об'єктивна форма існування та розвитку.

Оскільки діалектика визначає методологічні засади будь-якої діяльності, то правомірним є формулювання методологічних основ судової експертизи як окремої науки, що виокремилася з криміналістики завдяки диференціації наукового знання як одного з атрибутів науково-технічного прогресу. Підставою для розмежування цих двох споріднених, проте самостійних наук, є різниця їх цілей і функцій в аспекті праксеології (від грецької *praxis* – дія), яка є філософською концепцією оптимізації діяльності.

Слід зауважити, що діалектичний метод, як базовий метод пізнання в судовій експертизі загалом та в неідентифікаційних балістичних дослідженнях зокрема, основа їх методології, не вичерпує їх наукового потенціалу. До арсеналу методів судової експертизи належать також загальнонаукові методи, які відомі й іншим наукам, а також спеціальні методи.

Серед загальнонаукових методів під час проведення неідентифікаційних балістичних експертних досліджень використовують насамперед такі методи формальної логіки, як: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція, конструювання понять тощо (Yurkevych, 2019). Спеціальними методами окремих наук є сучасні методи судово-експертного дослідження, що ґрунтуються на інтеграції нових технологій, використанні складних приладових комплексів, комп'ютерної техніки та включають характерні риси одного або кількох загальнонаукових методів дослідження (Rossinskaia, Galiashina, & Zinin, 2009, p. 114). Враховуючи детальний розгляд загальнонаукових і спеціальних методів експертного дослідження в науковій і навчальній літературі, зокрема й роботах із судово-балістичної експертизи, виокремимо лише деякі методи з метою ілюстрації їх інноваційних можливостей, виділення ефективних прийомів здійснення неідентифікаційних балістичних досліджень.

Так, у загальній оцінці сутності спостереження як навмисного, планомірного, цілеспрямованого сприйняття об'єкта, явища, а також опису як фіксації процесу дослідження та його результату, що сприяє у пізнавальному розумінні узагальненню та систематизації отриманої інформації, слід виділити практику використання цих методів під час діагностування зброї патронів та слідів їх дії. Залежно від виду інформації та відповідної йому форми репрезентації об'єкта дослідження виділяють пряме чи опосередковане спостереження й опис. У цьому разі суб'єкт дослідження особисто спостерігає чи сприймає об'єкт опису, в іншому – суб'єкт дослідження сприймає фотографію, зображення, опис, зроблені іншою особою. Причому в діагностуванні зброї, патронів і слідів їхньої дії та в ситуалогії є однаково значущими обидві форми дослідження.

Метод вимірювання під час проведення неідентифікаційних балістичних досліджень дає змогу визначити допоміжні характеристики – габарити предметів, представлених для дослідження, діагностуючі ознаки – розміри вогнепальних пошкоджень, кутові характеристики траєкторії снарядів, плями кіптяви, гомогенно окреслені плями на контрограмах тощо.

Щодо діагностування вогнепальної зброї, патронів і слідів їхньої дії метод порівняння забезпечує переважно діагностичні пізнавальні прийоми розпізнавання та розрізнення.

Експеримент як штучне відтворення явища в заданих або змінюваних умовах і зв'язках його з іншими явищами, серед спеціальних цілей містить: встановлення конкретного факту та причинного зв'язку між фактами та явищами; з'ясування механізму слідоутворення; встановлення дефектів досліджуваних об'єктів, що підлягають обліку під час експертизи; дослідження властивостей об'єкта; встановлення причин й умов технічного характеру, що сприяють вчиненню злочину; отримання зразків для порівняльного дослідження (Averianova, 2008, р. 266). Кальку цих завдань покладено й у площину діагностичної судово-балістичної експертизи. Так, експеримент використовують під час визначення належності об'єкта до вогнепальної зброї, її справності та придатності до стрільби, можливості здійснення пострілу зі зброї без натискання на спусковий гачок, встановлення напрямку та дистанції пострілу, низці інших питань.

Деякі криміналісти вбачають особливість неідентифікаційних досліджень у тому, що в них немає властивої ідентифікаційним експертизам стадії порівняльного дослідження двох об'єктів або їх відображень, тобто порівняння ідентифікаційних ознак. Аналіз питань, які розв'язує неідентифікаційна судово-балістична експертиза, доводить, що лише в процесі розв'язання одного питання проводиться порівняння ознак двох або декількох об'єктів між собою (яка з представлених на дослідження куль або гільз вистрілена першою). У решті випадків порівняння має інший характер: порівнюють ознаки, що свідчать про спосіб й умови формування слідів; виявлені властивості й ознаки з результатами експериментів; показники свого стану в різний час; організують порівняння з еталонами, табличними чи довідковими даними.

З'ясувавши причинно-наслідковий зв'язок між обставинами здійснення пострілу (розміщення як окремих вогнепальних, так і вхідних й вихідних пошкоджень і ран, дистанція та напрямок пострілу з урахуванням зразка зброї та патронів), експерт встановлює під час експерименту конкретний факт – можливість здійснення пострілу в конкретних умовах. Таким чином, ситуаційна задача збігається із загальним завданням експерта.

Варто зауважити, що в процесі розв'язання деяких неідентифікаційних судово-балістичних питань порівняльний метод зовсім не використовують (з якого місця був зроблений постріл; яка кінетична енергія кулі, вистріленої з даної саморобної зброї; чи можлива прицільна стрільба з даної саморобної зброї та деякі інші). Очевидно, це твердження стосується не лише балістичних досліджень.

Суть моделювання полягає в заміщенні об'єкта пізнання моделлю з подальшим поширенням результатів вивчення об'єкта пізнання. Модель – це об'єкт, перетворений дослідником для певних пізнавальних цілей. Ним може бути матеріальний об'єкт чи штучна система як проміжна ланка між дослідником і досліджуваним об'єктом. Водночас потреба в моделюванні виникає переважно у випадках, коли оригінал недоступний для сприйняття, або його дослідження об'єктивно неможливе. З-поміж окреслених різновидів моделювання для потреб неідентифікаційних балістичних досліджень застосовують фізичне (створення матеріальних моделей макетів, муляжів, предметів-аналогів), математичне (моделювання умов протікання процесів і явищ за допомогою відповідних розрахунків), а також змішане моделювання.

У діагностичній судово-балістичній експертизі моделювання проводять з метою отримання матеріальних моделей об'єктів дослідження або його окремих частин; матеріального моделювання окремих властивостей діагностованої зброї, патронів та слідів їхньої дії; математичного моделювання об'єктів дослідження, зокрема й матеріальної обстановки місця події. Завдання моделювання актуальне також під час діагностування слідів пострілу та розв'язанні поширеного практично завдання зі встановлення дистанції пострілу. Це стосується отримання порівняльних зразків (експериментальних мішеней) зі слідами пострілу, досягнення максимально можливої відповідності умов механізму їхнього утворення умовам пострілу на місці події.

Метод моделювання широко використовують під час реконструкції обставин здійснення пострілу, зокрема й з несправної чи некомплектної зброї, адже в просторі та часі постріл уже відбувся. Відповідно, експерт може лише змодельовати обстановку та місце події.

Як показав час, прогрес балістичних знань значним чином визначає інтеграція наукових знань і методів суміжних галузей наук. У цих умовах на перший план виходить метод узагальнення, адаптації та використання наукових знань криміналістики, фізики, балістики, військової техніки, хімії, судової медицини, які пояснюють криміналістично значущі закономірності відображення властивостей та ознак вогнепальної зброї, патронів і слідів їхньої дії. Зазначимо, що метод

активного залучення даних інших наук – один із основних методів розвитку криміналістики як науки. Водночас поряд з теорією наукове узагальнення практики (експертної, слідчої, судової, наукової, організаційної, інформаційної, науково-методичної, експертно-профілактичної) є основним засобом виявлення та генерування методологічного знання.

Підвищення ефективності неідентифікаційних експертних балістичних досліджень стало можливим завдяки інтеграції в судову балістику відомостей із галузі промислового провадження стрілецької, газової ствольної зброї та патронів до неї. Проте найтісніша інтеграція судової балістики – з судовою медициною, що визначило появу галузей наукових знань і практики (дослідження вогнепальних ушкоджень), виокремлення деяких напрямів у судовій медицині (судово-медична балістика).

Слід зазначити, що діяльність зі здійснення неідентифікаційних балістичних досліджень покладається на наявність систематизованих відомостей, що відображають криміналістичну інформацію про об'єкти даних експертних досліджень. Тому розвиток методологічних основ неідентифікаційних балістичних досліджень орієнтовано на широке використання методу типології як інструменту наукової систематизації, класифікації предметів чи явищ за спільності будь-яких властивостей та ознак. Нерідко початкове накопичення знань у певній сфері наукової діяльності відбувається завдяки механістичному збільшенню нової інформації. Проте пізніше закономірно виникає потреба в її систематизації з необхідних теорії та практики підстав. В іншому випадку використання накопичених знань буде неефективним.

Метод типології необхідний для упорядкування експертних задач, розробки методик судово-балістичних експертних досліджень, він сприймається як інструмент підвищення якості судових експертиз. Прийоми типізації покладено і в основу типових експертних методик, що розробляються.

У розвитку методології судово-балістичної діагностики застосовують й експериментальний метод. Його мету вбачають у встановленні природи явища, що спостерігається, його сутності та походження, шляхів і методів управління ним (Rossinskaia, Galiashina, & Zinin, 2008, p. 111), у визначенні взаємозв'язку, причин і наслідків певних явищ, у перевірці висунутої експертної версії (Averianova, 2008, p. 266). У процесі отримання нового наукового знання або під час проведення діагностичних судово-балістичних експертиз експеримент є дієвим інструментом виявлення дослідним шляхом криміналістично значущих властивостей та ознак досліджуваної зброї, патронів, слідів їх дії.

Експериментальним шляхом формується емпірична база вогнепальних ушкоджень, здійсню-

ється пояснення закономірностей утворення слідів пострілу, залежність основного та додаткових слідів пострілу від умов пострілу (матеріалу об'єкта, що уражається, кількості перешкод, початкової швидкості вистріленої кулі, температурних умов тощо).

Поряд з відомими загальними методами неідентифікаційних балістичних досліджень нині експерти активно використовують спеціальні інструментальні та допоміжні методи – мікроскопічний, фотографічний, дифузно-контактний, інтроскопічний, профілометричний, хімічний, термічної реакції, математичний, спектрального аналізу, геометричного визначення тригонометричних функцій.

Слід акцентувати на методі мікроскопії (оптичної, електронної, багатофотонної, рентгенівської), оскільки його використовують найчастіше, а також він потребує застосування коштовної техніки. Його використовують під час проведення балістичних експертиз для дослідження деталей і частин зброї, порівняння мікрорельєфу слідів, встановлення інструментів, використаних у процесі виготовлення зброї та боєприпасів. Мікроскопію в ультрафіолетовій та інфрачервоній частинах спектру застосовують для виявлення слідів термічної дії пострілу, мастила, частинок порошу.

Зазначаючи перспективи розвитку можливостей неідентифікаційних балістичних експертиз, слід окреслити технічні аспекти вказаного питання. Так, в умовах сьогодення широку популярність мають растрові електронні мікроскопи. Растрова (скануюча) електронна мікроскопія (мікроскоп електронний растровий PEM-101A) дає можливість виявлення якісно нових мікроознак об'ємного характеру. Перевага цього методу – висока роздільна здатність електронних оптичних систем і наглядність отриманої інформації про волокна, що дає змогу безпосередньо спостерігати особливості мікроструктури волокон досліджуваного об'єкта, проводити фотофіксацію та використовувати фотознімки як ілюстративний матеріал в експертних висновках (Derecha, & Balynian, 2019, p. 464).

Такі мікроскопи досить часто використовують під час неідентифікаційних балістичних досліджень. За їх допомогою можна проводити хімічний елементний аналіз продуктів пострілу, а також дослідити морфологію частинок порошу, що не згоріли, мікрочастинок металів та інших речовин, що викидаються з каналу ствола порохом струменем на перешкоду. Дослідження продуктів пострілу за допомогою растрового електронного мікроскопа дозволяє зафіксувати наявність на перешкоді хімічних елементів, притаманних продуктам пострілу; визначити тип капсульного складу патрона, що використовувався;

виявити присутність частинок металів, притаманних пострілу кулею з вогнепальної зброї.

Надзвичайно важливим у процесі проведення неідентифікаційних досліджень є метод інтроскопії – неруйнівне дослідження внутрішньої структури об'єкта та процесів, що протікають у ньому, за допомогою звукових хвиль (зокрема ультразвукових і сейсмічних), електромагнітного випромінювання різних діапазонів, постійного та змінного електромагнітного поля й потоків елементарних частинок. Цей метод у судовій балістиці застосовують у разі необхідності вивчення внутрішньої будови непрозорого предмета. Зазвичай для просвічування об'єкта використовують рентгенівське та гама-випромінювання.

Використання інтроскопічних методів необхідне насамперед для вивчення внутрішньої будови непрозорого об'єкта шляхом просвічування його рентгенівськими та гамма-променями. Під час проведення неідентифікаційних балістичних досліджень ці методи затребувані щодо внутрішнього стану деталей і механізмів зброї у випадках, коли її розбирання неможливе чи недоцільне, для виявлення дефектів у конструкції зброї, кіптяви пострілу, що містить метали, дослідження снарядів, виявлених у перешкоді.

Профілометрія – це процес вимірювання профілю перерізу поверхні в площині, перпендикулярній до неї та орієнтованої в заданому напрямку. Однойменний метод використовують у процесі проведення дослідження для вивчення слідів каналу ствола, що відображаються на кулі, а також слідів кернення на кулі або гільзі.

Під час проведення неідентифікаційних балістичних досліджень раціональним і водночас простим у застосуванні є метод геометричного визначення тригонометричних функцій. Його використання може бути ефективним під час встановлення окремих ситуаційних балістичних завдань, наприклад: взаєморозташування стріляючого та потерпілого в момент пострілу; дистанція, напрямок і місце здійснення пострілу; послідовність і кількість пострілів.

Фотографічні методи в процесі проведення неідентифікаційних балістичних досліджень використовують для дослідження об'єктів і фіксації результатів дослідження шляхом виготовлення ілюстрацій.

Перелічені методи визначають сучасний стан неідентифікаційних балістичних досліджень, виконуючи, певною мірою, роль методологічних принципів діяльності з діагностування вогнепальної зброї, патронів та слідів їх дії, а також визначаючи ключові напрями розвитку таких досліджень на найближчий час. Водночас варто зазначити, що перелік методів, застосування яких можливе під час проведення діагностичних і ситуаційних досліджень не обмежується описаними вище. Він

залежить від видів об'єктів, представлених на дослідження, поставлених на розв'язання питань, наявності техніко-криміналістичного інструментарію відповідних експертних підрозділів і науково-дослідних установ.

На сьогодні пошкваллення науково-технічного прогресу спричиняє виникнення нових форм і видів злочинної діяльності, насамперед у сферах, пов'язаних з інформаційними технологіями, фінансово-економічними відносинами (Bushuev, 2019, p. 201; Latyshov, & Samuylenko, 2019, p. 160). Тому наразі важливими й актуальними є питання застосування сучасних інформаційних технологій під час проведення балістичних досліджень, їх автоматизації та обліків, створення автоматизованих робочих місць експерта-баліста на базі електронно-обчислювальних машин, розробка пошукових систем, розвиток інформаційних мереж передачі зображень.

В Україні розроблені та успішно функціонують автоматизоване робоче місце (далі – АРМ) «Баліст», лазерна автоматизована балістична система «Рикошет» та експериментальна установка АРМ «Коридр». У практиці судово-експертних установ результативно використовується сучасна автоматизована інформаційно-пошукова балістична система «ТАІС», у розробці якої було реалізовано вимоги функціональності та швидкодії інформаційно-пошукових систем, що суттєво скорочує час проведення експертних досліджень.

Під час проведення неідентифікаційних балістичних досліджень систему «Рикошет» можна використовувати для автоматичного одержання високоякісних електронних зображень бічних і торцевих поверхонь куль і гільз (фокусування на поверхню досліджуваного об'єкта відбувається в автоматичному режимі); автоматизації проведення балістичних досліджень й експертиз з отриманими зображеннями; проведення лінійних і кутових вимірів; збереження отриманої інформації в локальній базі даних для організації наступного пошуку, а також проведення пошуку у базі даних за окремими параметрами (Kofanov, & Yusupov, 2019, p. 78).

Відповідно до затвердженої Київським науково-дослідним інститутом судових експертиз Міністерства юстиції України методики судово-балістичних досліджень обставин пострілу існує рекомендований перелік технічних засобів, які використовують при проведенні ситуаційних балістичних експертиз і досліджень. Це окремі пристрої та прилади (пошуку, фіксації, спостереження, вимірювання, порівняння, рахування та ін.), а також набори (системи й програмно-апаратні комплекси багатофункціональної дії; комплекти; валізи тощо). Усі вони мають бути паспортизованими та відповідним чином повіреніми.

Наукова новизна

У статті здійснено структурування методології неідентифікаційних балістичних досліджень, які здійснюють експерти в межах кримінального провадження. Висвітлено сутність структурних елементів методології діагностичних і ситуаційних експертиз, які є підґрунтям неідентифікаційних балістичних досліджень, їхні основні, суттєві положення. Застосування описаних у публікації філософських, загальнонаукових і спеціальних інструментальних методів наукового пізнання дало змогу з філософсько-правових і прикладних позицій окреслити суперечливі питання дослідження слідів використання вогнепальної зброї під час проведення неідентифікаційних балістичних досліджень.

Висновки

За результатами наукового пошуку з проблематики статті було сформульовано низку узагальнень, що полягають у таких положеннях. Методологія неідентифікаційних балістичних досліджень є заснованою на наукових засадах судової балістики (криміналістичної діагностики та ситуалогії), загальної теорії судової експертизи системою положень, що визначає можливість діагностування природи, станів, властивостей і відносин використаної при вчиненні кримінального правопорушення вогнепальної зброї, патронів і слідів їх дії, закономірності виявлення властивостей та ознак об'єктів, а також сукупність методів і методик їх експертного дослідження. На відміну від методології неідентифікаційних балістичних досліджень, методика їх проведення – це комплекс методів, застосовуваних у певній послідовності (за етапами дослідження, послідовністю розв'язання

підзавдань експертизи тощо), кожен з яких поглиблює певний аспект знань про об'єкт, наданий на дослідження експерта. Використання відповідних методів у сукупності дає змогу розв'язати питання, поставлені на вирішення експертизи. Зроблено висновок, що поряд з відомими загальними методами під час проведення експертиз доцільним у процесі неідентифікаційних балістичних досліджень є використання спеціальних інструментальних і допоміжних методів – мікроскопічного, фотографічного, дифузно-контактного, інтроскопічного, профіло-метричного, хімічного, термічної реакції, математичного, спектрального аналізу, геометричного визначення тригонометричних функцій. Сукупність перелічених та інших методів визначає сучасний стан неідентифікаційних балістичних досліджень, виконуючи, певною мірою, роль методологічних принципів діяльності з діагностування вогнепальної зброї, патронів і слідів їх дії, а також визначаючи головні напрямки розвитку таких досліджень на найближчий час.

Також слід зауважити, що використання передових методів дослідження, а також нових зразків техніки під час проведення неідентифікаційних балістичних досліджень є запорукою успішного розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, учинених з використанням вогнепальної зброї. Експерт повинен мати в розпорядженні достатній арсенал спеціальних методів, методик і спеціальних технічних засобів для здійснення зазначених діагностичних чи ситуаційних балістичних досліджень. Лише за таких умов експерт може надати повний і всебічний висновок з питань, поставлених на вирішення експертизи.

REFERENCES

- Averianova, T.V. (2008). *Sudebnaia ekspertiza. Kurs obschey teorii* [Forensic examination. General theory course]. Moscow: Norma [in Russian].
- Bushuev, V.V. (2019). Nekotoryye problemnye voprosy resheniia diagnosticheskikh zadach v sudebnoy ekspertize [Some problematic issues of solving diagnostic problems in forensic examination]. *Vestnik ekonomicheskoy bezopasnosti, Economic security bulletin*, 2, 200-202. doi: 10.24411 / 2414-3995-2019-10085 [in Russian].
- Derecha, L.M., & Balynian, T.Ye. (2019). Kompleksne doslidzhennia biolohichnykh poskodzhen materialiv voloknystoi struktury metodom rastrovoy elektronnoi mikroskopii [Comprehensive study of biological damage to materials of fibrous structure by scanning electron microscopy]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Topical issues of forensic science and criminology: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 464-467). Kharkiv [in Ukrainian].
- Hvozdiuk, O. (2020). Lohichni zasoby optymizatsii slidchoi diialnosti [Logical means of optimizing investigative activities]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 109-117. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.109> [in Ukrainian].
- Ilichev, L.F., Fedoseev, P.N., Kovalev, S.M., & Panov, V.G. (1983). *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Sov. entsiklopediia [in Russian].
- Khmyz, A.I. (2020). Informatsionnoe obespechenie proizvodstva sudebno-ballisticheskoy ekspertizy [Information support for the production of forensic ballistic expertise]. *Ekonomika. Upravlenie, Economy. Control*, 20(2), 216-220. doi: <https://doi.org/10.18500/1994-2540-2020-2-216-220> [in Russian].
- Kofanov, A.V., & Yusupov, V.V. (2019). Suchasni problemy avtomatyzatsii balistychnykh doslidzhen v Ukraini [Modern problems of automation of ballistic research in Ukraine]. *Innovatsiini metody ta tsyfrovii tekhnologii v kryminalistytsi, sudovii ekspertyzi ta yurydychnii praktytsi, Innovative methods and digital technologies in*

- criminology, forensic science and legal practice: Proceedings of the International Conference* (pp. 76-80). V.Yu. Shepitko, V.A. Zhuravel, V.M. Shevchuk, H.K. Avdieieva (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Konverskyi, A.Ye. (2010). *Osnovy metodolohii ta orhanizatsii naukovykh doslidzhen [Fundamentals of methodology and organization of scientific research]*. Kyiv: Tsentri uchb. lit. [in Ukrainian].
- Latyshov, I.V., & Samuilenko, F.P. (2019). Priroda nauchnykh znaniy ob usloviakh vystrela i ikh mesto v sisteme sudebnoy ballistiki [The nature of scientific knowledge about the conditions of a shot and its place in the system of forensic ballistics]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta MVD Rossii, Bulletin of the St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 3(83), 158-164. doi: 10.35750/2071-8284-2019-3-158-164 [in Ukrainian].
- Manzhul, I.V. (2012). Vyznachennia metodiv piznannia v naukovi literature [Definition of methods of cognition in the scientific literature]. *Biuletin Ministerstva yustytzii Ukrainy, Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 11, 11-17 [in Ukrainian].
- Mikheeva, T.S. (2020). Voprosy ob informatsionnom obespechenii sudebno-ballisticheskoy ekspertizy [The issue of information support for forensic ballistic expertise]. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*, 10-4(49), 11-14. doi: 10.24411/2500-1000-2020-11191 [in Russian].
- Moisieiev, O.M. (2015). Vykorystannia ekspertamy derzhavnykh sudovo-ekspertnykh ustanov storonnoho naukovotekhnichnoho obladdnannia [Use of third-party scientific and technical equipment by experts of state forensic institutions]. *Pravnychi chasopys Donetskoho universytetu, Law Journal of Donetsk University*, 1, 67-69 [in Ukrainian].
- Nenia, O.V. (2016). Optychni metody ekspertnykh doslidzhen mikroobektiv [Optical methods of expert research of microobjects]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Rossinskaia, E.R., Galiashina, E.I., & Zinin, A.M. (2009). *Teoriia sudebnoy ekspertizy [Forensic Theory]*. Moscow: Norma [in Russian].
- Simakova-Yefremian, E.B. (2017). Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennia: teoriia ta praktyka [Comprehensive forensic research: theory and practice]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Tkachuk, I.D. (2020). Metodolohiia doslidzhennia vplyvu khrystyianskykh tsinnosti na formuvannia pravovoi kultury Ukrainy [Methodology of research of influence of Christian values on formation of legal culture of Ukraine]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 58-63. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.58> [in Ukrainian].
- Vovk, V.M., & Oliinyk, U.M. (2019). Metodolohichniasadydoslidzhenniapravanasvobodudumky, sovistitarelirii [Methodological bases of research of the right to freedom of thought, conscience and religion]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 27-35. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.27> [in Ukrainian].
- Yurkevych, O.M. (2019). Kompleksnyi kharakter lohiky v yurydychnii metodolohii [Complex Character of Logic in Legal Methodology]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho, The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University*, 1(40), 39-49. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155749> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. М. : Норма, 2008. 480 с.
- Бушуев В. В. Некоторые проблемные вопросы решения диагностических задач в судебной экспертизе. *Вестник экономической безопасности*. 2019. № 2. С. 200–202. doi: 10.24411/2414-3995-2019-10085.
- Дереча Л. М., Балинян Т. Е., Комплексне дослідження біологічних пошкоджень матеріалів волокнистої структури методом растрової електронної мікроскопії. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 464–467.
- Гвоздик О. І. Логічні засоби оптимізації слідчої діяльності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 109–117. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.109>.
- Ильичев Л. Ф., Федосеев П. Н., Ковалев С. М., Панов В. Г. *Философский энциклопедический словарь*. М. : Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.
- Хмыз А. И. Информационное обеспечение производства судебно-баллистической экспертизы. *Экономика. Управление*. 2020. Т. 20. Вып. 2. С. 216–220. doi: <https://doi.org/10.18500/1994-2540-2020-20-2-216-220>.
- Кофанов А. В., Юсупов В. В. Сучасні проблеми автоматизації балістичних досліджень в Україні. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали Міжнар. круглого столу (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С. 76–80.
- Конверський А. Є. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2010. 352 с.
- Латышов И. В., Самуиленко Ф. П. Природа научных знаний об условиях выстрела и их место в системе судебной баллистики. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2019. № 3 (83). С. 158–164. doi: 10.35750/2071-8284-2019-3-158-164.
- Манжул І.В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 11–17.
- Михеева Т. С. Вопросы об информационном обеспечении судебно-баллистической экспертизы. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. 2020. Вып. 10-4 (49). С. 11–14. doi: 10.24411/2500-1000-2020-11191.

- Моїсєєв О. М. Використання експертами державних судово-експертних установ стороннього науково-технічного обладнання. *Правничий часопис Донецького університету*. 2015. № 1. С. 67–69.
- Неня О. В. Оптичні методи експертних досліджень мікрооб'єктів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 260 с.
- Россинская Е. Р., Галяшина Е. И., Зинин А. М. Теория судебной экспертизы : учебник. М. : Норма, 2009. 384 с.
- Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 516 с.
- Ткачук І. Д. Методологія дослідження впливу християнських цінностей на формування правової культури України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 58–63. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.58>.
- Вовк В. М., Олійник У. М. Методологічні засади дослідження права на свободу думки, совісті та релігії. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 27–35. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.27>.
- Юркевич О. М. Комплексний характер логіки в юридичній методології. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2019. № 1 (40). С. 39–49. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155749>.

Стаття надійшла до редколегії 05.07.2021

Samoilenko S. – Research of the Department of Criminal Process and Forensics University of State Fiscal Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6345-1456>

Methodology of Modern Non-Identification Ballistic Studies

The purpose of the article is to determine the methodology of non-identification ballistic studies carried out in the investigation of criminal offenses related to the illegal circulation of firearms. The methodological basis of the publication is a complex of philosophical, general scientific and special methods necessary for the realization of the scientific goal and the fulfillment of the assigned tasks. The use of these methods ensured the thoroughness and reliability of the results of scientific research. Scientific novelty. The article deals with the structuring of the methodology of non-identification ballistic research carried out by experts in the framework of criminal proceedings. The essence of the structural elements of the methodology of diagnostic and situational examinations, which form the basis of non-identification ballistic studies, their main, essential provisions are highlighted. The use of the philosophical, general scientific and special instrumental methods of scientific knowledge described in the publication made it possible to highlight the controversial issues of the study of traces of the use of firearms during non-identification ballistic studies from the philosophical, legal and applied positions. Conclusions. On the basis of a scientific search on the problems of the article, a number of generalizations were formulated that consist in such provisions. The methodology of non-identification ballistic studies is based on the scientific principles of forensic ballistics (forensic diagnostics and situational analysis), the general theory of forensic examination by a system of provisions that determines the possibility of diagnosing the nature, conditions and properties of firearms, cartridges and traces of their actions used in the commission of a criminal offense, the regularity of determining the properties and signs of objects, as well as a set of methods and techniques for their expert study. Unlike the methodology of non-identification ballistic studies, the methodology for their implementation is a set of methods applied in a certain sequence (by research stages, the sequence of solving expert sub-tasks, etc.), each of which deepens a certain aspect of knowledge about the object submitted for the expert's research. The use of appropriate methods in the aggregate makes it possible to solve the questions posed for the solution of the examination. It is concluded that, along with the known general methods for conducting examinations, it is advisable to use special instrumental and auxiliary methods – microscopic, photographic, diffuse-contact, introsopic, profilometric, chemical, thermal reactions, mathematical, trigonometric functions - when conducting non-identification ballistic studies. The combination of the above and other methods determines the current state of non-identification ballistic research, fulfilling to a certain extent the role of methodological principles for diagnosing firearms, cartridges and traces of their action, as well as determining the main directions for the development of such research in the near future.

Keywords: methodology; method; firearms; ballistics; expertise; non-identification studies.

Чорноус Ю. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>;

Гвоздюк В. В. – ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3798-8003>

Методологічні засади використання практики Європейського суду з прав людини в тактиці проведення слідчих (розшукових) дій

Використання практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні та безпосередньо під час проведення слідчих (розшукових) дій, сприяє розвитку науки криміналістики, засвідчує цілеспрямований процес адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, формування спільних засад правозастосування та забезпечення євроінтеграційного напрямку розвитку держави. Метою наукової статті є формування методологічних засад використання практики ЄСПЛ в тактиці проведення слідчих (розшукових) дій. Методологія. Для досягнення поставленої мети в роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які дали змогу оптимально врахувати специфіку об'єкта й предмета дослідження (методи формальної логіки, а також спеціально-правові методи: порівняльно-правовий, системно-структурний, системного аналізу, моделювання). Наукова новизна. Виокремлено європейські стандарти, згідно з якими слід вибудовувати тактику слідчих (розшукових) дій. Обґрунтовано, що європейські стандарти проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики ЄСПЛ (у широкому значенні) – це закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року положення та визначені в практиці ЄСПЛ принципи, які є обов'язковими до виконання та дотримання їх державами, що ратифікували (імплементували) відповідний міжнародний договір. Європейськими стандартами тактики проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики ЄСПЛ (у вузькому значенні) є система криміналістичних рекомендацій, які сформовано внаслідок опрацювання міжнародного й національного законодавства, рішень ЄСПЛ, наукових праць, вивчення практичного досвіду, спрямованих на забезпечення досягнення завдань кримінального провадження. Висновки. Встановлено, що значення практики ЄСПЛ для розвитку тактики слідчих (розшукових) дій полягає в тому, що: а) вивчення рішень ЄСПЛ дозволяє сформувати криміналістичні рекомендації (зокрема щодо представлення скарг і доводів заявників); б) практика ЄСПЛ є джерелом формування тактичних прийомів на підставі досвіду іноземних держав; в) завдяки аналізу представленої ситуації заявником та її тлумачення ЄСПЛ можна сформувати відповідні слідчим ситуаціям розслідування тактичні прийоми та криміналістичні рекомендації.

Ключові слова: кримінальне провадження; криміналістична рекомендація; тактика; слідчий; європейські стандарти.

Вступ

Слідчі (розшукові) дії постійно привертають увагу вчених і практиків, оскільки від законного й ефективного їх проведення залежить досягнення завдань кримінального провадження. Слідчі (розшукові) дії проводять згідно з нормами кримінального процесуального законодавства й відповідно до практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) (ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України), дотримуючись криміналістичних рекомендацій щодо тактики їх проведення. Однак результати емпіричних досліджень засвідчують, що практичні працівники, які забезпечують виконання завдань кримінального провадження під час досудового розслідування, відчувають брак знань із практики ЄСПЛ.

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Перший протокол і протоколи № 2, 4, 7 та 11 до неї, Україна визнала компетенцію ЄСПЛ. За період 1997–2020 років ЄСПЛ щодо України виніс 1499 рішень, з них у 1465 рішеннях було

констатовано щонайменше одне порушення Конвенції 1950 року або протоколів до неї ("Annual report", 2020).

Практика ЄСПЛ є новим джерелом кримінального процесуального права України, стимулює розвиток науки криміналістики, що засвідчує цілеспрямований процес адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, формування спільних засад правозастосування та забезпечення євроінтеграційного напрямку розвитку держави. В умовах сьогодення важливим завданням є гармонізація національного кримінального процесуального законодавства, криміналістичних рекомендацій щодо тактики проведення слідчих (розшукових) дій із прецедентними позиціями ЄСПЛ.

Низку актуальних питань використання практики ЄСПЛ під час кримінального провадження розглянуто в дослідженнях О. В. Капліної «Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права» (2009) (Kaplina, 2009), С. Ю. Бутенко «Імплементация рішень Європейського суду з прав людини у кримінальне

процесуальне законодавство України у частині регламентації досудового розслідування» (2014) (Butenko, 2014), В. Г. Уварова «Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України» (2014) (Uvarov, 2012).

Водночас, недослідженими є питання використання практики ЄСПЛ в кримінальному провадженні, й зокрема – під час проведення слідчих (розшукових) дій з позицій науки криміналістики. Для ефективного вирішення практичних питань, необхідним є формування належного теоретико-методологічного підґрунтя. На з'ясування методологічних засад використання практики ЄСПЛ під час проведення слідчих (розшукових) дій, формування тактики їх проведення з урахуванням європейських стандартів, і спрямовано наше дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою наукової статті є формування методологічних засад використання практики ЄСПЛ в тактиці проведення слідчих (розшукових) дій. Для досягнення вказаної мети слід розв'язати такі завдання: визначити теоретико-правові засади використання практики ЄСПЛ під час проведення слідчих (розшукових) дій; розкрити тактику проведення слідчих (розшукових) дій з діяльнісного підходу; сформулювати європейські стандарти тактики проведення слідчих (розшукових) дій із урахуванням практики ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу

Слідчі (розшукові) дії проводять уповноважені службові особи з дотриманням кримінального процесуального законодавства України, що охоплює відповідні положення Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України й інших законів України (ч. 2 ст. 1 КПК України) ("Кримінальні процесуальні кодекси", 2012).

Відповідно до ч. 2 ст. 18 Конституції України «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Це означає, що тактику слідчих (розшукових) дій необхідно розробляти й застосовувати з огляду на законодавство України, вона не може суперечити його положенням.

Згідно зі ст. 9 Конституції України, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). У ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року передбачено: «якщо

міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» ("Zakon Ukrainy", 2004). На цій підставі можна стверджувати, що під час застосування та звернення будь-яким уповноваженим суб'єктом до норм національного законодавства норми міжнародних договорів, що є чинними на території нашої держави, матимуть пріоритетне значення щодо інших законів України.

Одним із ключових міжнародних договорів України, які спрямовані на захист прав і свобод людини й мають бути враховані під час проведення слідчих (розшукових) дій, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року з протоколами до неї ("Konventsiiia pro zakhyst prav", 1950). Приєднавшись до цієї Конвенції та її протоколів, наша держава визнала юрисдикцію ЄСПЛ.

Згідно з ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 9 КПК України, принцип верховенства права в кримінальному провадженні та кримінальне процесуальне законодавство України застосовують з огляду на практику ЄСПЛ ("Кримінальні процесуальні кодекси", 2012). Очевидно, що практика ЄСПЛ у кримінальному провадженні застосовується під час проведення досудового розслідування.

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» ("Zakon Ukrainy", 2006). Тобто можна стверджувати, що національні суди України, розглядаючи конкретну справу, використовують Конвенцію, протоколи до неї та практику ЄСПЛ, посилаючись на них, що виявляється в змісті кінцевого рішення суддів.

Однак знання Конвенції та практики ЄСПЛ стосується не тільки суддів і прокурорів, які повинні застосовувати їх під час судового розгляду, а й правоохоронних органів України, які здійснюють досудове розслідування та інші заходи з метою виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень.

Слушною є думка В. Є. Мігашко, що під час застосування норм Конвенції українські судді повинні брати до уваги всю практику ЄСПЛ: як щодо України, так і практику, сформовану в процесі розгляду скарг, поданих проти інших держав (причому й ту практику, яка була сформована у справах, розглянутих і до приєднання України до Конвенції). Тільки такий підхід допоможе уникнути Україні вчинення нових порушень Конвенції (Mihashko, 2019, p. 187).

На думку Т. І. Фулей, у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» йдеться саме про «практику Суду» у значенні, висвітленому в

ст. 1 цього Закону, тобто практику ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини (функціонувала до 1999 року), які постановлені проти інших держав і розглянуті по суті справи, а не лише про рішення щодо України (Fulei, 2015, p. 6).

Викладені правові позиції засвідчують, що під час правозастосування компетентні суб'єкти повинні керуватися Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року з протоколами до неї та практикою ЄСПЛ, що виявляється в рішеннях як проти України, так і проти інших держав.

Таким чином, рішення ЄСПЛ перетворилися на важливий фактор розвитку правової системи, під їх впливом формуються нові правові норми, які відповідають міжнародно-правовим стандартам стосовно прав людини, що не може не позначитися на ефективності механізму кримінально-процесуального регулювання (Tolochko, 2012, p. 60).

Відповідно, В. Д. Юрчишин і В. В. Король зауважують, що: а) практику ЄСПЛ слід розглядати як джерело кримінального процесуального права України. У системі джерел кримінального процесуального права його за юридичною силою слід розмістити одразу після міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; б) утілення практики ЄСПЛ у кримінальне провадження дасть змогу посилити вже сформований механізм захисту прав та охоронюваних законом інтересів європейськими стандартами; в) визнання практики ЄСПЛ джерелом права є невідворотним процесом адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу у вигляді видання законодавчих нормативних актів, які ґрунтувалися б на відповідних нормах права Європейського Союзу (Yurchyshyn, & Korol, 2013, p. 76-77).

В умовах сьогодення рішення ЄСПЛ становлять принаймні доктринальне джерело для більшості країн Ради Європи. З огляду на авторитетність рішень ЄСПЛ, вони дедалі частіше стають підґрунтям для прийняття рішень іншими судовими інстанціями й навіть судами країн – не членів Ради Європи. Наприклад, непоодинокими є випадки звернення до рішень ЄСПЛ, зокрема Федеральним судом США для мотивації своїх рішень (Butkevych, 2017, p. 13).

Таким чином, в умовах сьогодення ми спостерігаємо розвиток міжнародного співробітництва країн у різних сферах життєдіяльності людства, не є винятком і співпраця в галузі забезпечення основоположних прав і свобод людини та забезпечення належного й ефективного розслідування кримінальних правопорушень. Водночас останніми роками поширеним став доволі «молодий» термін – «європейські стандарти». Проаналізуємо його тлумачення в контексті науки криміналістики та з метою

формування ефективних й актуальних криміналістичних рекомендацій.

На підставі здійснених досліджень ми дійшли висновку, що основу європейських стандартів складають норми та принципи, що закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї, а також принципи й позиції ЄСПЛ, що відображені в його практиці. Конвенцію 1950 року прийняла міжнародна регіональна організація – Рада Європи, її визнали всі держави-учасниці. Оскільки юрисдикція ЄСПЛ визначена в Конвенції, то його практику також визнали держави – учасниці Ради Європи. Оскільки тематика нашого дослідження пов'язана з практикою ЄСПЛ, відповідно, і поняття «європейські стандарти» ми використовуємо, посилаючись на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практику ЄСПЛ.

Як аргумент стосовно доцільності застосування саме терміну «європейські стандарти» в окресленому вище тлумаченні можемо зазначити слушні позиції українських й іноземних учених.

Зокрема, Л. Бахмаєр і Дж. Гамільтон, надаючи експертну оцінку проєкту Закону України № 3009а «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у частині забезпечення реалізації функцій прокуратури» від 2020 року, засвідчили, що певні його положення відповідають або не відповідають європейським стандартам (Bakhmariev, & Hamilton, 2020, p. 1-32). Вони схиляються до позиції щодо застосування терміну «європейські стандарти», порівнюючи норми проєкту закону з Конвенцією, її протоколами, практикою ЄСПЛ та іншими нормативно-правовими актами Ради Європи.

Аналізуючи тематику «Оцінка доказів, отриманих із порушенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод», О. Калачова зазначає, що саме Конвенція та практика ЄСПЛ є європейськими стандартами в кримінальному провадженні (Kalachova, 2016, p. 137-138).

Професор університету Ліньяну (Гонконг) Роман Давид у Проєкті USAID «Справедливе правосуддя» зауважив, що європейська конвенція про права людини та її тлумачення Європейським судом з прав людини – це найважливіші джерела європейських стандартів (Roman David, 2015, p. 7).

Досліджуючи міжнародні стандарти судового захисту прав людини та їх імплементацію в систему правового захисту в Україні, В. Я. Крижановський помітив, що ратифікація Конвенції зумовила необхідність узгодження з європейськими стандартами раніше прийнятих нашою державою законодавчих і нормативно-правових актів щодо прав та свобод громадян (Kryzhanovskyi, 2011, p. 116). Згодом О. І. Коровайко доповнив, що «це стосується і підходів до організації та здійснення кримінальної

процесуальної діяльності з боку слідчих, прокурорів та суддів» (Korovaiko, 2016, p. 112).

У контексті нашої тематики не можемо оминати увагою ґрунтовне дослідження Д. В. Сімоновича «Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України». У цій роботі науковець дає відповіді на значущі питання розуміння міжнародних і європейських стандартів у галузі прав людини й визначає критерії розмежування цих понять.

На думку вченого, розмежовуючи поняття «міжнародні стандарти» та «європейські стандарти», слід враховувати, що термін «європейські стандарти із захисту прав людини» має охоплювати правові норми таких документів: Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Європейської соціальної хартії, Європейської конвенції щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню тощо. Крім правових норм конвенцій та угод, ухвалених державами в межах Ради Європи, Організації з безпеки й співробітництва в Європі й інших організацій, європейський захист прав людини передбачає безпосередній судовий захист, що здійснює ЄСПЛ, рішення якого мають враховувати держави – учасниці Ради Європи. Отже, ці стандарти можуть виконувати роль європейських правових стандартів (Simovych, 2010, p. 408-409).

Науковець зауважив, що поняття «європейські стандарти забезпечення прав людини», на відміну від міжнародних стандартів у галузі кримінального судочинства, крім правових норм Конвенції та її протоколів, охоплює поняття прецедентного права ЄСПЛ і його попередника – ЄКПЛ. Саме завдяки діяльності цих органів Ради Європи було сформовано цілісну процесуальну систему, створено європейський правовий простір, де до матеріальних і процесуальних норм висувають єдині європейські вимоги. Учений визначив критерії розмежування міжнародних і європейських стандартів з прав людини в кримінальному процесі, а саме: 1) дія міжнародних стандартів з прав людини поширюється на всю світову спільноту, тому їх автоматично вважають загальновизнаними, а дія європейських стандартів – лише на держави – учасниці Ради Європи й загальновизнаними їх вважають з моменту ратифікації; 2) міжнародні стандарти з прав людини приймає Генеральна Асамблея ООН, а європейські стандарти з прав людини – Рада Європи; 3) міжнародні стандарти – результат пошуку якісно нових організаційних, політичних і правових засобів забезпечення основних прав та свобод людини світовою спільнотою, а європейські стандарти закріплюють і розвивають міжнародні стандарти з прав людини (Simovych, 2010, p. 408-409).

У контексті нашого дослідження європейськими стандартами є норми та принципи, що закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та її протоколах. Оскільки ЄСПЛ уповноважений тлумачити норми Конвенції, протоколи до неї, а відповідні рішення є прецедентами для нашої держави, то ті позиції ЄСПЛ, які він висвітлює у своїх рішеннях, за змістом також можна вважати європейськими стандартами.

Акцентуємо й на твердженнях ЄСПЛ з цього приводу:

– «органи влади повинні вжити всіх заходів для отримання доказів у справі. Недоліки в розслідуванні, які підривають його здатність установити причину смерті або винних осіб, можуть суперечити такому стандарту» ("Judgment European Court", 2019);

– «органи державної влади повинні вжити всіх заходів для отримання всіх наявних доказів, які мають відношення до події, *inter alia*, показань очевидців, висновків експертиз і, у разі потреби, висновків розтину тіла, які надають повну і точну інформацію про тілесні ушкодження, а також результати об'єктивного аналізу медичних висновків, включно з висновками про причину смерті. Будь-який недолік розслідування, який підриває здатність установити причину ушкодження або виявлення осіб, відповідальних за це, може призвести до порушення цього стандарту» ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2011, No. 10919/05);

– «органи державної влади повинні були вжити всіх необхідних заходів для отримання доказів, які стосуються справи. Будь-який недолік розслідування, який підриває його здатність установити причину смерті або винних осіб, є загрозою недотримання цього стандарту» ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2011, No. 7572/01).

Наукова новизна

Отже, європейські стандарти проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики ЄСПЛ (у широкому значенні) – це закріплені в Конвенції 1950 року положення та визначені в практиці ЄСПЛ принципи, які є обов'язковими до виконання і дотримання їх державами, що ратифікували (імплементували) відповідний міжнародний договір.

Європейськими стандартами тактики проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики ЄСПЛ (у вузькому значенні) є система криміналістичних рекомендацій, які сформовано внаслідок опрацювання міжнародного й національного законодавства, рішень ЄСПЛ, наукових праць, вивчення практичного досвіду, що спрямовано на забезпечення досягнення завдань кримінального провадження.

Оскільки тактику слідчих (розшукових) дій тлумачать як систему стадій (підготовча, робоча,

заклучна), слід зосередити увагу на тому, як практика ЄСПЛ сприяє уповноваженим особам під час досудового розслідування.

1. Підготовча стадія тактики слідчих (розшукових) дій. На цій стадії будується її уявна модель. Таку модель слідчий розробляє, здійснюючи пізнання ситуації, яка відбулася. Пізнання може бути безпосереднім або опосередкованим (наприклад, передання інформації слідчому, яка надійшла на лінію 102, поліцейським чергової частини). На підставі аналізу рішень ЄСПЛ необхідно підсумувати, що на підготовчому етапі проведення слідчих (розшукових) дій використання практики ЄСПЛ може допомогти слідчому:

- обрати найдоцільніші криміналістичні засоби, методи, прийоми щодо виявлення, вилучення та отримання слідової чи орієнтуючої інформації;

- зібрати потрібні вихідні дані для подальшої реалізації слідчої (розшукової) дії та підвищення її результативності;

- належно скласти клопотання та обґрунтувати в ньому потребу в проведенні слідчої (розшукової) дії задля отримання ухвали слідчого судді;

- чітко спланувати проведення слідчих (розшукових) дій, щоб не допустити помилок під час визначення часу й черговості проведення процесуальних дій;

- у разі прийняття рішення щодо дій в умовах тактичного ризику, спрогнозувати можливі негативні наслідки;

- визначити учасників слідчих (розшукових) дій, провести їх інструктаж і сформулювати завдання;

- вчасно прийняти рішення та вжити заходів щодо захисту й збереження слідової інформації;

- залучити в потрібний момент захисника;
- не допустити безпідставного затримання особи;

- вчасно усунути недоліки проведеної слідчої (розшукової) дії.

Також, у разі складення плану проведення слідчої (розшукової) дії, доцільно в окремій графі зазначати назви рішень ЄСПЛ або тезисно позиції ЄСПЛ, які допоможуть слідчому поновити в пам'яті особливості процесуальної діяльності, а також забезпечити недопущення тактичних помилок.

2. Робоча стадія тактики слідчих (розшукових) дій. На цій стадії виконуються поставлені завдання. Пізнавальна діяльність слідчого на робочому етапі передбачає ознайомлення з наявною слідовою інформацією та реалізацією позицій ЄСПЛ, які він опанував раніше (зокрема, ознайомлення з ними на підготовчому етапі). Такий етап супроводжується активними діями щодо виявлення, фіксування, вилучення чи отримання слідової та/чи орієнтуючої інформації.

На робочому етапі проведення слідчих (розшукових) дій врахування практики ЄСПЛ може допомогти слідчому:

- ефективно реалізувати криміналістичні засоби, методи, прийоми щодо виявлення, фіксації, вилучення та отримання слідової та/чи орієнтуючої інформації;

- спрямувати увагу на максимально ретельне виявлення, фіксації, вилучення слідової інформації;

- забезпечити подальше відтворення обстановки й обставин події, перевірку показань осіб;

- опрацювати хронологію подій вчинення кримінального правопорушення для вибору найдоцільнішої слідчої (розшукової) дії;

- забезпечити дотримання прав і свобод людини;

- провести інструктаж учасникам слідчих (розшукових) дій щодо їхніх прав й обов'язків, порядку та мети реалізації слідчих (розшукових) дій;

- не виходити за межі завдань слідчих (розшукових) дій, що проводяться за ухвалою слідчого судді;

- забезпечити належне виявлення, фіксацію та вилучення слідової інформації з метою її подальшого визнання джерелом доказів.

На наш погляд, робочий етап проведення слідчих (розшукових) дій пов'язаний з принципом безпосередності дослідження показань, речей і документів. Проте на підставі змісту ст. 23 КПК України можна стверджувати, що такий принцип наявний на етапі судового провадження, адже він зводиться до того, що лише суд досліджує докази безпосередньо. Водночас на етапі досудового розслідування слідчий, дізнавач, прокурор чи інша уповноважена особа також безпосередньо досліджує докази, адже отримує показання під час допиту особи, оцінює висновки експертів, проводить огляд місця події, а також огляд документів і здійснює їх оцінку тощо.

Із цього приводу слушно зауважила О. Г. Дехтяр, що характеристика безпосередності в контексті кримінально-процесуального доказування полягає в тому, що вона тісно пов'язана зі збиранням, перевіркою, оцінкою доказів і внутрішнім переконанням слідчого, прокурора, слідчого судді й суду з позицій належності, допустимості, достатності та достовірності цих доказів. Безпосередність є способом особистого сприйняття слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом доказів у кримінальному провадженні, гарантією вільної оцінки доказів, а ще в обґрунтованості та вмотивованості судового рішення (Dekhciar, 2014, p. 53).

Такі твердження підкріплені практикою ЄСПЛ. Наприклад, у рішенні «Костовський проти Нідерландів» (заява № 11454/85) від 20 листопада 2008 року ЄСПЛ зауважив, що: «...всі докази

мають пред'являтися у присутності обвинуваченого на відкритому слуханні. Це не означає, однак, що, для того щоб показання свідків були використані як доказ, вони завжди мають бути оголошені на відкритому слуханні в суді: використання як доказів таких показань, взятих на досудовому етапі провадження, саме по собі не суперечить пункту 3 (d) та пункту 1 статті 6 Конвенції, якщо при цьому дотримано гарантій прав сторони захисту. Як правило, ці права вимагають надання обвинуваченому рівноцінної і належної можливості спростування показань свідка обвинувачення та його допиту – чи то під час давання свідком показань, чи на якомусь пізнішому етапі судового провадження» ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 1989). У рішенні «Жогло проти України» (заява № 17988/02) від 24 квітня 2008 року ЄСПЛ зазначив: «...за певних обставин необхідність посилення на показання, дані на стадії досудового слідства може бути виправданою. Якщо обвинуваченому була надана відповідна та належна можливість заперечувати такі показання – або під час їх надання, або на пізнішому етапі – прийнятність їх як доказів як така не суперечить вимогам пунктів 1 та 3 (d) статті 6» ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2008).

3. Заклучна стадія тактики слідчої (розшукової) дії. Вона полягає у фіксації її ходу та результатів. На цьому етапі здійснюють й оцінку проведеної роботи.

Ознайомившись із рішеннями ЄСПЛ, доходимо висновку, що на заклучному етапі проведення слідчих (розшукових) дій практика ЄСПЛ додатково може допомогти слідчому:

– прийняти правильні рішення в умовах дефіциту часу;

– вчасно прийняти рішення стосовно додаткового ретельного дослідження слідчої інформації;

– належно скласти процесуальні документи за результатами проведення слідчих (розшукових) дій.

Можна дійти висновку, що розвиток тактики слідчих (розшукових) дій у контексті врахування практики ЄСПЛ полягає в тому, що: а) вивчення рішень ЄСПЛ дозволяє сформувати криміналістичні рекомендації; б) практика ЄСПЛ є джерелом формування тактичних прийомів на підставі досвіду іноземних держав; в) завдяки аналізу представленої ситуації заявником та її тлумачення ЄСПЛ можна сформувати відповідні слідчим ситуаціям розслідування тактичні прийоми та криміналістичні рекомендації щодо їх застосування.

Висновки

За результатами здійсненого дослідження виокремлено європейські стандарти, згідно з якими

слід вибудовувати тактику слідчих (розшукових) дій. З'ясовано, що в рішеннях ЄСПЛ висвітлено організаційно-тактичні аспекти досудового розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій. Аналізуючи матеріали кримінальної справи й інші відомості, ЄСПЛ виносить шляхом тлумачення своє рішення, яке охоплює інформацію про оцінку обставин справи («The Court's assessment»). Саме в частині оцінки обставин справи («The Court's assessment») містяться конкретні позиції ЄСПЛ стосовно доцільності: проведення слідчих (розшукових) дій; вилучення певної слідчої інформації; вчинення допоміжних дій, що спрямовані на підготовку до проведення процесуальних дій; відібрання зразків для експертизи; прийняття рішення про дослідження слідів в іншому безпечному місці; отримання показань саме на місці події; вилучення слідчої інформації з подальшою метою забезпечення відтворення обстановки й обставин події задля перевірки наданих показань; перевірки наявності певних слідів на визначеному місці задля подальшого проведення конкретного виду судової експертизи; складання протоколу з максимальною деталізацією обстановки вчиненого кримінального правопорушення та виявленої слідчої інформації; допиту широкого кола свідків тощо. Саме такі рішення створюють підґрунтя для формування європейських стандартів тактики проведення слідчих (розшукових) дій.

Удосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) дій відповідно до європейських стандартів полягає в тому, що вона має бути спрямована на виконання організаційно-тактичних завдань на таких етапах проведення слідчих (розшукових) дій:

а) на підготовчому етапі проведення слідчої (розшукової) дії використання практики ЄСПЛ може допомогти слідчому: обрати найдоцільніші криміналістичні засоби, методи, прийоми щодо виявлення, фіксації, вилучення дослідження слідчої інформації; зібрати потрібні вихідні дані для подальшої реалізації слідчої (розшукової) дії та підвищення її результативності; належно скласти клопотання до слідчого судді й обґрунтувати потребу в проведенні слідчої (розшукової) дії; спланувати проведення слідчої (розшукової) дії з визначенням часу та черговості проведення; мінімізувати тактичний ризик; визначити учасників та їх завдання; ужити заходів захисту для збереження слідчої інформації; створити передумови для забезпечення прав і свобод та реалізації обов'язків учасників кримінального провадження; залучити в потрібний момент захисника; не допустити безпідставного

затримання особи; вчасно виправити недоліки проведеної слідчої (розшукової) дії;

б) на робочому етапі проведення слідчої (розшукової) дії врахування практики ЄСПЛ сприяє ефективній реалізації криміналістичних засобів, методів, прийомів щодо виявлення, фіксації, вилучення, дослідження слідової інформації; створенню підстав для проведення подальших слідчих (розшукових) дій; моделюванню механізму вчинення кримінального правопорушення з метою побудови алгоритму дій під час розслідування; забезпеченню дотримання прав і свобод, а також реалізації обов'язків учасників кримінального провадження; дотримання меж слідчої (розшукової) дії, зокрема визначених в ухвалі слідчого судді; забезпеченню належного виявлення, фіксації, вилучення, дослідження слідової інформації;

в) на заключному етапі проведення слідчої (розшукової) дії врахування практики ЄСПЛ допомагає слідчому: прийняти правильні рішення в умовах дефіциту часу; вчасно прийняти рішення стосовно додаткового дослідження слідової інформації; належно скласти процесуальні документи й додатки до них тощо.

Встановлено, що значення практики ЄСПЛ для розвитку тактики слідчих (розшукових) дій полягає в тому, що: а) з рішень ЄСПЛ можна виокремити криміналістичні рекомендації; б) практика ЄСПЛ є джерелом формування тактичних прийомів, з огляду на досвід іноземних держав; в) завдяки аналізу представленої ситуації заявником та її тлумачення ЄСПЛ можна сформулювати відповідні слідчим ситуаціям розслідування тактичні прийоми, їх комплекси та криміналістичні рекомендації щодо їх застосування.

REFERENCES

- Annual report European Court of Human Rights (2020). (n.d.). [www.echr.coe.int](http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2020_ENG.pdf). Retrieved from https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2020_ENG.pdf.
- Bakhmariev, L., & Hamilton, D. (2020). *Ekspertna otsinka proiektu Zakonu Ukrainy No. 3009a "Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy u chastyni zabezpechennia realizatsii funktsii prokuratury"* [Expert assessment of the draft Law of Ukraine "3009a" On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of ensuring the implementation of the functions of the prosecutor's office]. Retrieved from <https://rm.coe.int/ukr-comments-draft-law-3009a-final-2791-3495-3474-1/1680a097ca> [in Ukrainian].
- Butenko, S.Yu. (2014). Implementatsiia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u kryminalne protsesualne zakonodavstvo Ukrainy u chastyni rehlamentatsii dosudovoho rozsliduvannia [Implementation of decisions of the European Court of Human Rights in the criminal procedure legislation of Ukraine in terms of regulation of pre-trial investigation]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Donetsk [in Ukrainian].
- Butkevych, O.V. (2017). *Zastosuvannia praktyky ta vykonannia Ukrainoiu rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny* [Application of practice and implementation of decisions of the European Court of Human Rights in Ukraine]. Retrieved from https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Propozicii_Politiki_ECHR.pdf [in Ukrainian].
- Dekhtiar, O.H. (2014). Zasada bezposerednosti doslidzhennia pokazan, rechei i dokumentiv ta yii realizatsiia u kryminalnomu provadzhenni [The principle of immediacy of the study of testimony, things and documents and its implementation in criminal proceedings]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
- Fulei, T.I. (2015). *Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia* [Application of the case law of the European Court of Human Rights in the administration of justice] (2nd ed., rev.). Kyiv [in Ukrainian].
- Judgment European Court of Human Rights "Case of Akelienė v. Lithuania (Application No. 54917/13)" from May 6, 2019. (n.d.). hudoc.echr.coe.int. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-186768>.
- Kalachova, O. (2016). Otsinka dokaziv, otrymanykh in porushenniam Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Evaluation of evidence obtained in violation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Scientific Journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 2, 137-145 [in Ukrainian].
- Kaplina, O.V. (2009). Pravozaostovne tлумachennia sudom norm kryminalno-protsesualnoho prava [Law enforcement interpretation of the rules of criminal procedure by the court]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
- Korovaiko, O.I. (2016). Shchodo znachennia mizhnarodno-pravovykh aktiv u sferi prav liudyny dlia kryminalnoho protsesu Ukrainy [Regarding the significance of international legal acts in the field of human rights for the criminal process in Ukraine]. *Verkhovenstvo prava, Rule of Law*, 4, 109-115 [in Ukrainian].

- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI. [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Kryzhanovskiy, V.Ya. (2011). Mizhnarodni standarty sudovoho zakhystu prav liudyny ta yikh implementatsiia v systemu pravozakhystu v Ukraini [International standards of judicial protection of human rights and their implementation in the human rights system in Ukraine]. *Aktualni problemy polityky, Current policy issues*, 42, 116-123 [in Ukrainian].
- Mihashko, V.Ye. (2019). Vplyv praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na rozvytok sudovoi praktyky v Ukraini [Impact of the case law of the European Court of Human Rights in the development of case law in Ukraine]. *Molodyi vchenyi, Young scientist*, 2(66), 184-188. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-41> [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny "Sprava "Liubov Yefimenko proty Ukrainy" (zaiava No. 7572/01): vid 25 liut. 2011 r. [Judgment of the European Court of Human Rights "The case of Lyubov Yefimenko v. Ukraine" (application No. 7572/01) from February 25, 2011]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_867#Text [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny "Sprava "Mykhalkova ta inshi proty Ukrainy" (zaiava No. 10919/05): vid 13 kvit. 2011 r. [Judgment of the European Court of Human Rights "Mikhalkov and Others v. Ukraine" (application No. 10919/05) from April 13, 2011]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_676#Text [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny Sprava "Kostovskiy proty Niderlandiv" (zaiava No. 11454/85): vid 20 lystop. 1989 r. [Judgment of the European Court of Human Rights "Kostovsky v. The Netherlands" (application No. 11454/85)] from November 20, 1989]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_089#Text [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny Sprava "Sprava Zhohlo proty Ukrainy" (zaiava No. 17988/02): vid 24 kvit. 2008 r. [Judgment of the European Court of Human Rights "Joglo v. Ukraine" (application No. 17988/02) from April 24, 2008]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_402#Text [in Ukrainian].
- Roman, David (2015). *Liustratsiia v Ukraini ta yevropeiski standarty: formuvannia demokratii, spromozhnoi sebe zakhystyty* [Lustration in Ukraine and European standards: building a democracy capable of defending itself]. Retrieved from https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/FAIR_Report_Roman_David_Lust_and_Democ_2015_UKR.pdf [in Ukrainian].
- Simovych, D.V. (2010). Rozmezhuvannia mizhnarodnykh ta yevropeiskykh standartiv z prav liudyny u kryminalnomu sudochynstvi [Distinguishing between international and European human rights standards in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4, 400-410 [in Ukrainian].
- Tolochko, O.M. (2012). Rol rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v mekhanizmi kryminalnogo protsesualnogo rehuliuвання [The role of decisions of the European Court of Human Rights in the mechanism of criminal procedural regulation]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 3, 56-61 [in Ukrainian].
- Uvarov, V.H. (2012). *Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny ta norm mizhnarodno-pravovykh aktiv v udoskonalenni kryminalnogo sudochynstva Ukrainy* [Application of the case law of the European Court of Human Rights and norms of international legal acts in the improvement of criminal justice in Ukraine]. V.M. Tertyshnyk (Eds.). Dnipropetrovsk: Lira LTD [in Ukrainian].
- Yurchyshyn, V.D., & Korol, V.V. (2013). Praktyka yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo kryminalnogo protsesualnogo prava Ukrainy: okremi aspekty [The practice of the European Court of Human Rights as a source of criminal procedural law of Ukraine: some aspect]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 73-78. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_2_15 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy": vid 29 cherv. 2004 r. No. 1906-IV [Law of Ukraine "On International Treaties of Ukraine" from June 29, 2004, No. 1906-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny": vid 23 liut. 2006 r. No. 3477-IV [Law of Ukraine "On the implementation of decisions and application of the case law of the European Court of Human Rights" from February 23, 2006, No. 3477-IV]. (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/ed20121202> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Annual report European Court of Human Rights. 2020. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2020_ENG.pdf.
- Бахмаєр Л., Гамільтон Д. Експертна оцінка проєкту Закону України № 3009а «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у частині забезпечення реалізації функцій прокуратури». URL: <https://rm.coe.int/ukr-comments-draft-law-3009a-final-2791-3495-3474-1/1680a097ca>.

- Бутенко С. Ю. Імплементация рішень Європейського суду з прав людини у кримінальне процесуальне законодавство України у частині регламентації досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2014. 20 с.
- Буткевич О. В. Застосування практики та виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Propoziciji_Politiki_ECHR.pdf.
- Дехтяр О. Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та її реалізація у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2014. 231 с.
- Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. 2-ге вид., випр., доповн. Київ, 2015. 208 с.
- Case of Akelienė v. Lithuania (Application No. 54917/13) : Judgment European Court of Human Rights from May 6, 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-186768>.
- Калачова О. Оцінка доказів, отриманих із порушенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 137–145.
- Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 40 с.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
- Коровайко О. І. Щодо значення міжнародно-правових актів у сфері прав людини для кримінального процесу України. *Верховенство права*. 2016. № 4. С. 109–115.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Крижановський В. Я. Міжнародні стандарти судового захисту прав людини та їх імплементация в систему правозахисту в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 42. С. 116–123.
- Мігашко В. Є. Вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток судової практики в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66). С. 184–188. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-41>.
- Справа «Любов Єфіменко проти України» (заява № 7572/01) : рішення Європейського суду з прав людини від 25 лют. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_867#Text.
- Справа «Михалкова та інші проти України» (заява № 10919/05) : рішення Європейського суду з прав людини від 13 квіт. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_676#Text.
- Справа «Костовський проти Нідерландів» (заява № 11454/85) : рішення Європейського суду з прав людини від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_089#Text.
- Справа «Жогло проти України» (заява № 17988/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 24 квіт. 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_402#Text.
- Роман Давід. Люстрація в Україні та європейські стандарти: формування демократії, спроможної себе захистити. 2015. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/FAIR_Report_Roman_David_Lust_and_Democ_2015_UKR.pdf.
- Сімонович Д. В. Розмежування міжнародних та європейських стандартів з прав людини у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 400–410.
- Толочко О. М. Роль рішень Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 56–61.
- Уваров В. Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України : монографія / за заг. ред. В. М. Тертишника. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2012. 404 с.
- Юрчишин В. Д., Король В. В. Практика європейського суду з прав людини як джерело кримінального процесуального права України: окремі аспекти. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 73–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_2_15.
- Про міжнародні договори України : Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
- Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/ed20121202>.

Стаття надійшла до редколегії 19.08.2021

Chornous Yu. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>;

Hvozdiuk V. – Postgraduate Student of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3798-8003>

Methodological Principles of Conducting Investigative (Search) Actions Taking into Account the Practice of the European Court Human Rights

*The use of ECtHR practice in criminal proceedings and directly during investigative actions provides an impetus to the development of forensic science, demonstrates a purposeful process of adapting national legislation to European Union law, forming common principles of law enforcement and ensuring European integration. The **purpose** of the scientific article is to form a methodological basis for the use of ECtHR practice during investigative (search) actions. **Methodology.** To achieve this goal, general and special methods were used, which allowed to take into account the specifics of the object and subject of research (methods of formal logic, as well as special legal methods: comparative law, system-structural, system analysis method, modeling method). **Scientific novelty.** European standards have been singled out, according to which tactics of investigative (search) actions should be built. It is substantiated that European standards for conducting investigative actions in the context of ECtHR practice (in a broad sense) are enshrined in the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the principles set out in ECtHR practice that are binding and their observance by the states that have ratified (implemented) the relevant international treaty. European standards of tactics of investigative (search) actions in the context of ECtHR practice (in the narrow sense) are a system of forensic recommendations, which are formed as a result of international and national legislation, ECtHR decisions, research papers, practical experience aimed at ensuring the objectives of criminal proceedings. **Conclusions.** It was found that the development of tactics of investigative (search) actions in the context of taking into account the case law of the European Court of Human Rights is that: a) study of ECtHR decisions allows to form forensic recommendations; b) the practice of the ECtHR is a source of tactics based on the experience of foreign countries; c) by analyzing the situation presented by the applicant and interpreting it by the ECtHR, it is possible to develop tactics and forensic recommendations appropriate to the investigative situations of the investigation.*

Keywords: criminal proceedings; forensic recommendation; tactics; investigator; European standards.

ОНТОЛОГІЯ, ГНОСЕОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02212202.48>

Бандура О. О. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8043-0988>

Онтологія права як складова філософської онтології (попередні міркування)

Мета – розглянути онтологію права (правову онтологію) як складову філософської онтології, виявити ті характеристики онтології права, які притаманні філософській онтології, і, відповідно, онтології права. **Методологія дослідження.** Онтологія права є елементом сфери права, яке живе своїм життям, постійно розвивається. Вона також перебуває в стані безперервного розвитку, як субдисципліна філософії права вона органічно пов'язана з іншими філософсько-правовими дисциплінами, а також з філософською онтологією; усі складові онтології права органічно пов'язані між собою. Тому для її дослідження застосовано діалектичний метод, діалектична логіка – логіка життя з його суперечностями, парадоксами, розвитком, зв'язками усього з усім. Також використані генетичний метод (для аналізу процесу становлення онтології права та загалом філософії права) і системно-структурний метод (для дослідження онтології права як системи та її структури). **Наукова новизна.** У процесі дослідження взаємних зв'язків онтології права з іншими основними філософсько-правовими дисциплінами (антропологією права, праксеологією права, теорією практичної юридичної діяльності, гносеологією права, аксіологією права, семіотикою права та методологією права) враховані взаємні зв'язки філософської онтології з основними загальнофілософськими дисциплінами (філософською антропологією, філософською праксеологією, філософською теорією практичної діяльності людини, філософською гносеологією, філософською аксіологією, філософською семіотикою та філософською методологією). Крім того, проведено порівняльний аналіз підходів філософів і юристів до основного питання філософії права як такого, що визначає структуру філософії права і місце онтології права в системі філософсько-правових дисциплін. **Висновки.** Взаємозв'язки правової онтології з правовими антропологією, праксеологією, теорією практичної діяльності (теорією практичної юридичної діяльності), гносеологією, аксіологією, семіотикою та методологією зумовлені в першу чергу взаємними зв'язками філософської онтології з філософськими антропологією, праксеологією, теорією практичної діяльності, гносеологією, аксіологією, семіотикою та методологією.

Ключові слова: онтологія права; філософська онтологія; філософія права; діалектика; правова реальність; буття.

Вступ

Онтологія права (поряд з антропологією права) є однією з головних субдисциплін філософії права. Основні риси правового буття значною мірою визначаються основними рисами загального буття, котре досліджується філософською онтологією. Але досі майже не було розвідок, безпосередньо присвячених аналізу цієї проблеми. Автор пропонованої статті має на меті взяти участь в її розв'язанні.

Питань про онтологію права, її зв'язок з філософською онтологією, її взаємодії з іншими філософсько-правовими дисциплінами та близьких питань торкалися у своїх працях такі філософи та правознавці: М. Абисова, О. Антіпова, М. Баб'юк, С. Бондар, Ю. Васюта, К. Вислоух, О. Гвоздік, Л. Герасіна, О. Данильян, Н. Кайда, Л. Кельман, М. Кельман, М. Костицький, В. Краєвський, О. Костенко, О. Кравчук, Н. Кушакова-Костицька, О. Лев, С. Максимов, О. Носенко, О. Павлишин, О. Пужайло, І. Романська, І. Сердюк, О. Тарасов, Т. Устисенко, Р. Шевчук, Д. Шкребець та інші.

Передусім слід назвати фундаментальні праці вітчизняних вчених, присвячені онтології права. Це

монографії С. І. Максимова «Правова реальність: дослід філософського осмислення» (Maksimov, 2002) і «Філософія права: сучасні інтерпретації» (Maksymov, 2010). У цих працях деякою мірою розкриті зв'язки онтології права з іншими філософсько-правовими дисциплінами. Цікаві міркування щодо юридичної реальності викладені також у книзі «Філософські казки і притчі: Новий сенс старих істин (укладач і коментатор В. В. Шкода)» (Shkoda, 2000). Низка статей присвячена питанням взаємних зв'язків правової онтології та інших субдисциплін філософії права. Зокрема, О. Тарасов за допомогою онтологічного та гносеологічного підходів досліджує структуру міжнародно-правової реальності; він розглядає питання зв'язку між правовими онтологією та гносеологією (Tarasov, 2019). Водночас Л. Парашчук вивчає питання зв'язку онтології права з аксіологією права через зв'язок цієї останньої з таким невід'ємним елементом правової реальності, як особисті немайнові права (Parashchuk, 2020). Досліджує зв'язок правової онтології з правовою семіотикою й О. Павлишин. Деякі філософи та правники розглядають питання про взаємні зв'язки

правових аксіології та антропології через зв'язок такої цінності права, як справедливість, з таким елементом правосвідомості, як ідея права (Pavlyshyn, & Vasiuta, 2020). Аналізується також взаємний вплив правових антропології та аксіології через дослідження моральної свідомості працівника української поліції (Pavlyshyn, Kravchuk, & Lev, 2019). Деякі фахівці з філософії права звертаються до питання про взаємодію праксеології права та гносеології права гносеології права з праксеологією права, досліджуючи роль логічних принципів обґрунтування в такій сфері юридичної діяльності, як судовий процес (Hvozdk, 2019). М. Костицький та Н. Кушакова-Костицька аналізують зв'язки правових аксіології та праксеології через зв'язок такої цінності права, як справедливість, з таким видом правової діяльності, як діяльність пенітенціарних органів по виправленню та ресоціалізації засуджених (Kostytskyi, & Kushakova-Kostytska, 2018). У статті О. Павлишина і О. Кравчука досліджується зв'язок правових аксіології та праксеології через аналіз ролі базових етичних засад діяльності поліції України у сфері забезпечення правопорядку (Pavlyshyn, & Kravchuk, 2020). Досліджується питання про зв'язки правових методології та праксеології через зв'язок логіко-семантичного підходу і такого виду правової діяльності, як розслідування злочину (Hvozdk, 2020). Л. Герасіна, аналізуючи зв'язки методології та праксеології досліджень політичних процесів, виявляє філософської методології з філософською праксеологією (Herasina, 2017). Так, В. Краєвський, О. Костенко, О. Пужайло та К. Вислоух розглядають взаємні зв'язки філософських методології та праксеології через зв'язки таких методів, як аналіз та синтез, з діяльністю людини (Kraievskiy, Kostenko, Puzhailo, & Vyslovukh, 2019). Розвідка Р. Шевчука та О. Носенка присвячена впливу правових цінностей на таку складову гносеології права, як вища юридична освіта, що слугує своєрідним каналом зв'язку аксіології права з гносеологією права (Shevchuk, & Nosenko, 2018). М. Кельман, Л. Кельман та І. Романська досліджують взаємозв'язок правових методології та гносеології через аналіз методів вивчення правознавчих теорій (Kelman, M., Kelman, L., & Romanska, 2019). Питання про вплив суспільного життя на право стало предметом дослідження у низці робіт науковців (Kostytsky, Kushakova-Kostytska, Serdiuk, Gvozdk, & Pavlyshyn, 2020; Abysova, Antipova, Pavlyshyn, & Bondar, 2019; Pavlyshyn, Ustyomenko, Babiuk, Kaida, & Shkrebets, 2021). Слід зазначити колективну монографію «Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення» (за ред. О. Г. Данильяна), у якій досліджено актуальні проблеми розвитку сучасного суспільства як інформаційного суспільства, акцентовано на проблемі онтології права (Danylian et al., 2018).

Мета і завдання дослідження

Мета пропонованої статті полягає у дослідженні взаємних зв'язків онтології права з філософською онтологією.

Ця мета передбачає виконання таких завдань:

– визначення місця онтології права у системі філософсько-правових дисциплін, що потребує аналізу структури філософії права як розгорнутої відповіді на основне питання філософії права;

– висвітлення основних рис філософської онтології як загального відносно правової онтології як частини;

– дослідження діалектичних зв'язків онтології права з іншими складовими філософії права – правовими антропологією, праксеологією, гносеологією, аксіологією та семіотикою.

Виклад основного матеріалу

Почати слід з визначення місця та ролі зазначеної проблеми в структурі філософії права (правової філософії). Ця область наукового знання лежить на перетині загальної філософії та правознавства; вона створена спільними зусиллями філософів і юристів. Для філософів вона є поширенням положень загальної філософії на сферу права. Для юристів філософія права є їхньою самосвідомістю як професіоналів, і її доречніше називати правовою філософією, оскільки вона є складовою правознавства.

Основне питання філософії права для філософів – складова основного питання загальної філософії як питання про те, що являє собою людина, що являє собою світ, як вони співвідносяться (за ним стоїть питання про те, як має діяти людина, щоб вижити та досягти гармонії з собою та зі світом); загальна філософія є теоретичним світоглядом, який надає підстави для своїх положень. Якщо аргументація має раціональний характер, таку філософську теорію можна вважати науковою. Для юристів філософія права є теоретичним правовим світоглядом, що обґрунтовує свої положення. Основне питання правової філософії для них – питання про те, що таке право у філософському, найширшому плані, в чому суть і призначення права, для чого людина його створює.

Стисла відповідь на це питання (як його розуміють філософи і як його розуміють юристи) виглядає так: людина створює право (стаючи при цьому правовою істотою) як засіб виживання і досягнення гармонії. Розгорнута, глибоко структурована відповідь на це питання дає уся філософія права.

Структура філософії права повторює структуру загальної філософії, котра визначається основним

питанням загальної філософії і відповідно головні складові якої це філософські онтологія та антропологія. Головними складовими філософії права виступають онтологія права та антропологія права. Складовими правової філософії як субдисципліни правознавства є правові антропологія та онтологія.

Проаналізуємо структуру онтології права як складової філософії права. У цьому разі вона визначається структурою права, оскільки йдеться про поширення філософії на правову сферу. Загальноприйнятим є поділ права на природне та позитивне. Онтологія права поділяється на онтологію природного права та онтологію позитивного права. Існують також звичаєве та релігійне право. Звичаєве право було створене первинними соціумами (пізніше – громадами) задля виживання у ворожому середовищі. Необхідна була відповідна самоорганізація. Для цього було створено такі норми поведінки людей у соціумі, які дозволили послабити внутрішні конфлікти, здатні зруйнувати соціум, а в разі їх виникнення – розв'язати гуманним шляхом. Було створено мораль і звичаєве право. Власне, ці чинники зумовили й створення позитивного права. Норми моралі спираються на внутрішнє переконання та на громадський вплив. Норми звичаєвого права, крім того, гарантуються також примусом з боку соціуму, і тому є більш ефективними. Отже, звичаєве право виникло цілком природним шляхом і його можна вважати, як і природні права людини, різновидом природного права. Онтологія природного права поділяється на онтологію прав людини та онтологію звичаєвого права. Що стосується релігійного права, то в нашій класифікації ми не будемо його враховувати, оскільки виходимо з наукових міркувань, тобто міркувань, котрі спираються на раціональні аргументи.

Позитивне право містить у своєму складі конституцію, кримінальне право, цивільне право, міжнародне право тощо. Відповідно онтологія позитивного права (як складової філософської онтології) поділяється на онтологію конституційного права, онтологію кримінального права, онтологію цивільного права, онтологію міжнародного права.

Юристи, оскільки вони мають на меті філософське осмислення права, ведуть мову про природно-правову онтологію і позитивно-правову онтологію. Цю останню вони поділяють на конституційно-правову онтологію, кримінально-правову онтологію, цивільно-правову онтологію, міжнародно-правову онтологію тощо. Отже, онтологія права в якості складової філософії права (як субдисципліни загальної філософії) є тією самою, що й правова онтологія в якості складової правової філософії (як субдисципліни правознавства) і має ту саму структуру.

Правова онтологія (онтологія права) являє собою теорію правового буття (правової реальності). Зазвичай його розуміють як сукупність норм права, правових інститутів, правовідносин, а також правосвідомості (правових ідей, концепцій, теорій тощо). На наш погляд, ця сукупність є правовою реальністю в широкому розумінні. Найфундаментальнішими сутностями світу виступають ідеальне й матеріальне. Ідеальне взагалі у світі виражається у свідомості людини, матеріальне у решті світу, у сфері права ідеальне – у правовій свідомості, а матеріальне – як результати втілення змісту правосвідомості у реальному житті суспільства, тобто як сукупність правових відносин, правових норм та інститутів. Правосвідомість, строго кажучи, є основною характеристикою людини як правової істоти і входить до предмета вивчення антропології права. До предмета власне онтології права слід віднести, на наш погляд, правові відносини, норми та інститути. Це правова реальність у вузькому розумінні. Ці складові правової реальності в широкому розумінні знаходяться у відношенні суперечності. Вона є внутрішнім джерелом розвитку правової реальності в широкому розумінні. Правосвідомість осмислює соціальну реальність, зміни в ній і рано чи пізно входить у суперечність з наявною правовою реальністю у вузькому розумінні. Тоді до цієї останньої вносяться відповідні корективи. (Зазначимо, що в літературі терміни «правова реальність у широкому розумінні» та «правова реальність у вузькому розумінні» вживаються також в іншому значенні.) Правосвідомість та правова реальність знаходяться у діалектичних взаємовідносинах. Можна також сказати, що мають місце взаємні переходи одного в друге. Правосвідомість переходить в правову реальність, а правова реальність переходить у правосвідомість тією мірою, якою вона її формує.

Поставимо питання про джерело правового буття. Слід звернутись до соціального буття, адже воно визначає правове буття. Суспільне буття глибоко досліджувалось марксизмом. Як відомо, він широко застосовував природничий підхід. Загалом буття складається з трьох великих компонентів – неорганічної та органічної природи і соціального буття. Маркс і Енгельс, вивчаючи соціальне буття, прагнули встановити його закони. Найголовнішим законом соціального буття вони проголосили положення про те, що буття визначає свідомість. Але свідомість здатна радикально змінити соціальне буття. Це підтверджується соціальними революціями, які спричиняли перехід суспільства до нової суспільно-економічної формації. Соціальне буття та соціальна свідомість є діалектичною парою протилежностей.

На наш погляд, найважливішим чинником розвитку суспільства є його потреби, інтереси, цінності. Звичайно, в процесі вивчення цінностей можна й треба застосувати природничий підхід. Загальнолюдські цінності зумовлені природою людини і світу, в якому вона живе. Останні визначають умови виживання та розвитку людини. І ті закони природи, які є підґрунтям зазначених цінностей, зрештою визначають розвиток суспільства, але не безпосередньо, а опосередковано, через цінності.

Звернімося до питання про природу правових норм з урахуванням необхідності гармонії людини та світу. Світ у найширшому розумінні – Космос, Природу, Всесвіт – можна розуміти як живий організм. Основні ознаки живого організму – взаємний зв'язок усіх частин і розвиток. Ці властивості притаманні нашому світу. (Ще одна основна риса живого організму – реакція на зовнішні подразники, але ми не можемо її спостерігати.) «Всесвіт насправді живий» – пишуть В. Арнтц, Б. Чейс та М. Вісенте (Arntts, Cheys, & Visente, 2019, p. 345).

Природа створила людство як свою клітину. Функція живої клітини – власне виживання і сприяння виживанню організму загалом. Для сприяння людство відповідним чином самоорганізується. Найважливішим засобом самоорганізації людського соціуму є право в єдності з державою. Такі галузі права, як кримінальне, цивільне, адміністративне тощо спрямовані саме на ефективну самоорганізацію соціуму. Такі галузі права як екологічне, частково сільськогосподарське, морське, річкове тощо мають на меті збереження і розвиток природного середовища. Крім того, державні стандарти в галузі техніки, які мають статус законів, безпосередньо побудовані на законах Природи. (Ці міркування близькі до ідеї академіка М. Костицького, яку він неодноразово висловлював в аудиторіях різного рівня, про те, що людські закони визначаються законами Космосу.)

Для більш повного аналізу онтології права слід звернутись до її діалектичної протилежності – антропології права. Вона становить субдисципліну філософської антропології й повторює її структуру. Філософська антропологія поділяється на філософську праксеологію, котра своєю чергою поділяється на філософію практичної діяльності та філософську гносеологію, оскільки діяльність має два види – практичну та пізнавальну. Відповідно праксеологія права має у своєму складі філософію практичної правової (юридичної) діяльності та гносеологію права.

Якщо поставити питання про структуру процесу діяльності, то він містить такі елементи: суб'єкт, об'єкт, мету, засоби, методи і результат. Аналогічні елементи містить і процес правової діяльності.

Суб'єктом людської діяльності є сама людина, об'єктом – певний фрагмент світу чи весь світ. Суб'єкт правової діяльності – людина як правова істота, об'єкт – той чи інший фрагмент світу права чи весь цей світ. Складається діалектична картина: в одному відношенні праксеологія входить до складу антропології, а в іншому – вона сама містить філософську антропологію, а також філософську онтологію. Подібна картина змальовує і співвідношення між правовими праксеологією, антропологією та онтологією. Щодо мети людської діяльності, то вона визначається потребами, інтересами, цінностями людини. Філософська антропологія має у своєму складі філософську аксіологію. Основним засобом діяльності є знаки, символи. Їх місце і роль у людській діяльності вивчає семіотика. Вона також входить до складу праксеології. До складу філософської антропології входить також філософська методологія як теорія методів, котрі застосовуються у людській діяльності. Подібно до цього правова антропологія містить правову методологію. Філософська антропологія містить також філософське осмислення результатів людської діяльності – тих змін, які вона вносить до буття світу і самої людини. Таким результатом є культура, рукотворний матеріальний і духовний світ; результат діяльності людини як правової істоти – право як феномен культури.

Ми стисло розглянули правову онтологію як складову філософської онтології. Але філософська онтологія має діалектичні зв'язки з іншими загальнофілософськими дисциплінами – антропологією, праксеологією, філософією практичної діяльності, гносеологією, аксіологією, семіотикою та методологією. Правова онтологія має аналогічні зв'язки з відповідними складовими філософії права.

Звернімося до діалектики філософських онтології та антропології. Людина, її буття є складовою буття загалом. У цьому відношенні філософську антропологію можна розуміти як складову філософської онтології. З іншого боку, і людина впливає на буття, здійснює перетворення навколишнього світу відповідно до своїх потреб.

Взаємний зв'язок існує і між правовими онтологією та антропологією. У загальних рисах його можна уявити таким чином. Людина стає правовою істотою тоді, коли вона створює правову реальність, ця остання є своєрідним автопортретом правової людини. Правосвідомість нових поколінь формується у світі наявної правової реальності у вузькому розумінні. Вони її змінюють відповідно до змін соціальної (і певною мірою природної) реальності. Отже, в одному відношенні правова онтологія містить у своєму складі правову антропологію, в іншому – навпаки.

Розгляньмо взаємодію філософської онтології з філософською праксеологією. З одного боку,

буття перебуває в процесі безперервного руху, розвитку, і людська діяльність є одним з різновидів цього процесу; людина впливає на буття світу своєю діяльністю, створюючи культуру, що є частиною буття загалом. Повне дослідження людської діяльності передбачає дослідження буття. Одночасно діяльність людини і вона сама існують, входять до сфери буття. Філософську праксеологію слід розуміти як складник філософської онтології і навпаки.

Правове буття створюється та розвивається людиною в процесі її правової діяльності, і при цьому актуальна правова діяльність здійснюється в просторі наявного правового буття, отже, залежить від нього. Правова онтологія входить до складу правової праксеології та навпаки.

У філософської онтології з філософською теорією практичної діяльності є також безпосередні зв'язки. Практична діяльність існує і тому філософську теорію практичної діяльності можна розуміти як складову філософської онтології. Водночас глибоке вивчення практичної діяльності повинне містити і вивчення світу, в цьому плані теорія практичної діяльності співвідноситься з філософською онтологією як ціле з частиною. Подібні зв'язки мають місце й між правовими онтологією та теорією практичної правової (юридичної) діяльності. З одного боку, оскільки правова реальність є продуктом правової діяльності, теорія практичної правової діяльності «поглинає» правову онтологію, а з іншого, через те, що всебічне дослідження правової реальності приводить до дослідження правової діяльності як її джерела, теорія практичної правової діяльності виявляється субдисципліною правової онтології.

Безпосередні зв'язки існують також між правовими онтологією та гносеологією через відповідне взаємовідношення філософської онтології та філософської гносеології. Буття людини є усвідомленим буттям. Коли ми порушуємо питання про буття, його природу, структуру тощо, ми тим самим робимо його предметом пізнання. Вже в цей момент виникає діалектична поляристість «буття – свідомість». Філософська гносеологія містить у своєму складі філософську онтологію. З іншого боку, пізнавальні процеси входять до сфери буття, оскільки вони існують. У цьому плані філософська гносеологія є складовою філософської онтології. Тому є підстави розуміти правову онтологію як субдисципліну правової гносеології. Одночасно правову гносеологію в широкому плані можна розглядати як складову правової онтології, оскільки пізнавальні процеси у праві є частиною правового буття.

Далі, буття має безпосередні зв'язки і з кожною складовою процесу діяльності – метою, засобами та методами. Мета діяльності людини полягає передусім у тім, щоб бути, існувати, вижити. Філософська аксіологія є субдисципліною філософської

онтології (як і філософської антропології). Одночасно філософська онтологія виступає складовою філософської аксіології, оскільки людина пристосовує світ до себе відповідно до своїх цінностей. Буття розглядається людиною як суще через призму належного, розвиток правового буття значною мірою визначається правовими цінностями. Тут ми бачимо залежність правової онтології від правової аксіології. Разом з тим правові цінності визначаються людиною залежно від правового буття. Правова онтологія по відношенню до правової аксіології виступає одночасно і цілим, і частиною.

Найважливішим засобом діяльності є знаки, символи, котрі вивчає семіотика. Знаки є необхідною складовою людського буття, філософська семіотика є частиною філософської онтології. Разом з тим дослідження знаків потребує дослідження світу, філософська онтологія виявляється субдисципліною філософської семіотики. Правова онтологія та семіотика по відношенню одне до одного є цілим і частиною.

Методи діяльності є важливою частиною людського буття, яке входить до складу буття загалом, тому філософську онтологію можна розуміти як ціле по відношенню до філософської методології. З іншого боку, методи виробляються для успішного пристосування людини до світу та його перетворення, тут необхідні знання про цей світ, філософська методологія виступає цілим по відношенню до філософської онтології. Подібні відносини притаманні також правовим онтології та методології.

Нарешті, результатом діяльності людини виступає культура. Вона є складовою буття людини та буття взагалі. Діяльність правової людини має своїм результатом світ права як феномен культури.

Отже, філософська онтологія разом з філософськими антропологією, праксеологією, теорією практичної діяльності, гносеологією, аксіологією, семіотикою та методологією утворюють єдине діалектичне ціле, яке подібно до організму живе своїм особливим життям. Подібно до цього правова онтологія утворює єдине ціле з правовими антропологією, праксеологією, теорією практичної правової (юридичної) діяльності, гносеологією, аксіологією, семіотикою та методологією ціле, яке можна розділити тільки теоретично, і яке живе своїм особливим життям.

Наукова новизна

Філософська онтологія має діалектичні зв'язки з філософськими антропологією, праксеологією, теорією практичної діяльності, гносеологією, аксіологією, семіотикою та методологією, і тому онтологія права діалектично пов'язана з правовими антропологією, праксеологією, теорією практичної

діяльності, гносеологією, аксіологією, семіотикою та методологією.

Проведено порівняльний аналіз підходів філософів та юристів до основного питання філософії права. Філософи розглядають його як питання про відношення правової людини та світу права. Для юристів це питання про те, чим є право. Стисла відповідь на основне питання філософії права в обох формах така: право є засобом виживання людини і досягнення нею гармонії з самою собою та зі світом.

Висновки

Онтологія права є складовою філософської онтології. Місце і роль цієї складової філософії права (правової філософії) визначається структурою філософії права. Остання своєю чергою визначається основним питанням філософії права. Для філософів воно є складовою основного питання загальної філософії і набуває форми питання про відношення правової людини і світу права. Для юристів правова філософія є складовою правознавства і її основне питання – це питання про суть і призначення права. Стисла відповідь на основне питання філософії права в обох варіантах полягає в тім, що право є засобом

виживання людини і досягнення нею гармонії з самою собою та зі світом.

Онтологія права вивчає правове буття. Більшість фахівців з філософії права розуміють його як систему правових норм, інститутів та правовідносин, а також правосвідомості. Це правове буття в широкому розумінні. Правове буття у вузькому розумінні – система правових норм, інститутів та правовідносин. Правосвідомість є предметом дослідження антропології права. Вона має свою діалектичну протилежність правове буття у вузькому розумінні, їхня взаємодія становить внутрішнє джерело розвитку філософії права.

Онтологія права має діалектичні зв'язки з іншими субдисциплінами філософії права – правовими антропологією, праксеологією, теорією практичної юридичної діяльності, гносеологією, аксіологією, семіотикою і методологією. Зазначені дисципліни одночасно є складовими філософських антропології, праксеології, теорії практичної діяльності, гносеології, аксіології, семіотики та методології. Взаємні зв'язки онтології права з іншими філософсько-правовими дисциплінами переважно визначаються взаємозв'язками філософської онтології з рештою загально-філософських дисциплін.

REFERENCES

- Abysova, M., Antipova, O., Pavlyshyn, O., & Bondar, S. (2019) Nation's Historical Past under Multicultural Conditions. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*, 8(4), 9409-9414. doi: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3865>.
- Arnts, U., Cheys, B., & Visente, M. (2016). *Krolichia nora ili Chto my znaem o sebe i Vselennoy [Rabbit hole or What we know about ourselves and the Universe]*. Moscow: E [in Russian].
- Danylian, O.H., Dzoban, O.P., & Zhdanenko, S.B. (et al.). (2018). *Suspilstvo, liudyna, pravo: dosvid filososfsko-pravovoho osmyslennia [Society, man, law: the experience of philosophical and legal understanding]*. O.H. Danylian (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Herasina, L. (2017). Metodolohiia i prakseolohiia doslidzhen politychnykh protsesiv [Methodology and praxeology of political process research]. *Visnyk natsionalnoho yurydychnoho universytetu im. Yaroslava Mudroho, Bulletin of the National Law University Yaroslav the Wise*, 2(33), 16-26. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.33.109664> [in Ukrainian].
- Hvozdiuk, O. (2019) Sudovo-protseualne dokazuvannia v lohichnomu vymiri [Forensic evidence in the logical dimension]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 83-89. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.83> [in Ukrainian].
- Hvozdiuk, O. (2020). Lohiko-semantychnyi aspekt pobudovy stratehii rozsliduvannia [Logical-semantic aspect of construction of investigation strategies]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(20), 86-92. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.86> [in Ukrainian].
- Kelman, M., Kelman, L., & Romanska, I. (2019). Osmyslennia metodolohii piznannia naukovykh teorii u pravoznavstvi [Understanding the methodology of cognition of scientific theories in jurisprudence]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 32-42. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.32> [in Ukrainian].
- Kostytsky, M.V., Kushakova-Kostytska, N.V., Serdiuk, I.V., Gvozdiuk, O.I., & Pavlyshyn, O.V. (2020). The Analysis of the Essence on the Information Society in the Legal and Philosophical Context. *Cuestiones Politicas*, 37(65), 169-181. doi: 10.35940/ijrte.D9720.118419.
- Kostytskyi, M., & Kushakova-Kostytska, N. (2018). Spravedlyvist yak zasib i tsil u vypravlenni ta resotsializatsii zasudzhennykh: filososfske osmyslennia [Justice as a means and an end in correction and resocialization of convicts: philosophical comprehension]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1-2(5-16), 11-24. doi: <https://doi.org/10.33270/02181602.11> [in Ukrainian].
- Kraievskiy, V.M., Kostenko, O.M., Puzhailo, O.I., & Vyslovukh, K.D. (2019). Analiz i syntez yak vydy diialnosti: metodolohiia konstruktsii ta prakseolohiia pryznachennia [Analysis and synthesis as types of activity: design

- methodology and destination praxiology]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka", International scientific journal "Internauka"*, 10, 5-21. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-10-5283> [in Ukrainian].
- Maksimov, S.I. (2002). *Pravovaia realnost: opyt filosofskogo osmysleniia* [Legal reality: the experience of philosophical understanding]. Kharkov: Pravo [in Russian].
- Maksymov, S.I. (2010). *Filosofii prava: suchasni interpretatsii (2003-2010)* [Philosophy of law: modern interpretations (2003-2010)]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Parashchuk, L. (2020). Aksiolohichne osmyslennia osobystykh nemainovykh prav fizychnoi osoby [Axiological comprehension of personal non-property rights of an individual]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(20), 48-54. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.48> [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O., & Kravchuk, O. (2020). Profesiino-etychni ta deontolohichni zasady diialnosti politseiskoho u sferi zabezpechennia pravoporiadku [Professional-ethical and deontological principles of police activity in the field of law enforcement]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 21-31. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.21> [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O., & Vasiuta, Yu. (2020). Spravedlyvist yak element idei prava ta yii mistse v systemi pravovykh tsinnosti [Justice as an element of the idea of law and its place in the system of legal values]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(20), 40-47. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.40> [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O., Kravchuk, O., & Lev, O. (2019). Antropolohichno-pravovi vymiry profesiinoi deformatsii, moralnoi svidomosti pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Anthropological and Legal Measurements of Professional Deformation, Moral Consciousness of the National Police of Ukraine]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and Methodological Problems of Law*, 2(18), 71-80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71> [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O., Ustymenko, T., Babiuk, M., Kaida, N., & Shkrebet, D. (2021). Social Responsibility as a Performance Indicator of Public Authorities. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 10(3), 111-122. doi: <https://doi.org/10.36941/ajis-2021-0068>.
- Shevchuk, R., & Nosenko, O. (2018). Aksioterapiia vyshchoi yurydychnoi osvity [Axiotherapy of higher legal education]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1-2(15-16), 58-65. doi: <https://doi.org/10.33270/02181602.58> [in Ukrainian].
- Shkoda, V.V. (Ed.). (2000). *Filosofskie skazki i pritchi: Novyy smysl starykh istin* [Philosophical tales and parables: New meaning of old truths]. Kharkov: Folio; Moscow: AST [in Russian].
- Tarasov, O. (2019). Struktura mizhnarodno-pravovoi realnosti: ontolohichni ta hnoseolohichni aspekty [Tarasov O. The structure of international legal reality: ontological and epistemological aspects]. *Filosofii prava i zahalna teoriia prava, Philosophy of law and general theory of law*, 1, 168-174. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2019.1.186751> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Abysova M., Antipova O., Pavlyshyn O., Bondar S. Nation's Historical Past under Multicultural Conditions. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*. 2019. No. 8 (4). P. 9409–9414. doi: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3865>
- Артц У., Чейс Б., Висенте М. Кроличья нора или Что мы знаем о себе и Вселенной. М. : Э, 2016. 448 с.
- Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення : монографія / [О. Г. Данильян, О. П. Дзьобан, С. Б. Жданенко та ні.] ; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 35 с.
- Герасіна Л. Методологія і праксеологія досліджень політичних процесів. *Вісник національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого*. 2017. Т. 2. № 33. С. 16–26. (Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія»). doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.33.109664>.
- Гвоздік О. Судово-процесуальне доказування в логічному вимірі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 83–89. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.83>.
- Гвоздік О. Логіко-семантичний аспект побудови стратегій розслідування. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20) С. 86–92. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.86>.
- Кельман М., Кельман Л., Романська І. Осмислення методології пізнання наукових теорій у правознавстві. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17) С. 32–42. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.32>.
- Kostytsky M. V., Kushakova-Kostytska N. V., Serdiuk I. V., Gvozdik O. I., Pavlyshyn O. V. The Analysis of the Essence on the Information Society in the Legal and Philosophical Context. *Cuestiones Políticas*. 2020. Vol. 37. No. 65. P. 169–181. doi: 10.35940/ijrte.D9720.118419.
- Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Справедливість як засіб і ціль у виправленні та ресоціалізації засуджених: філософське осмислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1–2 (15–16). С. 11–24. doi: <https://doi.org/10.33270/02181602>.
- Костицький М., Кушакова-Костицька Н., Кравець В., Павлишин О., Ковтун О. Парламентська, президентська чипарламентсько-президентська республіка як модуси однієї політичної моделі чи різні концепції держави. *Revista San Gregorio*. 2020. No. 42. Vol. 1. P. 144–155. doi: <http://dx.doi.org/10.36097/rsan.v1i42>.
- Краєвський В., Костенко О., Пужайло О., Вислоух К. Аналіз і синтез як види діяльності: методологія конструкції та праксеологія призначення. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2019. № 10. С. 5–21. (Серія «Економічні науки»). doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-10-5283>.
- Максимов С. І. Правова реальність: опыт философского осмысления. Харьков : Право, 2002. 328 с.
- Максимов С. Філософія права: сучасні інтерпретації (2003–2010). Харків : Право, 2010. 336 с.

- Паращук Л. Аксиологічне осмислення особистих немайнових прав фізичної особи. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 48–54. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.48>.
- Павлишин О., Кравчук О. Професійно-етичні та деонтологічні засади діяльності поліцейського у сфері забезпечення правопорядку. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19) С. 21–31. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.21>.
- Павлишин О., Васюта Ю. Справедливість як елемент ідеї права та її місце в системі правових цінностей. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 40–47. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.40>.
- Павлишин О., Кравчук О., Лев О. Антропологічно-правові виміри професійної деформації, моральної свідомості працівників Національної поліції України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 71–80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71>.
- Pavlyshyn O., Ustymenko T., Babiuk, M., Kaida N., Shkrebets D. Social Responsibility as a Performance Indicator of Public Authorities. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2021. No. 10 (3). P. 111–122. doi: <https://doi.org/10.36941/ajis-2021-0068>.
- Шевчук Р., Носенко О. Аксиотерапія вищої юридичної освіти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1–2 (15–16). С. 58–65. doi: <https://doi.org/10.33270/02181602>.
- Философские сказки и притчи: Новый смысл старых истин / сост. и коммент. В. В. Шкода. Харьков : Фолио ; М. : АСТ, 2000. 368 с.
- Тарасов О. Структура міжнародно-правової реальності: онтологічний та гносеологічний аспекти. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. С. 168–174. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2019.1.186751>.

Стаття надійшла до редколегії 03.08.2021

Bandura O. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8043-0988>,

Ontology of Law as a Component of Philosophical Ontology (Preliminary Considerations)

The **purpose** is to consider the ontology of law (legal ontology) as a component of the philosophical ontology, to identify those characteristics of the ontology of law that are inherent in the philosophical ontology and therefore inherent in the ontology of law. **Methodology.** The ontology of law is an element of the sphere of law that lives its life and is constantly evolving. The ontology of law is also in a state of continuous development, as a subdiscipline of the philosophy of law, it is organically connected with other philosophical and legal disciplines, as well as with the philosophical ontology; all components of the ontology of law are organically interconnected. Therefore, a dialectical method was used to study it. The genetic method (for the analysis of the process of formation of the ontology of law and philosophy of law in general) and the system-structural method (for the study of the ontology of law as a system and its structure) were also used. **Scientific novelty.** The mutual relations of philosophical ontology with general philosophical disciplines (philosophical anthropology, philosophical praxeology, theory of practical human activity, philosophical epistemology, philosophical axiology, philosophical semiotics and philosophical methodology) In the study of the mutual relations of the ontology of law with other basic philosophical and legal disciplines (anthropology of law, praxeology of law, theory of practical legal activity, epistemology of law, axiology of law, semiotics of law and methodology of law) are taken into account. In addition, a comparative analysis of the approaches of philosophers and lawyers to the basic question of philosophy of law as one that determines the structure of the philosophy of law and the place of the ontology of law in the system of philosophical and legal disciplines was performed. **Conclusions.** Relationships of legal ontology with legal anthropology, praxeology, theory of practical activity (theory of practical legal activity), epistemology, axiology, semiotics and methodology are primarily due to the interrelationships of philosophical ontology with philosophical anthropology, praxeology, theory of practical activity, epistemology, axiology, semiotics and methodology.

Keywords: ontology of law; philosophical ontology; philosophy of law; dialectic; legal reality; being.

Гвоздік О. І. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Формальні та неформальні аспекти логіки розслідування

Мета статті полягає у визначенні умов раціонального поєднання формальних і неформальних аспектів логічного аналізу, спрямованого на оптимізацію стратегій розслідування. **Методологія.** Метод порівняльного аналізу використано для виявлення джерел основних суперечностей, що простежуються в найпоширеніших методологічних підходах до розв'язання окресленої проблеми в сучасній літературі. На підставі методу семантичного аналізу визначено умови дієвості різних логіко-методологічних засобів у сфері слідчо-пошукової діяльності. Методи логічного моделювання, узагальнення та формалізації застосовано в процесі розробки концептуальних засад і технологічних моделей ефективного застосування формальних і неформальних аналітичних підходів у слідчій практиці. **Наукова новизна.** У статті уточнено співвідношення методологічних функцій і визначено умови релевантності формальних і неформальних підходів до побудови логічного аналізу, а також запропоновано модель ефективного поєднання таких підходів у процесі розробки й оптимізації стратегій розслідування. **Висновки.** Формальні та неформальні підходи до аналізу слідчої діяльності характеризуються наявністю як своїх переваг, так і відповідної методологічної обмеженості. Тож у практиці розслідування доцільним є узгоджене поєднання згаданих підходів, з огляду на умови їх релевантності та ефективного застосування. Такі умови визначаються логічною моделлю побудови стратегій слідчо-пошукового процесу, яка презентує динаміку його розгортання як хронологічної послідовності синхронізованих станів «картини» розслідуваних подій, що уможливорює не тільки змістовний, але й структурно-формальний їх аналіз.

Ключові слова: методологія слідчої діяльності; формальний і неформальний аналіз; семантичні основи логічних методів; логіка розслідування; стратегія розслідування; логічний аналіз версій; технологія логічної організації розслідування.

Вступ

Ефективність слідчої діяльності значною мірою залежить від методології вироблення стратегій і технологічних підходів щодо її здійснення. Водночас така методологія має ґрунтуватися на певних чітко визначених логічних засадах, що задають критерії раціональності аналітичних процедур та слідчо-пошукових дій (Kolodina, 2019, p. 355).

Однак, навіть на зазначеному фундаментальному рівні сучасних методологічних досліджень тривають вельми напружені дискусії стосовно формального чи неформального характеру згаданих вище засад. Відповідним чином, наразі спостерігається досить виразна поляризація «формалістської» (Khintikka, 1980; Girod, 2015; Pardo, 2019; Tiaglo, 2018) та «інформалістської» (Johnson, & Blair, 2000; Dagan, 2018; McCann, 2016; Petherick, 2015; Walton, 2008) гілок у сфері таких досліджень.

Звичайно ж, відзначена ситуація не сприяє несуперечливому узагальненню логіко-методологічних основ розслідування та спонукає до подальших пошуків у напрямку розробки підходів, що дозволили б подолати такий паралелізм методологій та визначити умови їх взаємоузгодженого застосування, використовуючи переваги кожної з них.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є визначення умов раціонального поєднання формальних і неформальних аспектів логічного аналізу, спрямованого на оптимізацію стратегій розслідування.

Для досягнення цієї мети передбачено: 1) дослідити методологічні особливості та виявити переваги й межі дієвості формальних і неформальних підходів у сучасних логіко-наукових дослідженнях; 2) визначити умови релевантності формального та змістовного аналізу досліджуваного об'єкта; 3) окреслити методологічну модель ефективного застосування формально-аналітичних та неформальних (змістовно-аналітичних, конкретно-наукових, практично-досвідних, технологічних, емпіричних тощо) підходів у слідчій практиці.

Виклад основного матеріалу

Одним із кардинальних питань у сфері досліджень логічних основ слідчої діяльності є проблема визначення самого характеру останніх. Йдеться про те, чи задаються такі основи засобами формальної логіки, або ж вони потребують розробки певних неформалізованих логіко-методологічних засад. Річ у тім, що кожен із згаданих підходів має як свої переваги, так і недоліки, пов'язані з відповідною методологічною обмеженістю. Скажімо, логіко-дедуктивний формалізм у побудові будь-яких аналітичних міркувань, попри його строгість та доказову силу,

не забезпечує змістовного приросту інформації про об'єкт дослідження. Адже доказовий характер таких міркувань зумовлений саме тією обставиною, що область визначення їхніх засновків (тобто множини тих можливих ситуацій, у яких всі ці засновки будуть одночасно істинними) не виходитиме за межі області визначення висновку:

$$\varphi_T(A_1) \cap \varphi_T(A_2) \cap \dots \cap \varphi_T(A_n) \subseteq \varphi_T(B),$$

де $\varphi_T(A_i)$ – це область підтвердження істинності кожного із засновків (аргументів, доказів тощо), а $\varphi_T(B)$ – область підтвердження істинності висновку (аргументованої тези, версії і т.п.). Лише за таких умов у будь-якому випадку потрапляння у сферу перерізу таких областей (що відповідатиме одночасній істинності розглядуваних підстав) ми з необхідністю потраплятимемо в область істинності обґрунтованого висновку (тобто у множину ситуацій $\varphi_T(B)$). В іншому разі (коли згаданий переріз виходить за межі $\varphi_T(B)$) він включатиме в себе як випадки, у яких висновок B буде істинним, так і ті випадки, де цей висновок виявиться хибним.

Тож формально-дедуктивні перетворення логічних виразів являють собою перехід або до змістовно тотожних варіантів їхньої форми, або ж до висновків з нижчим ступенем інформативності. Так, наприклад, від тверджень про пояснюваність досліджуваної події версіями A або B (у символічному вигляді – $A \vee B$) та про наявність фактичних обставин, несумісних з версією A (тобто $\neg A$), можна перейти до рівносильного їм твердження про хибність A при істинному B ($\neg A \wedge B$). При цьому $(A \vee B) \wedge \neg A \equiv \neg A \wedge B$, оскільки $(\varphi_T(A) \cup \varphi_T(B)) \cap \varphi_F(A) = \varphi_F(A) \cap \varphi_T(B)$.

Якщо ж ми дедуктивно переходимо від твердження про те, що дія a характеризується ознаками P та Q (у формалізованому вигляді – $P(a) \wedge Q(a)$), до більш загального (ширшого за областю визначення) твердження про наявність ознаки P у дії a ($P(a)$), як це має місце в умовиводі: $P(a) \wedge Q(a) \vdash P(a)$, то, вочевидь, змістовна інформативність висновку тут, навпаки, буде вужчою, ніж у засновків.

Інакше кажучи, «екстенціональна надійність» висновків при формально-дедуктивних міркуваннях (тобто забезпеченість істинності таких висновків їхньою перевагою в обсязі областей їх визначення порівняно з областями визначення засновків) досягається ціною їхніх інтенціональних (змістовних) втрат.

Якщо ж ми змістовно розширюємо наявні у засновках знання про досліджуваний об'єкт, переходячи до більш інформативних висновків, то такий перехід не може бути суто формальним. Адже, скажімо, переходячи від твердження про наявність ознаки A у явища x до гіпотетичного визнання у нього ще й ознаки B ($A(x) \rightarrow$

$A(x) \wedge B(x)$), ми можемо бути впевненими в істинності висновку лише за умови тотожності областей визначення $\varphi_T(A)$ і $\varphi_T(B)$. В іншому разі (коли $\varphi_T(A) \neq \varphi_T(B)$) їх переріз буде меншим принаймні за одну з множин $\varphi_T(A)$ чи $\varphi_T(B)$. А, отже, не за будь-яких значень змінної x вираз $A(x) \rightarrow A(x) \wedge B(x)$ буде істинним (оскільки не кожний елемент множини $\varphi_T(A)$ виявиться водночас і елементом перерізу множин $\varphi_T(A)$ і $\varphi_T(B)$).

Зокрема, коли йдеться про розслідування правопорушень, то цей дослідницький процес здійснюється у напрямку змістовного розширення інформації про розглядувану подію, а тому, з огляду на наведені вище міркування, не може описуватися виключно формально-логічними закономірностями. Відповідним чином, дедалі частіше зустрічаються спроби розробки так званих «неформальних логік» юридичної аргументації (Walton, 1989; Johnson, & Blair, 2000; Walton, 2008).

Окрім того, ретроспективний характер міркувань в процесі розслідування (тобто їхня спрямованість на відтворення подій минулого) передбачає не стільки дедукцію логічних наслідків із наявних підстав, скільки *редукцію* досліджуваних обставин до певних гіпотетичних «сценаріїв» розвитку подій, що імовірно могли зумовити саме таку констеляцію зафіксованих фактичних даних у цій справі. Але ж, по-перше, за таких міркувань здебільшого відсутня можливість суто однозначного пояснення досліджуваних фактів, що стає істотною перешкодою на шляху використання апарату дедуктивної логіки. По-друге, такі міркування не можуть бути алгоритмізованими на основі яких-небудь апріорних схем, потребуючи тісної кореляції з практичним досвідом попередніх досліджень подібних явищ (Palcu, & Morostes, 2016, p. 55). Наприклад, висновки криміналістичної експертизи при розслідуванні злочинів, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї, потребують залучення доволі широких та поглиблених знань стосовно залежностей характеру отриманих потерпілим поранень від типології застосованої зброї; відстані, з якої було здійснено постріл; кута входження кулі чи дроби у тіло; калібру зброї; перепон, крізь які куля чи дріб потрапили до тіла, тощо. Певна річ, такі висновки можуть бути виключно *апостеріорними*, тобто залежними від попереднього криміналістичного досвіду у сферах балістики, трасології та багатьох інших. Тому, як вже згадувалося, ці обставини спонукають до вироблення методик неформального логічного аналізу.

Варто зазначити, що такі розробки здійснюються у різних альтернативних напрямках; зокрема, по лінії специфікації логіки, з огляду на

практико-прикладні, соціокультурні, комунікативні, психологічні та інші контексти її функціонування. Загалом же «суттєвою рисою неформальної логіки є увага до міркувань, виражених у природній мові та використовуваних у публічному дискурсі» (Griftsova, 2011, p. 206), де практично відсутні апеляції до формалізованого апарату логічної науки.

Разом з тим, як відомо, штучні мови формальної логіки з самого початку розроблялися насамперед як засіб компенсації вад природних мов, пов'язаних з неоднозначністю останніх. Адже одні й ті самі природно-мовні вирази можуть мати декілька різних змістовних інтерпретацій, і, навпаки, один і той самий зміст можна передати у різних мовних формах, що створює відчутні ускладнення в плані побудови логічно послідовних міркувань. Особливо це стосується проблем, зумовлених нечіткістю вираження у природних мовах логіко-функціональних залежностей між структурними формами думки, оскільки на таких залежностях ґрунтуються механізми побудови міркувань та логічні критерії їхньої коректності. Скажімо, слово «або» у будь-якій з природних мов може асоціюватися з двома відмінними одна від одної логічними функціями (що у формальній логіці відповідають слабкій та сильній диз'юнкції). Тому висновок про хибність гіпотези В із твердження про пояснюваність досліджуваної обставини справи гіпотезами А або В та факту істинності А далеко не завжди буде вірним. Або ж, взявши до прикладу, природно-мовний вираз «якщо..., то...», можна помітити його функціональну тризначність: по-перше, він може означати достатність, але не необхідність підстави для визнання істинності певного наслідку (що у формальній логіці відповідає імплікації); по-друге, – необхідність і достатність такої підстави водночас (еквіваленція); по-третє, – протиставлення суджень (на кшталт: «якщо перший удар не був смертельним, то від другого потерпілий помер», що відповідає кон'юнкції).

Подібні труднощі з цілком зрозумілих причин ускладнюють розвиток та застосування неформальних методів логічного аналізу та побудови міркувань. Тож, «хоча неформальна логіка виникла й позиціонує себе як область знання з кінця 1970-х років, досі залишається ціла низка питань, у яких дослідники не дійшли спільної думки... З одного боку, така ситуація свідчить про те, що дослідження в області неформальної логіки є актуальними, її категоріальний апарат розвивається й збагачується, а методи вдосконалюються. Проте, з іншого боку, доводиться констатувати, що така невизначеність і неясність у теоретичних питаннях до певної міри перешкоджає

ефективному використанню отриманих результатів у практичній діяльності людей. А саме практична спрямованість цієї дисципліни з самого початку була прийнята за її візитну картку» (Khomenko, 2013, p. 98). Врешті-решт, подібні «слабкі місця» у концептуалізаціях неформальної логіки сприяють «утриманню рейтингів» альтернативної позиції, в основу якої покладена теза Я. Хінтіки про те, що логіка може бути лише формальною (оскільки її головна предметна спрямованість полягає у виявленні законів побудови міркувань; у свою чергу, універсальний характер таких законів, тобто їхня дієвість безвідносно до змістовної специфіки міркувальних процедур, уможливорює їхню формалізацію).

Здавалося б, в плані розглядуваної проблеми ми потрапляємо у своєрідне «зачароване коло»: неформальну логіку, якій підпорядкований процес інформаційного розширення наших знань, не вдається оформити у чітку теоретично систематизовану методологію пізнання; а формальна логіка, котра відзначається теоретико-методологічною строгістю, не забезпечує приросту інформації.

Для пошуку виходу із згаданого кола вбачається за доцільне вдатися до більш глибокого аналізу співвідношення формальної та неформальної логіки. Почнемо з того, що згадані логічні парадигми навряд чи варто розглядати як «різні логіки», оскільки вони скоріше являють собою різні рівні абстракції логічного знання. Подібно до того, до речі, як алгебра та геометрія не є «різними математиками», а відрізняються лише ступенем абстракції своїх законів: якщо геометричні формули абстраговані лише від конкретних вимірів відповідних типів фігур (скажімо, формула площі круга застосовна до будь-якої фігури виключно цього типу, незалежно від довжини її радіусу; формула площі паралелограма – лише до чотирикутників, протилежні сторони яких є паралельними, незалежно від значень їх основи та висоти і т.д.), то алгебраїчні закони є застосовними до будь-яких числових величин, безвідносно до того, вимірами яких об'єктів вони слугують. При цьому сама по собі алгебра не задає способів отримання нових знань (наприклад, алгоритмів виведення значень площі фігури, виходячи із значень інших її параметрів), однак є системою критеріїв коректності здійснення розрахунків у будь-якій сфері (у тому числі й при геометричних обчисленнях). Аналогічним чином, на рівні формальної логіки визначаються критеріальні умови логічної прийнятності міркувань, незалежно від предметної сфери їхнього здійснення. Однак для свого практичного застосування формально-логічні засади організації міркувань мають бути, так би

мовити, «перевідкритими» у конкретних умовах їхнього використання, спрямованого на розширення та поглиблення наших знань про об'єкт дослідження. І хоча дедукція не забезпечує інформаційного росту знання, однак навіть при редуکتивно-гіпотетичному відтворенні можливих версій розвитку розслідуваних подій ми так чи інакше оцінюємо кожну таку версію з позиції логічного впливання з неї пояснюваних фактичних даних у справі, а самі ці дані – перевіряємо на предмет їхньої логічної сумісності, достатності і т.д. Але ж критерії усіх таких оцінок формулюються на рівні універсалізованих методологічних засад формальної логіки.

Також зауважимо й на те, що логіка, як відомо, буває не тільки дедуктивною, не втрачаючи при цьому статусу формальної логіки. Наприклад, оцінюючи імовірнісні показники тих чи інших версій, ми також робимо це не довільно, оскільки навіть імовірності абсолютно випадкових подій співвідносяться за низкою відповідних універсальних законів, а, отже, критерії таких оцінок піддаються усталеним формалізаціям. Зокрема, імовірність настання певної події A (у символічному вигляді – $P(A)$) у сумі з імовірністю того, що ця подія не відбудеться ($P(\neg A)$) завжди має складати 1 (вже хоча б тому, що, згідно з відомою аксіомою класичної логіки, будь-який стан речей може визнаватися як наявний або відсутній у реальності на один і той самий момент часу та в одному й тому ж відношенні): $P(A) + P(\neg A) = 1$; імовірність настання хоча б однієї з випадкових подій – A чи B – може бути обчислена за досить строгою формулою: $P(A \cup B) = P(A) + P(B) - P(A \cap B)$ тощо. Тому в контексті сучасних розробок імовірнісного підходу до методології юридичної аргументації також використовується формалізований інструментарій числення ймовірностей. Наприклад, при вирішенні спірних питань щодо переваги серед конкуруючих версій пропонується визначати ймовірнісний індекс кожної з них за теоремою Бейеса (котра задає спосіб обчислення умовних ймовірностей гіпотез за наявних емпіричних свідчень: $P(H/E) = P(H \cap E)/P(E)$). При цьому, зважаючи на свідчення E , версії H_1 буде віддано перевагу перед версією H_2 , якщо $P(H_1/E) > P(H_2/E)$. Щоправда, слід зауважити на те, що такий підхід стикається з низкою парадоксів: із зниженням імовірності свідчення зростає значення $P(H/E)$ (Gvozdk, 2019); із збільшенням числа свідчень, ймовірність кожного з яких є меншою за 1, знижується ймовірність їхньої кон'юнкції, оскільки добуток дробових чисел є меншим за будь-який із множників (Pardo, 2019) тощо. Тож дедалі частіше дослідники цих питань

схиляються до думки щодо раціонального поєднання індуктивно-ймовірнісних та дедуктивних методологічних засобів при виробленні стратегій розслідування (Petherick, 2015).

Таким чином, будь-які міркування, незалежно від того, чи є вони дедуктивними чи редуکتивними за своїм характером, чи здійснюються вони засобами природної чи штучної мови, мають узгоджуватися з логічними критеріями їх раціональності. У свою чергу, такі критерії, будучи узагальненими для відповідного типу міркувань, є безвідносними до змістовної специфіки останніх, а тому функціонують як *формальні* засади логічної коректності аналізу в межах предметної сфери дієвості цих засад.

З іншого боку, жодне практичне застосування логіки для вирішення тих чи інших проблемних ситуацій не може бути суто формальною та алгоритмічною процедурою. Але це навряд чи слід розуміти так, що існує якась «неформальна логіка», побудована на деяких «альтернативних законах». Просто вже сама наявність формалізації наявних даних, на підставі яких належить отримати певні висновки шляхом застосування правил логіки, або ж визначення логічної будови засновків у природно-мовних міркуваннях потребують відповідного досвіду у співвіднесенні об'єктного змісту та логічної форми висловлювань. Так, скажімо, для того, щоб кваліфікувати висловлювання «Якщо свідчення A – правдиве, то версія B – хибна» як імплікативне за логічною формою, а не еквівалентне чи контрапозиційне (протиставне), потрібно попередньо знати, що множина усіх можливих ситуацій, у яких підтверджуватиметься істинність A , є підмножиною випадків, у яких твердження B буде хибним. Адже без такого попереднього досвіду важко уникнути ризику невірної визначення логічної форми цього виразу, а, отже, й невірних висновків з нього.

Подібно до того, як ми не можемо застосувати алгебру до побудови математичних розрахунків при вирішенні будь-якого типу задач, не вмючи при цьому складати рівняння, що формалізує (тобто подає у вигляді алгебраїчної формули) умову задачі, так само унеможливується ефективно застосування логіки до аналізу даних, які ми не можемо співвіднести за їхньою логічною формою. При цьому, як вже відзначалося, будь-яке зведення конкретного змісту наявної інформації до певної загальної форми є апостеріорним – заснованим на попередньому досвіді. Як, наприклад, у математиці існують алгоритмічні способи розв'язування рівнянь різних ступенів, однак немає жодного формального алгоритму їх складання, так і у

логіці є алгоритмічні правила отримання висновків із наявних формалізованих підстав, але сам процес та результат такої формалізації істотно залежать від знань та досвіду суб'єкта аналітичної діяльності. Скажімо, у слідчій практиці, якщо деяка версія V є несумісною з підтвердженим фактом F , то це є очевидною підставою для відхилення такої версії: адже, відповідно до однієї з аксіом логіки (про неможливість визнання одночасної істинності двох несумісних висловлювань, розглядуваних в одному й тому ж відношенні) та базуючись на фактичній істинності F , цілком резонно має впливати висновок про хибність версії V . Однак саме відношення несумісності між фактом F та версією V далеко не завжди є очевидним, а тому нерідко потребує для його виявлення додаткових знань та досвіду у різних сферах. Наприклад, наявність слідів підозрюваного на місці злочину та мотиву для скоєння вбивства дозволяє висунути версію про його безпосередню участь у вчиненні розслідуваного діяння. Проте підтверджений факт знаходження підозрюваного у місці A за 20 хв. до скоєння вбивства може фігурувати у якості підстави для спростування згаданої версії, якщо вдасться довести, що за цей проміжок часу підозрюваний жодним чином не міг би подолати відстань від місця A до місця злочину (тим самим виявивши відношення логічної несумісності між наведеним фактом та висунутою версією). Але ж виявлення такої несумісності пов'язане не стільки з логічним аналізом, скільки з дослідженням чинників фізичної можливості підозрюваного безпосередньо вчинити цей злочин.

З наведених міркувань можна дійти висновку про те, що необхідною передумовою можливості здійснення логіко-формального аналізу досліджуваної ситуації є аналіз її змістовних характеристик у напрямку виявлення форм логічного зв'язку між структурними компонентами даних, що описують цю ситуацію. Лише після цього можна абстрагуватися від змістовного наповнення таких форм, зробивши їх об'єктом формально-алгоритмічного перетворення аж до отримання шуканого результату (на кшталт того, як при вирішенні математичних задач ми спочатку аналізуємо зміст умови та подаємо відношення між основними її параметрами у вигляді рівняння; потім, алгоритмічно розв'язуємо останнє, відволакаючись від конкретного змісту умови).

Отже, формальні та змістовні аспекти будь-якого логічного аналізу (у тому числі й логіки розслідування) тісно корелюють між собою: з одного боку, змістовний аналіз конкретних ситуацій спрямований на узагальнення та

формалізацію логічних зв'язків у контексті таких ситуацій; з іншого – встановлені та обґрунтовані (за допомогою семантичних моделей чи аксіом) формальні відношення між логічними засобами відтворення аналізованого змісту слугують за критеріальні правила побудови міркувань (як на формальному, так і на змістовному рівні). Наприклад, аналіз різних за змістом загальноствердних висловлювань (типу: «Будь-який об'єкт x , що має ознаку $S(x)$, також відзначається наявністю ознаки $P(x)$ ») дозволяє подати їхню логічну будову у вигляді загальної формули: $\forall x(S(x) \rightarrow P(x))$, а загальнозаперечних (про відсутність ознаки $P(x)$ у всіх об'єктів класу $S(x)$ – формулою: $\forall x(S(x) \rightarrow \neg P(x))$). Оскільки аксіоматичним є твердження про неможливість наявності та відсутності (водночас та в одному й тому ж відношенні) будь-якої ознаки у будь-якого об'єкта (а, тим більше, не може існувати цілого класу об'єктів, у якому б кожний його елемент і володів, і не володів ознакою $P(x)$), то тим самим формально обґрунтовується правило про неможливість визнання одночасної істинності згаданих типів висловлювань щодо однієї й тієї самої пари ознак $S(x)$ та $P(x)$. Тож у будь-яких міркуваннях (природно-мовних чи штучно-мовних) одночасне ствердження двох таких висловлювань вважається логічно неприйнятним.

Аналізуючи логічні основи розслідування, варто зауважити на те, що останнє, як і будь-яке процесуальне явище, має діахронічний характер (тобто передбачає відтворення не «застиглої» картини подій, а такої, що змінюється з плином часу). Разом з тим, як відомо, правила формальної логіки, що базуються на стандартних семантиках, передбачають їх застосовність до синхронізованих об'єктів. Однак ця обставина не є непрохідною перешкодою на шляху застосування навіть таких правил у слідчій практиці. Адже динаміку будь-якого процесу (у тому числі й процесу розгортання картини розслідуваної події) можна подати у вигляді послідовності «стабілізованих» станів цієї картини на різних часових рівнях (подібно до того, як послідовна зміна «знерухомлених» кадрів на кіноплівці відтворюватиме зміну часо-просторових характеристик об'єкта). Тим самим на кожному з таких рівнів стають дієвими критеріальні правила логіки, що визначають формальні відношення сумісності та впливання, згідно з якими на підставі наявних доказів $\Gamma(A_i)$ можна відхилити ті версії, область визначення яких ($\varphi_T(V)$) є несумісною з перерізом областей визначення A_i (тобто, коли $\varphi_T(A_1) \cap \varphi_T(A_2) \cap \dots \cap \varphi_T(A_n) \cap \varphi_T(V) = \emptyset$), та обґрунтувати версії, область визначення яких включає цей переріз: $\varphi_T(A_1) \cap \varphi_T(A_2) \cap \dots \cap \varphi_T(A_n) \subseteq \varphi_T(V)$. Решта версій, області визначення яких є

частково сумісними із зазначеним перерізом, залишаються у якості гіпотетичних картин події (не доведених та не спростованих).

Проміжки між виділеними часовими рівнями мають визначатися тими вузловими моментами у ході розвитку розслідуваних подій, де їхня картина зазнає значущих змін (Hvozdiuk, 2020). При цьому, мірою гіпотетичного заглиблення у вірогідну «передісторію» зафіксованих при попередньому слідстві наслідків досліджуваних подій, з кожним часовим кроком такого заглиблення експоненційно зростає число версій щодо можливих причин даних наслідків. Тому основним логічним механізмом оптимізації розслідування є максимально можливе звуження версійного діапазону на кожному з часових рівнів розгортання картини злочину. Такої мінімізації можна досягти шляхом відхилення тих версій, що є несумісними з фактичними даними, зафіксованими на тих самих часових рівнях, що й події, передбачувані цими версіями, а також версій, що передбачають події, недосяжні із фактичних умов попередніх часових рівнів. Тобто в межах одного часового рівня підставами для звуження пошукового діапазону є відношення логічної сумісності (котрі піддаються формалізації та алгоритмічного застосування), а між такими рівнями – відношення досяжності наявного стану речей із хронологічно передуючих йому. І тут уже у переважній більшості випадків ми не можемо обмежитись самими лише логічними критеріями раціональності аналізу і маємо додатково залучати знання та досвід із різних сфер пізнавальної та практичної діяльності. Тож загалом стратегії розслідування повинні передбачати методологічну комплементарність формальних та неформальних аналітичних підходів, оскільки кожен з них має доволі чіткі межі свого релевантного (своєчасного та доречного) застосування.

Врешті-решт, якщо здійснена таким чином мінімізація станів картини злочину на кожному часовому рівні призводить до відхилення усіх можливих контрверсій, окрім однієї, то динамічна версія лінії розвитку розслідуваних подій (через

однозначність «траєкторії» її розгортання) здобуває доказову силу. Можливість досягнення такого результату забезпечується завдяки тому, що мірою розширення доказової бази, внутрішньо узгоджуваної за умовами формальної та змістовної відповідності, ця система доказів стає дедалі чутливішою до будь-яких відхилень від такої взаємоузгодженості, що, у свою чергу, дозволяє обґрунтовано відкинути усі версії, які не вписуються у цю систему.

Наукова новизна

У статті уточнено співвідношення методологічних функцій та визначено умови релевантності формальних і неформальних підходів до побудови логічного аналізу, а також запропонована модель ефективного поєднання таких підходів при розробці та оптимізації стратегій розслідування.

Висновки

Ключем до вирішення питання щодо співвідношення формальних та неформальних підходів у сучасній логіці та методології науки (зокрема, юридичної) вбачається теза, згідно з якою такі підходи являють собою не «альтернативні логіки», а різні рівні абстракції логічного знання. При цьому з підвищенням такого рівня логічні засоби посилюють їхню надійність у якості критеріїв істинності висновків, звужуючи, разом з тим, свої можливості в плані забезпечення змістовного росту знань про досліджуваний об'єкт. Тож у практиці розслідування доцільним є ефективно поєднання згаданих підходів, враховуючи умови їх релевантності.

Такі умови визначаються логічною моделлю побудови стратегій слідчо-пошукового процесу, яка презентує динаміку його розгортання у вигляді хронологічної послідовності синхронізованих станів «картини» розслідуваних подій, що уможливорює не тільки змістовний, але й структурно-формальний їх аналіз.

REFERENCES

- Dagan, H. (2018). The New Legal Realism and The Realist View of Law. *Law & Social Inquiry*, 43(2), 528-553. doi: <https://doi.org/10.1111/lsi.12319>.
- Girod, R. (2015). *Logical Investigative Methods: Critical Thinking and Reasoning for Successful Investigations*. N.Y.: CRC Press. doi: <https://vk.com/doc9781482243147>.
- Griftsova, I. (2011). Neformalnaia logika v kontekste sovremennoy filosofii poznaniia [Informal logic in the context of contemporary philosophy of science]. *Filozofskie nauki, Philosophical sciences*, 4, 199-206 [in Russian].
- Hvozdiuk, O. (2019). Kryterii dostatnosti dokaziv [Evidence sufficiency criteria]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological issues of law*, 2(18), 63-70. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.63> [in Ukrainian].
- Hvozdiuk, O. (2020). Lohiko-semantychnyi aspekt pobudovy stratehii rozsliduvannia [Logical-semantic aspect of building investigation strategies]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological issues of law*, 2(20), 86-92. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.86> [in Ukrainian].

- Johnson, R.H., & Blair, J.A. (2000). Informallogic: Anoverview. *InformalLogic*, 20(2), 93-99.
- Khintikka, Ja. (1980). *Logiko-epistemologičeskie issledovaniia [Logical and epistemological investigations]*. Moscow: Progress. doi: https://vk.com/doc370716055_604214589 [in Russian].
- Khomenko, I. (2013). Teoreticheskie problemy neformalnoi logiki: konflikty toček zrieniia [Theoretical issues of informal logic: conflicts of views]. *Epistemologija i filosofija nauki, Epistemology and philosophy of science*, XXXVII(3), 85-98 [in Russian].
- Kolodina, A. (2019). Ekstrapoliatsiia pryntsyviv okremykh metodyk rozsliduvannia u slidchu diialnist [Extrapolation of the principles of some methods of investigation into investigative activities]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, Economy and Law*, 11, 355-361. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.61> [in Ukrainian].
- McCann, M. (2016). *Preface to The New Legal Realism*. (Vol. 1-2). Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683432.001>.
- Palcu, P., & Morostes, A. (2016). Profiling as a logical form of reasoning in order to solve controversial circumstances on the crime scene. *Journal of legal studies*, 17(31), 46-57. doi: <https://doi.org/10.1515/jles-2016-0005>.
- Pardo, M.S. (2019). The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*, 99, 233-290. doi: <https://ssrn.com/abstract=3293023>.
- Petherick, W. (2015). Logic and Reasoning in Crime Analysis. *Applied Crime Analysis*, 14-38. doi: 10.1016/B978-0-323-29460-7.00002-8.
- Tiaglo, A. (2018). O standartakh dokazatelstva [About the standards of proof]. *Forum prava, The forum of law*, 1, 88-94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007> [in Russian].
- Walton, D.N. (1989). *A Handbook for Critical Argument*. Cambridge University Press.
- Walton, D.N. (2008). *Informal logic: a pragmatic approach* (2nd ed.). Cambridge University Press.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Dagan H. The New Legal Realism and The Realist View of Law. *Law & Social Inquiry*. 2018. Vol. 43. Issue 02. P. 528–553. doi: <https://doi.org/10.1111/lsi.12319>.
- Girod R. Logical Investigative Methods: Critical Thinking and Reasoning for Successful Investigations. N.Y. : CRC Press, 2015. 270 p. doi: <https://doi.org/10.1111/lsi.12319>.
- Грифцова И. Неформальная логика в контексте современной философии познания. *Философские науки*. 2011. № 4. С. 199–206.
- Гвоздік О. Критерії достатності доказів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 63–70. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.63>.
- Гвоздік О. Логіко-семантичний аспект побудови стратегій розслідування. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 86–92. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.86>.
- Johnson R. H., Blair J. A. Informallogic: Anoverview. *InformalLogic*. 2000. Vol. 20. No. 2. P. 93–99.
- Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования. М.: Прогресс, 1980. 448 с. doi: https://vk.com/doc370716055_604214589.
- Хоменко И. Теоретические проблемы неформальной логики: конфликты точек зрения. *Эпистемология и философия науки*. 2013. Т. XXXVII. № 3. С. 85–98.
- Колодіна А. Екстраполяція принципів окремих методик розслідування у слідчу діяльність. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 355–361. (Серія «Криміналістика»). doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.61>.
- McCann M. Preface to The New Legal Realism. Vol. I and II. Cambridge University Press, 2016. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683432.001>.
- Palcu P., Morostes A. Profiling as a logical form of reasoning in order to solve controversial circumstances on the crime scene. *Journal of legal studies*. 2016. Vol. 17. No. 31. P. 46–57. doi: <https://doi.org/10.1515/jles-2016-0005>.
- Pardo M. S. The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*. 2019. Vol. 99. P. 233–290. doi: <https://ssrn.com/abstract=3293023>.
- Petherick W. Logic and Reasoning in Crime Analysis. *Applied Crime Analysis*. 2015. P. 14–38. doi: <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-29460-7.00002-8>.
- Тягло А. О стандартах доказательства. *Форум права*. 2018. № 1. С. 88–94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007>.
- Walton D. N. A Handbook for Critical Argument. Cambridge University Press, 1989. 292 p.
- Walton D. N. Informal logic: a pragmatic approach. 2nd ed. Cambridge University Press, 2008. 345 p.

Стаття надійшла до редколегії 15.07.2021

Hvozdiuk O. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Formal and Informal Aspects of Investigational Logic

*The **purpose** of the article consists in defining the conditions of rational combination of formal and informal aspects of logical analysis, aimed at the optimization of investigative strategies. **Methodology.** The method of comparative analysis is used for the exposure of sources of basic contradictions, traced in the most widespread methodological approaches to decision of the examined problem in modern literature. Based on the method of semantic analysis, the conditions of effectiveness of various logical and methodological tools in the field of investigative activities are determined. The methods of logical modeling, generalization and formalization are used during the elaboration of conceptual foundations and technological models of effective using of formal and informal analytical approaches in investigative practice. **Scientific novelty.** The article clarifies the relationship between the methodological functions and defines the relevance conditions of formal and informal approaches to logical analysis; in addition, it contains the model of effective combination of such approaches during the elaboration and optimization of investigative strategies. **Conclusions.** Formal and informal approaches to logical analysis of investigative activity are characterized by the presence of both their advantages and the corresponding methodological limitations. Therefore, in the practice of investigation, a coordinated combination of mentioned approaches in accordance with the conditions of their relevance and effective application is appropriate. Such conditions are determined by a logical model of building strategies of the investigative process, which presents the dynamics of its development in the form of a chronological sequence of synchronized states of the «picture» of the investigated events, which allows not only substantive but also structural and formal analysis.*

Keywords: investigative methodology; formal and informal analysis; semantic bases of logical methods; logic of investigation; investigative strategy; logical analysis of versions; technology of logical arrangement of investigation.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 341.171:341.24

doi: <https://doi.org/10.33270/02212202.64>

Базов О. В. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5763-1653>

Правові засади контамінованої моделі міжнародного кримінального правосуддя

У статті проаналізовано правові, а також пов'язані з ними інституційні засади утворення та діяльності міжнародних кримінальних судових органів, які належать до контамінованої (змішаної) моделі міжнародного правосуддя, що викликають великий науковий і практичний інтерес. **Метою** статті є визначення на підставі міжнародно-правових актів, судової практики та наукових здобутків правових й інституційних засад утворення та діяльності міжнародних кримінальних контамінованих судів, особливостей їх правового статусу, юрисдикції та судової діяльності. **Методологічна основа** статті полягає у використанні філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів, серед яких ключовими є діалектичний, порівняльно-правовий, системно-структурний, герменевтичний, антропологічний методи. **Наукова новизна** полягає у тому, що дослідження правових й інституційних засад утворення та діяльності контамінованих судів у сфері міжнародного кримінального правосуддя в Україні здійснюється вперше. **Висновки.** Висвітлення сутності та особливостей правових й інституційних засад утворення та діяльності міжнародних кримінальних контамінованих судів має вагоме значення у сфері боротьби з міжнародними злочинами, забезпеченні миру та міжнародної безпеки. Застосування контамінованої моделі міжнародного кримінального правосуддя сприяє підвищенню ефективності протидії міжнародній злочинності.

Ключові слова: міжнародний кримінальний судовий орган; контамінована модель; правові засади; інституційні засади; міжнародні злочини.

Вступ

З-поміж сучасних міжнародних кримінальних судових органів, що найбільш ефективно забезпечують боротьбу із міжнародними злочинами, особливе місце займають суди контамінованої (від лат. *contaminatio* – змішання, поєднання) моделі міжнародного кримінального правосуддя, утворення та діяльність яких обумовлено рядом обставин, зокрема необхідністю як забезпечення ефективності та якості правосуддя, насамперед, у пост конфліктний період, так і необхідністю забезпечення необхідної взаємодії міжнародного і національного компонентів системи міжнародного кримінального правосуддя, зменшення фінансових та інших витрат на утримання та діяльність міжнародних судових органів, що особливо є актуальним в умовах продовольчої кризи у світі, існування пандемії COVID-19.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, визначити на підставі міжнародно-правових актів, судової практики та наукових здобутків правових й інституційних засад утворення та діяльності міжнародних кримінальних контамінованих судів, особливостей їх правового статусу, юрисдикції та судової діяльності. Це зумовлює постановку та розв'язання низки завдань, зокрема: з'ясування специфіки міжнародно-правових й інституційних засад утворення та діяльності міжнародних

кримінальних контамінованих судів; здійснення аналізу судової практики таких судів; виокремлення основних методологічних підходів дослідження зазначеної проблематики та їх перспективні напрямки.

Виклад основного матеріалу

Однією з моделей міжнародних судових органів у сфері міжнародного кримінального правосуддя є контаміновані кримінальні судові органи. Суди контамінованої моделі міжнародного кримінального правосуддя, які в спеціальній юридичній літературі отримали також назву гібридних, змішаних чи квазіміжнародних судів або трибуналів (Romano, 2002; Kaminska, & Akimov, 2020), являють собою органи міжнародного кримінального правосуддя, правовий статус, юрисдикція та порядок діяльності яких визначаються як нормами міжнародного права, так і нормами внутрішньо-державного права відповідних країн.

Контаміновані суди та трибунали, як правило, поєднують внутрішньодержавну та міжнародну правоздатність. З огляду на контамінований характер утворення та діяльності зазначені спеціальні судові органи можуть формально входити або не входити до судової системи держав, для яких вони створені. Тому їх можна віднести до несистемних (неструктурних) чи зовнішніх судів. Матеріально-правова, процесуальна та процедурна основа діяльності

таких судів може включати норми як міжнародного, так і внутрішньодержавного кримінального права.

Аналіз інституційних засад діяльності контамінованих судів засвідчує, що робочі органи та порядок формування таких судів має змішаний характер. Зокрема, на відміну від постійно діючого Міжнародного кримінального суду та спеціальних міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*, такі гібридні суди мають змішаний суддівський корпус, змішані служби обвинувача та секретаріату. Змішаний склад суддів включає як національних суддів відповідної держави, так і міжнародних суддів. При цьому порядок призначення як суддів, так і служби обвинувача передбачає участь міжнародних і національних органів.

Контаміновані суди і трибунали під час юрисдикційної діяльності використовують як міжнародне, так і внутрішньодержавне право. Предметна юрисдикція таких міжнародних судових органів може охоплювати як міжнародні злочини, так і злочини, відповідальність за вчинення яких передбачена національним кримінальним правом. З точки зору ефективності запровадження контамінованої форми міжнародного кримінального правосуддя, вона дозволяє досягнути двох цілей одночасно, адже забезпечуючи провідну роль ООН в сфері забезпечення миру, міжнародної безпеки та захисті прав людини, враховуються інтереси інших міжнародних організацій та окремих держав.

Контаміновані суди та трибунали, не зважаючи на наявність загальних ознак, мають характерні особливості, що умовно дозволяє сформувати їх у певні групи. Визначення таких груп обумовлено, насамперед, рівнем участі ООН та відповідних інших міжнародних організацій, зокрема Ради Європи і ЄС, в процесі утворення таких судів (трибуналів) та прийнятті (затвердженні) правових актів, що визначають, зокрема, юрисдикцію, процедурний порядок їх роботи, фінансування та матеріально-технічного забезпечення.

З урахуванням наведеного, на наш погляд, до першої групи таких міжнародних судових органів слід віднести суди (трибунали), що утворені відповідно до міжнародних договорів окремих держав з ООН. До другої групи контамінованих міжнародних судових органів слід віднести суди (трибунали), що утворені згідно міжнародних договорів (рішень) ООН з відповідними міжнародними (регіональними) міжнародними організаціями. Третю групу складають міжнародні судові органи, що утворюються за відповідним рішенням та в межах повноважень тимчасовою адміністрацією (місією) ООН. До четвертої групи слід віднести контаміновані суди, що можуть бути утворені за певних обставин відповідними регіональними міжнародними організаціями.

Як правило, контаміновані суди, що утворені на основі договорів відповідних держав з ООН, організаційно не входять в судову систему відповідної держави. Не входять до національної системи судоустрою і судові органи, що утворюються згідно міжнародних договорів (рішень) ООН з відповідними міжнародними (регіональними) міжнародними організаціями. Проте, змішані суди, засновані тимчасовою адміністрацією чи місією ООН та відповідних міжнародних організацій на території держави, де, наприклад, в умовах гуманітарної кризи та розпаду державних структур проводиться міжнародна миротворча операція, можуть входити в судову систему даної держави та виступати її структурним елементом, оскільки судова влада є важливим елементом державності і державного суверенітету, найважливішим опорним елементом стабільності та усталеності суспільства. Водночас такі суди в постконфліктний період та в умовах перехідного правосуддя, можуть мати змішаний характер предметної юрисдикції та робочих органів суду. Однак, дана відмінність, на нашу думку, має відносний характер, оскільки такі суди, виступаючи складовим елементом національної судової системи відповідної держави, утворюється не у відповідності до звичайної державної законодавчої процедури, а в результаті діяльності зовнішнього повноважного органу, яким може виступати тимчасова адміністрація ООН чи відповідної іншої міжнародної організації. Як справедливо зазначають окремі дослідники, такі суди, *де-юре*, являючись складовою частиною внутрішньодержавної судової системи, *де-факто* є «зовнішніми» судами для держав, на території яких вони функціонують, оскільки створені «зовнішнім законодавцем» (Volevodz, 2009, p. 61).

Вважаємо, що перша група контамінованих міжнародних судових органів представлена Спеціальним судом по Сьєрра-Леоне та Спеціальним трибуналом по Лівану. Друга група – Спеціалізованими судовими палатами Косова ("Law of Kosovo"). Третя група – Спеціальними колегіями з тяжких злочинам в Східному Тиморі та Спеціалізованим судом щодо розслідування воєнних та інших міжнародних злочинів, що були вчинені на території Косова (Internationalized Courts in Kosovo). Четверта група ще чітко не представлена судовими органами, хоча, як відомо, певні дії у цьому напрямі здійснювалися окремими регіональними міжнародними організаціями, насамперед, ЄС та Радою Європи, зокрема, у зв'язку із міжнародною злочинністю в Косово.

Аналізуючи правові і інституційні засади Спеціального суду по Сьєрра-Леоне, слід зазначити, що в умовах громадянської війни будь-який народ проходить через складні виклики та випробування. Сьєрра-Леоне, як і інші постконфліктні країни, постала перед безліччю проблем, враховуючи ту велику економічну шкоду, політичні

та соціальні втрати, котрі були понесені у зв'язку із збройним конфліктом. Велика кількість країн, в яких припиняються збройні конфлікти, часто знову повертаються до них через зовсім нетривалий час. Адже після завершення збройного конфлікту відновлення миру має досить хиткий характер, а мир в таких державах часто залишається вкрай нестабільним. Як наслідок – постконфліктні ситуації в країнах створюють нові невизначеності, які вкрай серйозно підривають можливість на відновлення мирного співіснування. В такий період вкрай важливо провести ефективні дії по захисту прав і свобод людини, зміцнити систему правосуддя та створити умови для ефективного втілення панування права. Тому покарання осіб, які скоїли найсерйозніші злочини, що викликають стурбованість всього міжнародного співтовариства, при повному дотриманню міжнародних стандартів справедливого судового процесу, є вкрай важливим. Одне із невідкладних завдань полягає в тому, яким чином вирішити питання прав людини в контексті міжнародного кримінального права з тим, щоб забезпечити правосуддя перехідного періоду (Parmentier, 2003, p. 204). Саме тому, Сьєрра-Леоне пішло шляхом утворення міжнародного кримінального суду гібридного типу, яким став Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне.

Громадянська війна тут супроводжувалася масовими і систематичними порушеннями міжнародного гуманітарного права, порушеннями законів та звичаїв війни та злочинами проти людства. У результаті воєнних дій загинуло більше 300 тис. осіб, а більше 2 млн. осіб були змушені покинути свої домівки та знайти притулок в таборах для біженців. Широке розповсюдження отримало насилля на сексуальній та гендерній основі, масові вбивства, ампутації кінцівок та інших частин тіла, а також вербування дітей в військові сили воюючих сторін (Pergello, & Wierda, 2006, p. 4-9).

Створення Спеціального суду було ініційовано самою владою Сьєрра-Леоне, коли Президент Республіки Ахмад Теджан Кабба направив на ім'я Генерального секретаря ООН Кофі Аннана лист з відповідною пропозицією. У зверненні йдеться про прохання «надати допомогу в створенні ефективного та такого, що заслуговує на довіру, суду, котрий буде відповідати цілям відправлення правосуддя та забезпечення міцного миру» ("President of the Republic", 2000). 14 серпня 2000 р. на своєму засіданні Рада Безпеки ООН односторонньо прийняла резолюцію 1315 (2000), в якій містилося звернення до Генерального секретаря ООН з проханням «заключити шляхом переговорів угоду з урядом Сьєрра-Леоне, метою якої є утворення незалежного спеціального суду» ("Resolution 1315", 2000). 16 січня 2002 р. ООН та уряд Сьєрра-Леоне підписали угоду про створення Спеціального суду по Сьєрра-Леоне, а 29 березня 2002 р. парламент Сьєрра-Леоне ратифікував

вищезазначену Угоду та докладений до неї Статут Спеціального суду. Такий механізм створення міжнародного органу правосуддя став представляти собою новацію для сучасного міжнародного права, адже Рада Безпеки ООН не використала для створення такого Суду процедуру, двічі використану нею раніше при створенні Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді, а саме прийняття відповідної резолюції про утворення міжнародного кримінального суду *ad hoc* в якості засобу по підтриманню міжнародного миру та міжнародної безпеки з посиланням на главу VII Статуту ООН.

Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне є міжнародним кримінальним судом *ad hoc*, метою якого стало переслідування осіб, яких притягають до відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та права Сьєрра-Леоне, що були скоєні на території Сьєрра-Леоне з 30 листопада 1996 р. Суд був створений на основі Угоди між ООН та Урядом Сьєрра-Леоне від 16 січня 2002 р. ("Agreement between", 2002) на виконання Резолюції 1315 (2000) Ради Безпеки ООН ("Resolution 1315", 2000).

Зазначена Угода регулює правовідносини у сфері дії міжнародного кримінального права та передбачає утворення самостійного судового органу, який не являється складовою частиною системи органів національної юстиції. За змістом цю Угоду можна кваліфікувати як підтвердження міжнародного звичаєвого права та як оригінальне договірне право. Це також цілком відноситься і до визначення злочинів. Відповідно до Звіту Генерального Секретаря про утворення Спеціального трибуналу по Сьєрра-Леоне від 4 жовтня 2000 р. «норми, які визначають перераховані міжнародні злочини, вважаються нормами міжнародного звичаєвого права на момент ймовірного скоєння злочину» ("Dopovid Heneralnoho sekretaria", 2000). Будучи частиною міжнародного правопорядку, міжнародне кримінальне право виникає з тих самих джерел, що і міжнародне право (Cassese, 2008, p. 4). А за відсутності глобального інституту, котрий би займався правотворчою діяльністю, звичаєве право, на нашу думку, продовжує відігравати провідну роль в міжнародному кримінальному праві. Згідно з класичним визначенням, міжнародне звичаєве право існує там, де є фактична практика (*consuetude, repetitio facti*), яка заснована на розумінні юридичного обов'язку (*opinio juris sive necessitatis*) ("Statut Mizhnarodnoho sudu").

Статут Спеціального суду вступив в силу 16 січня 2002 р. (S/2002/246, 2002) після прийняття Закону «Про Ратифікацію угоди про Спеціальний суд» ("Statut Spetsialnoho sudu", 2002). Тут міститься багато нових положень, які відображають, серед іншого, конкретику збройного

конфлікту, який відбувався в Сьєрра-Леоне. Це було намаганням створити менш затратний за видатками судове утворення порівняно з іншими трибуналами. Сам Суд приступив до виконання своїх функцій 1 липня 2002 р. Оскільки зазначений орган міжнародного кримінального правосуддя створений міжнародним співтовариством за участю ООН та являється самостійним судовим органом, який відповідно до Статуту ("Statut Spetsialnoho sudu", 2002) має вищість перед національними судами Сьєрра-Леоне, він являється міжнародним судом. Питання статусу Суду виникло під час вчинення ним правосуддя у справі *Prosecutor v. Taylor*. Так, обвинувачений, колишній Президент Ліберії Чарльз Тейлор, заявив, що Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне не має юрисдикції щодо нього, оскільки як колишній голова держави він має імунітет у випадку кримінального переслідування. Спеціальний суд (Апеляційна палата) в своєму рішенні від 31 травня 2004 р., в абзаці 42, заявив, що він є міжнародним судом, а тому колишні керівники держав не можуть покладатися на імунітети в процесах у таких судах (Mangu, 2003, р. 238), адже «міжнародне звичаєве право дозволяє міжнародним кримінальним здійснювати судове переслідування відносно керівників держав, в тому числі діючих» (*Prosecutor v. Ch. G. Taylor*, 2004). Сучасне міжнародне право вирішило протиріччя між імунітетом та міжнародним правом майже повністю на користь міжнародного кримінального права (Proniuk, 2010; Shcherban, & Kaminska, 2020; Kravchenko, 2020; Kononenko, 2018; Bazov, 2021; Vuromenskiy, & Gutnyk, 2021). Значний внесок слід відзначити і вітчизняних дослідників, представників науки кримінального права, філософії права у контексті розробки методологічних засад дослідження даної проблематики (Shaptala, 2019; Hvozdk, 2019; Yuskiv, & Khomych, 2017).

Створення та діяльність Спеціального суду по Сьєрра-Леоне викликало значний інтерес в міжнародній правовій науці. Йому праці багатьох авторів, переважно англomовних, наприклад, А. МакДональда (McDonald, 2002, р. 121-143.), С.М. Мейсенберга (Meisenberg, 2004, р. 837-851) тощо.

Проте, оскільки основою створення Спеціального суду по Сьєрра-Леоне став міжнародний договір між державою та міжнародною організацією, що стало вперше для сучасного міжнародного права, даний судовий орган потребує подальшого наукового дослідження, зокрема і з точки зору його контамінованого характеру. Зокрема, Статут Суду детально регламентує його організацію, склад, часову та предметну юрисдикцію, процесуальні аспекти діяльності. Спеціальний суд за ст. 1 Статуту уповноважений розглядати справи осіб, які несуть «найбільшу відповідальність» за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права в Сьєрра-Леоне і

вчинення злочинів, передбачених національним законодавством. Злочини, які охоплюються предметною юрисдикцією, можна розділити на дві групи – порушення норм міжнародного права (ст. 2-4 Статуту) та порушення законів Сьєрра-Леоне (ст. 5 Статуту). Таким чином, змішаний характер Суду проявляється в застосуванні двох систем права при визначенні його юрисдикції, що поширюється на осіб, які несуть найбільшу відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та за вчинення злочинів, передбачених національним законодавством, які були скоєні на території цієї західноафриканської країни, починаючи з 1996 р. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 15 років, тобто з цього віку настає кримінальна відповідальність дітей-комбатантів ("Dopovid Heneralnoho sekretaria", 2000).

Предметна юрисдикція Спеціального суду по Сьєрра-Леоне охоплює наступні види міжнародних злочинів: злочини проти людяності, що були скоєні в рамках нападу на цивільне населення (вбивство; винищення; поневолення; депортація; незаконне ув'язнення; тортури; зґвалтування; сексуальне рабство; примусова проституція; примусова вагітність або будь-яка інша форма сексуального насилля; переслідування за політичними, расовими, етнічними або релігійними мотивами; інші нелюдські діяння); серйозні порушення статті 3 Женевської конвенції 1949 р. та Додаткового протоколу II до неї (військові злочини); інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (умисний напад на цивільне населення; умисний напад на персонал або об'єкти, які задіяні в наданні гуманітарної допомоги або в місії по підтриманню миру в Сьєрра-Леоне; призов або зарахування дітей, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, в військові сили або формування, або використання їх для активної участі в воєнних діях). Національна складова предметної юрисдикції Спеціального Суду охоплює злочини, які передбачені законодавством Сьєрра-Леоне (викрадення дівчат, статеві контакти та інші правопорушення, що пов'язані з наругою над дівчатами, які не досягли 14 річного віку, відповідно до Закону Сьєрра-Леоне про запобігання жорстокому поводженню з дітьми 1926 р.; підпал або руйнування жилих домівок або будівель за Законом Сьєрра-Леоне про умисне нанесення шкоди 1861 р.). Спеціальний суд також вправі притягати до відповідальності та карати за неповагу до суду. Даний склад злочину включає в себе тиск та підкуп свідків, неявку на судовий процес та інші злочинні діяння, направлені на втручання в діяльність судового органу.

Часова юрисдикція Суду обмежена виключно злочинами, які були скоєні на території Сьєрра-Леоне починаючи з 30 листопада 1996 р. і до

завершення в країні громадянської війни. Сам же конфлікт безпосередньо розпочався в березні 1991 р. За розрахунками Комісії Сьєрра-Леоне по встановленню істини та примиренню, протиборчі сили разом взяли скоїли за загальними розрахунками скоїли 14625 порушень прав людини в період 1991–1995 рр. ("Sierra Leone", 1997). Таким чином, лідери збройних формувань та ті масові звірства, які були скоєні у зазначений період, випали із компетенції Суду. Представники місцевого уряду активно заперечували встановлення саме такої дати, та пропонували, щоб за міжнародною допомогою були розглянуті справи про злочини, скоєні з початку конфлікту, тобто з березня 1991 р. На нашу думку, такі часові установки не могли не обмежити вклад Суду в встановлення судової істини в зв'язку зі збройним конфліктом у цій країні.

Територіальна юрисдикція Спеціального суду була зведена до злочинів, які реально мали місце та вчинилися на території Сьєрра-Леоне. Оскільки збройний конфлікт носив не тільки національний, але і регіональний характер, злочини, що були скоєні за межами національної території Сьєрра-Леоне, проте пов'язані з громадянською війною, Судом не розглядалися. Це стосується, зокрема, злочинів, які вчинилися відносно біженців із Сьєрра-Леоне в Гвінею. Такі злочини не потрапили до юрисдикції Спеціального суду. Окрім цього, злочини, які вчинені в Ліберії, також випали із юрисдикції Суду. Зазначені положення дисонують з положеннями іншого міжнародного кримінального суду, а саме Міжнародного трибуналу по Руанді. Зазначений орган міжнародного кримінального правосуддя був наділений юрисдикцією стосовно низки злочинів, пов'язаних з геноцидом 1994 року, проте був вчинений і на території сусідніх держав ("Resolution No. 955", 1994). На нашу думку, це могло бути передбачено й у даному випадку, враховуючи певну схожість конфліктів в Ліберії та в Сьєрра-Леоне, з огляду на те, що такі обмеження негативно вплинули на дотримання принципу невідворотності кримінально-правового впливу, невідворотності покарання. Адже ще понад 200 років тому видатний італійський юрист-гуманіст Чезаре Беккарія у книзі «Про злочини і покарання» вперше висловився про те, що «один з найбільшдієвих засобів, які стримують вчинення злочину, полягає не в жорстокості покарання, а в його невідворотності» (Vescaia, 1995, p. 70).

Спеціальний Суд складається з підрозділів, перелік яких передбачений ст. 11 Статуту Суду. Йдеться про такі підрозділи: Судовий орган, що складається з двох Судових камер (палат) й однієї Апеляційної камери (палати); Прокурор (Обвинувач) та Секретаріат. Змішаний характер Суду проявляється і в складі його камер (палат), а також в порядку призначення суддів. Не дивлячись на те, що Спеціальний суд являється

уособленим органом по відношенню до судової системи Сьєрра-Леоне, до його складу входять як національні судді, що були призначені урядом цієї африканської держави, так і судді, призначення яких було здійснено Генеральним Секретарем ООН, що дозволяє говорити про ще одну специфіку зазначеного органу в порівнянні з іншими міжнародними трибуналами ad hoc (McDonald, 2002). Така структура Суду має явні переваги. Так, на думку Антоніо Кассезе, в минулому голови Міжнародного трибуналу по колишній Югославії та Спеціального трибуналу по Лівану, саме така конструкція не суперечить націоналістичним спрямуванням місцевої влади, які зазвичай достатньо неохоче передають повноваження на здійснення судового переслідування міжнародними органами кримінальної юстиції, оскільки дані повноваження являються частиною державного суверенітету, а присутність в складі суддів громадян цієї держави здатне суттєво полегшити розгляд справ в наслідок знання ними мови країни, її звичаїв, менталітету громадян та ін. (Cassese, 2003, p. 344-345) У всіх палатах Суду більшість складають міжнародні судді. Так, за ст. 12 Статуту камери (палати) складаються з не менше 8 та не більше ніж 11 незалежних суддів при такому порядку розподілення: а) до складу Судової камери (палати) входять троє суддів, один з яких призначається урядом Сьєрра-Леоне, а двоє – Генеральним секретарем ООН; б) до складу Апеляційної камери (палати) входять п'ятеро суддів, двоє з яких призначаються урядом Сьєрра-Леоне, а троє – Генеральним секретарем ООН. Судді Апеляційної камери (палати) та судді Судової камери (палати), відповідно, обирають голову, який веде розгляд справи в камері (палаті), в якій він обраний. Голова Апеляційної камери (палати) являється Головою Спеціального Суду. Судді призначаються на три роки та можуть бути призначені повторно.

Розслідування справ та судове переслідування осіб, відповідно до ст. 15 Статуту, належить до компетенції Обвинувача (Прокурора). Обвинувач (Прокурор) є окремим органом Спеціального Суду та діє незалежно, призначається Генеральним секретарем ООН після консультації з урядом Сьєрра-Леоне на три роки та може бути призначений повторно. Обвинувач має заступника, який призначається урядом Сьєрра-Леоне після консультації з Генеральним секретарем ООН та самим Обвинувачем. Канцелярія Прокурора уповноважена опитувати потерпілих та свідків, вести допити підозрюваних, збирати докази та проводити розслідування на місці. З огляду на характер вчинених в Сьєрра-Леоне злочинів у процесі призначення співробітників Канцелярії Обвинувача п. 4 ст. 15 Статуту передбачена необхідність призначення обвинувачів та слідчих з

досвідом роботи щодо злочинів, які мають гендерний аспект, а також у сфері правосуддя для неповнолітніх.

Змішаний характер Суду виявляється і в його правозастосовному процесуальному праві. В процесі відправлення правосуддя Суд, відповідно до ст. 14 Статуту, керується *mutatis mutandis* Правилами процедури та доказування Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді, Законом Сьєрра-Леоне «Про кримінальний процес» 1965 р. За Статутом Спеціальний Суд та національні суди Сьєрра-Леоне мають паралельну юрисдикцію, при цьому Спеціальний Суд в межах своєї юрисдикції має верховенство над національними судами. На будь-якій стадії судового розгляду Спеціальний Суд може офіційно просити передати йому судову справу (ст. 8 Статуту Спеціального трибуналу по Сьєрра-Леоне).

Варта уваги справа Спеціального суду по Сьєрра-Леоне стосовно колишнього президента Ліберії Чарльза Тейлора. Він став єдиним не громадянином Сьєрра-Леоне, якому пред'явив обвинувачення Прокурор Спеціального суду, а також і першим колишнім головою держави з часів Нюрнберзького процесу. Початкове обвинувачення, яке було пред'явлено відносно Тейлора 7 березня 2003 року, містило 17 пунктів обвинувачення, серед яких значилися воєнні злочини, злочини проти людяності та інші тяжкі порушення норм міжнародного гуманітарного права. 29 травня 2007 року, за місяць до початку процесу, остаточне обвинувальне заключення було скоректоване до 11 пунктів. Справа Тейлора офіційно була відкрита 4 червня 2007 року. Під час процесу сторона захисту намагалася опротестувати юрисдикцію Суду стосовно Ч. Тейлора, обґрунтовуючи свою позицію тим, що підсудний як голова держави має імунітет від судового переслідування, і не може бути засудженим органом правосуддя іншої держави. Спеціальний суд (Апеляційна палата) в рішенні від 31 травня 2004 року, в абз. 42, заявив, що він є міжнародним судом, тому колишні керівники держав не можуть покладатися на імунітети в процесах в таких судах (Mangu, 2003), адже «міжнародне звичаєве право дозволяє міжнародним кримінальним здійснювати судові переслідування відносно керівників держав, в тому числі діючих» (Prosecutor v. Ch. G. Taylor, 2004).

Таким чином, Суд відкинув заперечення захисту та прийняв справу до свого провадження. Результатом судових слухань став обвинувальний вирок колишньому президенту Ліберії Чарльзу Тейлору. 26 квітня 2012 року Судова палата визнала Тейлора винним за 11 пунктами обвинувачення як співучасника, посібника, підбурювача та безпосереднього виконавця воєнних злочинів, злочинів проти людяності та

інших тяжких порушень норм міжнародного гуманітарного права, скоєних його підлеглими із Об'єднаного революційного фронту (RUF). Він був засуджений на 50 років позбавлення волі. Відносно проголошеного вироку Тейлор звернувся з апеляцією, результатом чого стало підтвердження Апеляційною палатою рішення першої інстанції. Ч. Тейлор став першим головою африканської держави, притягненим до відповідальності міжнародним органом правосуддя та першим лідером держави, визнаним винним міжнародним судом за злочини, що були скоєні після Другої світової війни.

Спеціальний трибунал по Лівану, який за своєю правовою природою є контамінованим міжнародним судом, на прохання уряду Лівану створено 2007 р. на основі Угоди між ООН та Ліванською Республікою ("Doc. UN S/RES/17572007", 2007), підписаної Урядом Лівану та ООН на виконання Резолюції 1664 (2006) Ради Безпеки ООН ("Resolution No. 1664", 2006) та резолюції 1757 Ради Безпеки ООН відповідно до Резолюції 1757 (2007) Ради Безпеки ООН положення доданої до неї Угоди між ООН та Ліванською Республікою про заснування Спеціального трибуналу по Лівану та Статут трибуналу вступили в силу 10 червня 2007 року ("Resolution No. 1757", 2007). Офіційно СТЛ розпочав свою роботу 1 березня 2009 року в м. Гаага, на сьогоднішній день місцезнаходження Трибуналу – Лейдсендам, Королівство Нідерландів. Це перший випадок утворення Радою Безпеки ООН змішаного національно-міжнародного суду на основі Глави VII Статуту ООН.

Юрисдикція та організація Спеціального трибуналу по Лівану визначені в Угоді між ООН та Ліваном та в Статуті Трибуналу. Відповідно до ст. 1 Статуту, його юрисдикція розповсюджується на осіб, винних у вчиненні терористичного нападу 14 лютого 2005 року, в результаті якого загинув колишній прем'єр-міністр Лівану Рафік Харірі, а також загинули або були поранені інші особи. Якщо Трибунал визначить, що інші напади, які мали місце в Лівані в період з 1 жовтня 2004 року до 12 грудня 2005 року або в будь-який наступний період, встановлений сторонами зі згоди Ради Безпеки, взаємопов'язані у відповідності до принципів кримінального правосуддя та за своїм характером та ступенем тяжкості аналогічні нападу 14 лютого 2005 року, він також матиме юрисдикцію над особами, які відповідальні за такі напади.

Основу права, яким керується Спеціальний трибунал по Лівану, складають норми міжнародного кримінального права та кримінального законодавства Лівану: положення Кримінального кодексу Лівану, що стосуються переслідування та покарання за акти тероризму, злочини та правопорушення проти життя та особистої недоторканості, незаконні об'єднання та недонесення про

злочини та правопорушення, включаючи норми, що стосуються матеріальних елементів злочину, участь в злочині та змові; а також ст. 6 і 7 Закону Лівану 1958 р. «Про посилення покарань за ведення підривної діяльності, громадянську війну та міжконфесійну ворожнечу». Таким чином, Спеціальний трибунал по Лівану при здійсненні правосуддя застосовує норми як міжнародного, так і національного кримінального права (Damgaard, 2008, p. 270).

Слід звернути увагу на тому, що Статут даного органу міжнародного кримінального правосуддя передбачає можливість проводити судовий розгляд за відсутності обвинуваченого (заочний судовий розгляд), якщо обвинувачений: а) прямо в письмовій формі відмовився від свого права бути присутнім на процесі; б) не був переданий в розпорядження Трибуналу відповідними державними владами; с) переховується від правосуддя або не може бути виявленим і були зроблені всі розумні кроки для забезпечення його явки в Трибунал і його повідомлення про обвинувачення, затверджених суддею попереднього розгляду.

Спеціальний трибунал по Лівану має типову для органу міжнародного кримінального правосуддя організаційну структуру. Так, до його складу, за ст. 7 Статуту, входять: а) камери (судові палати), які включають суддю попереднього розгляду, Судову камеру (палату) та Апеляційну камеру (палату); б) Обвинувач; с) Секретаріат; та д) Канцелярія захисту. Суддів та Обвинувачів призначає Генеральний секретар ООН на три роки, їх може бути призначено повторно на строк, який визначить Генеральний секретар ООН в консультації з урядом Лівану. Таким чином, контамінований характер Трибуналу відобразився як на призначенні сторони обвинувачення так і на складі його камер (палат), які включають як ліванських, так і міжнародних суддів. Відповідно до ст. 8 Статуту Трибуналу камери (палати) мають наступний склад: а) один міжнародний суддя попереднього розгляду; б) три судді, котрі утворюють Судову камеру та один із яких являється ліванським суддею, а двоє – міжнародними суддями; с) п'ять суддів, котрі утворюють Апеляційну камеру та двоє з яких являються ліванськими суддями, а троє – міжнародними суддями; д) двоє запасних суддів, один із яких являється ліванським суддею та один – міжнародним суддею. Судді Апеляційної камери та судді Судової камери обирають, відповідно, головуючого суддю, який веде судовий розгляд в камері, для якої він обраний. Головуючим суддею Апеляційної камери являється Голова Спеціального трибуналу. Спеціальний трибунал і національні суди Лівану мають паралельну юрисдикцію (ст. 4 Статуту). При цьому в межах своєї юрисдикції Трибунал має верховенство над національними

судами Лівану та вправі на будь-якій стадії судочинства просити національний судовий орган передати йому провадження по справі. Ефективна практична діяльність Спеціального трибуналу по Лівану, його організація та правове регулювання слугують акумуляції міжнародного досвіду при розслідуванні та здійсненні кримінального переслідування за злочини тероризму, що в перспективі є надважливим для подальшого ефективного розвитку правових засад системи міжнародного кримінального правосуддя.

Утворення Спеціалізованого суду щодо розслідування воєнних та інших міжнародних злочинів, що були вчинені на території Косова відбулося в умовах, коли стала зрозумілою необхідність в міжнародному компоненті у сфері правосуддя в Косово, перш за все у міжнародних суддях та прокурорах, стала очевидною протягом перших декількох місяців діяльності Місії ООН у справах Тимчасової адміністрації в Косово (UNMIK), не зважаючи на те, що на її територію був введений військовий контингент НАТО KFOR, та Косово, відповідно до резолюції 1244 (1999) Ради Безпеки ООН ("Resolution 1244", 1999), перейшло під управління ООН. Місією ООН (UNMIK) було здійснено важливі заходи щодо формування системи перехідного правосуддя в Косово, зокрема у сфері утворення нових судових органів та укомплектування судів новими косовськими суддями та прокурорами. Місія ООН визнала необхідність запровадження міжнародного компоненту в косовську систему правосуддя, оскільки в Косово лише за участі міжнародних суддів та прокурорів існувала можливість забезпечити неупереджене та об'єктивне розслідування вчинених міжнародних злочинів, надійний нейтралітет суду в кримінальних процесах. Тому, в ситуації, яка не терпіла зволікань та без відповідних переговорів про спеціальний договір між ООН і національним урядом, з метою притягнення до кримінальної відповідальності осіб, причетних до вчинення тяжких міжнародних злочинів, Місією ООН в Косово (UNMIK) було утворено змішані судові колегії шляхом прийняття спеціальних рішень Місії ООН. Отже, правові засади розміщення міжнародних суддів і прокурорів в Косово регламентувалися у відповідності до резолюції Ради Безпеки ООН і відповідних рішень Місією ООН (UNMIK).

В умовах сьогодення зазначений орган міжнародного правосуддя припинив свою діяльність, а справи щодо злочинів проти людяності та воєнних злочинів за міжнародним правом розглядаються вищезазначеним Спеціалізованими судовими палатами Косова. Пізніше Місією ООН у справах Тимчасової адміністрації в Косово (UNMIK) було замінено Місією ЄС EULEX. Загалом утворення та діяльність Спеціалізованих судових палат Косова

демонструє ефективну взаємодію ООН з такими міжнародними організаціями як ЄС і Рада Європи. Як відомо, Суд було утворено після звіту міжнародної комісії на чолі з відомим швейцарським дипломатом Марті ("Council of Europe Parliamentary", 2010), так званого звіту Марті, та прийняття Резолюції ПАРЄ № 1782 від 25 січня 2011 року «Розслідування повідомлень про нелюдське поводження з людьми та незаконний обіг людських органів в Косово». Зазначено, що «незаконний обіг людських органів сьогодні представляє собою виключно серйозну проблему у всьому світі та відкрито протирічить самим основним стандартам прав людини та гідності». І хоча деякі конкретні докази вищезазначеної та іншої злочинної діяльності вже існували ще на початку десятиліття, зокрема, знищення Армією визволення Косово культурної спадщини та релігійних православних святинь Сербії (Maniscalco, 2006, p. 21-46), вбивства, насильницькі зникнення, незаконне утримання, сексуальне насильство і нелюдське поводження ("Kosovo", 2000).

ЄС та його Місія EULEX розпочали розслідування міжнародних злочинів в Косово. Під тиском міжнародного співтовариства 8 серпня 2015 року Асамблея (парламент) Косова змінила Конституцію Республіки Косово ("Law of Kosovo", 2015) для створення спеціального кримінального механізму для Косово – Спеціалізованих судових палат Косова (KSC), та спеціалізованої прокуратури – Спеціальну прокуратура (SPO). У той же день парламент цієї республіки прийняв спеціальний Закон про спеціалізовані палати та спеціальну прокуратуру ("Law of Kosovo"), за яким предметна юрисдикція Палат поширюється на міжнародні злочини, що були зазначені в Резолюції № 1782 ПАРЄ. Спеціалізованими судовими палатами Косова 2020 року було висунене обвинувачення у вчиненні міжнародних злочинів першим десяти ватажкам УÇК, серед яких – колишній президент Косова Хашим Тачі, колишній спікер парламенту Косова Кадрі Веселі, колишній прем'єр-міністр Косова Рамуш Харадінаї, колишній командувач УÇК Назіф Мехметі, керівники військових підрозділів УÇК Рустем Мустафа Ремі, Самі Луштаку та ін. Як відомо, Рамуша Харадінаї раніше за вчинення міжнародних злочинів на території колишньої Югославії вже було засуджено МКТЮ, але тоді обвинувальний вирок відносно нього не було підтримано апеляційною інстанцією МКТЮ.

Отже, основними документами щодо створення та діяльності Спеціалізованих палат та Спеціалізованої прокуратури є відповідні резолюції та рішення Ради Безпеки ООН, Ради Європи, Європейського Союзу, а також Конституція Республіки Косово, Закон Республіки Косово про спеціалізовані палати та спеціальну прокуратуру та

інші нормативно-правові акти Косово. Також важливим є обмін листами між президентом Косово та Верховним представником ЄС від 14 квітня 2014 р., ратифікованими Косово в якості міжнародної угоди між Косово та Європейським Союзом ("Law of Kosovo"). Конституційний суд самопроголошеної республіки прийшов до висновку, що зміни до Конституції впливають із цієї міжнародної угоди між Косово та ЄС ("Judgment Constitutional Court"). Проте, виникає сумнів, чи обмін листами між Косово та Верховним представником ЄС представляє собою міжнародний договір, оскільки статус президента самопроголошеної республіки та його повноваження щодо права заключати міжнародні договори являється дискусійним питанням. Також Верховний представник ЄС не наділений повноваженнями укладати такі договори, адже відповідно до законодавства Європейського Союзу правом заключати міжнародні договори наділена Рада ЄС (Hartley, 2010, p. 188).

Застосовне право Спеціалізованих судових палат Косова та Спеціальної прокуратури полягає у застосуванні під час здійснення правосуддя як звичаєвого міжнародного права та міжнародних документів з прав людини, так і правових актів Республіки Косово. Необхідно звернути увагу на тому, що Конституція Косова передбачає пріоритет звичаєвого міжнародного права над національним правом. Отже, судді Спеціалізованого суду по Косово під час здійснення судочинства можуть безпосередньо застосовувати міжнародне право та практику міжнародних кримінальних трибуналів. Але при призначенні покарання судді повинні керуватися законом Косова, що діяв на момент вчинення відповідного злочину.

До правової бази Спеціалізованого суду по Косово відносять Правила і процедури доказування, прийняті Судом 2017 року. Слід зауважити, що за Угодою з приймаючою стороною, якою, відповідно, є держава Королівство Нідерландів, та Косово, приймаюча держава допускає лише тимчасове тримання під вартою підозрюваних та розміщення свідків. Тому покарання засуджені особи повинні будуть відбувати за межами території Нідерландів.

Місія ЄС з верховенства права в Косово, у межах Спільної політики безпеки і оборони ЄС, відповідає за призначення суддів, прокурорів та керівника секретаріату Спеціалізованого суду. Спеціалізовані судові палати Косова, а також і Спеціалізована прокуратура укомплектовані виключно міжнародними прокурорами та повністю міжнародними посадовими особами, що призначаються ЄС. Судді також являються винятково міжнародними та призначаються головою Місії ЄС в Косово за рекомендацією комісії з відбору суддів. Такий самий порядок застосовується для призначення президента

Спеціалізованих судових палат Косова. Суддями Спеціалізованого суду по Косово стали представники Великобританії, США, Бельгії, Франції, Німеччини, Італії, Ірландії, Канади, Нідерландів, Чехії, Швейцарії і Естонії. Важливі функції органу контролю за незалежністю та недоторканністю суддів, а також щодо затвердження методу відбору і розподілу судових справ виконує Асамблея суддів EULEX.

Таким чином, Спеціалізований суд по Косово з місцезнаходженням за межами Косова у Гаазі (Нідерланди) та з ексклюзивною участю міжнародних суддів та прокурорів є важливою формою міжнародного кримінального правосуддя. Зазначений Суд, в утворенні правових та інституційних засад якого приймали участь ООН, Рада Європи, ЄС та окремі держави, а також Республіка Косово, є важливою формою контамінованого правосуддя.

Спеціальні колегії по тяжким злочинам в Східному Тиморі слід віднести до третьої категорії контамінованої моделі міжнародного кримінального правосуддя. Ці Колегії були утворені Тимчасовою адміністрацією ООН в Східному Тиморі (ТАООНСТ) після того як на територію Східного Тимору був введений миротворчий контингент ООН. Це змішаний кримінальний трибунал з виключною юрисдикцією відносно серйозних злочинів. Колегії були утворені в односторонньому порядку Тимчасовою адміністрацією ООН в ситуації, яка не терпіла зволікань та без відповідних переговорів про спеціальний договір між ООН та національним урядом Східного Тимору. Рада Безпеки ООН у резолюції 1272 (1999) від 25 жовтня 1999 р. визначила ситуацію в Східному Тиморі як таку, що представляє собою загрозу миру та міжнародній безпеці. Виразивши стурбованість даними, які вказують на те, що в Східному Тиморі були скоєні систематичні, широкомасштабні та грубі порушення міжнародного гуманітарного права та права людини, Рада Безпеки ООН постановила створити, в відповідності до доповіді Генерального секретаря ООН, Тимчасову адміністрацію ООН в Східному Тиморі (ТАООНСТ), яка буде нести загальну відповідальність за адміністративне управління в Східному Тиморі та буде наділена всіма законодавчими та виконавчими повноваженнями, включаючи здійснення правосуддя. Рада Безпеки ООН підкреслила, що особи, які винні в грубих та широкомасштабних порушеннях міжнародного гуманітарного права та права людини, несуть особисту відповідальність та закликала всі сторони співробітничати в розслідуванні даних фактів.

З урахуванням наведеного Спеціальні колегії по тяжким злочинам в Східному Тиморі було утворено для притягнення до кримінальної

відповідальності осіб, причетних до скоєння тяжких злочинів на території Східного Тимору в період з 1 січня по 25 жовтня 1999 року Юрисдикція Колегій розповсюджувалась, таким чином, в основному на злочини, що були вчинені проіндонезійською міліцією у відповідь на референдум з незалежності, який відбувся в серпні 1999 року (Koumjian, 2004). Колегії було утворено Тимчасовою адміністрацією ООН в Східному Тиморі для надання допомоги вкрай слабкій та неефективній судовій системі Східного Тимору, в якій були відсутні діюче кримінальне законодавство та судова інфраструктура, а судді, прокурори та судові адміністратори не мали відповідної підготовки (Reiger, & Wierda, 2006). Вони розглядали судові справи з 2000 по 2006 роки та на даний час повністю завершили свою діяльність.

Правову основу Спеціальних колегій по тяжким злочинам в Східному Тиморі складають розпорядження ТАООНСТ № 1999/3 «Про утворення Перехідної комісії по судовій системі»; № 2000/11 «Про організацію судів в Східному Тиморі» ("UNTAET/REG/2000/11", 2000); № 2000/15 «Про утворення Колегій з виключною юрисдикцією відносно серйозних злочинів» ("UNTAET/REG/2000/15", 2000) та розпорядження № 2000/30 «Про тимчасові правила кримінального процесу» 2000 р. Цей контамінований суд включає національні та міжнародні елементи правосуддя. Часова юрисдикція Колегій охоплює період, коли Східний Тимор боровся за свою незалежність від Індонезії, а саме час з 1 січня до 25 жовтня 1999 р. Предметна юрисдикція Спеціальних колегій по тяжким злочинам в Східному Тиморі включає злочини геноциду, воєнні злочини, злочини проти людяності, а також вбивства, сексуальні злочини та тортури, відповідальність за які передбачена кримінальним законодавством Східного Тимору. За суб'єктивним складом юрисдикція Колегій розповсюджується на фізичних осіб, які є як громадянами Східного Тимору, так і іноземні громадяни, які причетні до скоєння на території Східного Тимору в період з 1 січня по 25 жовтня 1999 року злочинів, які віднесені до предметної юрисдикції Колегій ("Resolution 1315", 2000; Yuskiv, & Khomych, 2017; Kaminska, & Akimov, 2020; Shaptala, 2019; Hvozdik, 2019).

Структура Колегій представлена Групою по розслідуванню серйозних злочинів: двома Судовими колегіями в Округовому суді Ділі, кожна з яких складається з двох міжнародних суддів та одного судді зі Східного Тимору; однією апеляційною колегією в Апеляційному суді округу Ділі, яка складається з двох міжнародних суддів та одного східнотиморського судді; Прокурорською службою Східного Тимору. При розгляді особливо важливих справ в Апеляційному суді могли

створюватися спеціальні колегії в складі трьох міжнародних суддів та двох суддів зі Східного Тимору. Тобто, міжнародні судді склали більшість як в першій, так і в апеляційній інстанціях Колегій.

У прийнятій Радою Безпеки ООН резолюції 1543 (2004), високо оцінюючи роботу Місії ООН з підтримки Тимору-Лешті та прогрес в виконанні основних задач, передбачених мандатом Місії, було визначено, що Групі з розслідування серйозних злочинів слід завершити розслідування всіх справ до листопада 2004 року, а судові процеси та іншу діяльність Спеціальних колегій не пізніше 20 травня 2005 року ("Resolution 1543", 2004; "Resolution 1664", 2006). Відповідно до доповіді Генерального секретаря ООН від 26 липня 2010 року за п'ять років обвинувальні висновки були пред'явлено 391 особі, проведено 55 судових розглядів за участю 87 підсудних ("Dopovid Heneralnoho sekretaria", 2010). Колегії остаточно завершили свою діяльність 2006 року, передавши всі нерозглянуті справи в національні суди Східного Тимору.

Наукова новизна

Наукова новизна роботи полягає в тому, що дослідження правових й інституційних засад утворення та діяльності контамінованих судів у сфері міжнародного кримінального правосуддя в Україні здійснюється вперше. На підставі міжнародно-правових актів, судової практики та наукових здобутків розкрито специфіку утворення та діяльності міжнародних кримінальних контамінованих судів, особливості їх правового статусу, юрисдикції та судової практики, а також здійснено наукову класифікацію зазначених міжнародних кримінальних судових органів.

Висновки

Висвітлення сутності та особливостей правових й інституційних засад утворення та діяльності міжнародних кримінальних контамінованих судів має вагомим значення у сфері боротьби із міжнародними злочинами, забезпеченні миру та міжнародної безпеки. Застосування контамінованої моделі міжнародного кримінального правосуддя сприяє підвищенню ефективності протидії міжнародній злочинності.

Міжнародні кримінальні контаміновані суди є моделлю міжнародного кримінального правосуддя. Гібридний характер таких судів, який передбачає об'єднання зусиль ООН, регіональних міжнародних організацій та окремих держав обумовлений необхідністю оперативного та ефективного розв'язання проблем боротьби з міжнародною злочинністю. Водночас ці міжнародні суди можна охарактеризувати як менш затратні для вирішення судових проблем, як більш бюджетну інституційну модель, що забезпечила притягнення до відповідальності міжнародних злочинців. Класифікація міжнародних кримінальних контамінованих судів на певні групи обумовлена різним рівнем участі ООН в процесі їх створення та діяльності.

Міжнародні кримінальні контаміновані судизалишили значний спадок для міжнародного кримінального права та міжнародного кримінального процесу. Їх успішна практична діяльність, організація та правове регулювання стали можливим з причин того, що міжнародне правосуддя стало спиратися на розвинені та дієві правові (матеріально-процесуальні) та інституційні основи, а також враховувати особливий характер певного збройного конфлікту. Це зокрема потребує подальших наукових досліджень правових й інституційних засад діяльності таких судів.

REFERENCES

- Agreement between the United Nations and the Government of Sierra Leone on the Establishment of a Special Court for Sierra Leone* (2002)/2178 U.N.T.S. 137.
- Bazov, O.V. (2021). Rozvytok pravovykh ta instytutsiinykh zasad diialnosti Spetsializovanykh sudovykh palat i Spetsializovanoi prokuratury po Kosovo [Development of the legal and institutional framework for the activities of the Specialized Judicial Chambers and the Specialized Prosecutor's Office for Kosovo]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 6-13 [in Ukrainian].
- Beccaria, C. (1995). *On Crimes and Punishments*. R. Bellamy (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Buromenskiy, M., & Gutnyk, V. (2021). Problemas jurídicas internacionales de calificación de los conflictos armados. *Cuestiones Políticas*, 39(68), 735-757. Retrieved from <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/35447>. doi: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3968.47>
- Cassese, A. (2003). *International Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Cassese, A. (2008). *International Criminal Law* (2nd edn.). Oxford : Oxford University Press.
- Council of Europe Parliamentary Assembly. *Committee on Legal Affairs and Human Rights*. AS/Jur (2010) 46 from December 12, 2010.
- Damgaard, C. (2008). *Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes: Selected Pertinent Issues*. Berlin: Springer.
- Doc. UN S/RES/1757 (2007), 30 May 2007; S/RES/1664(2006); S/RES/1757 (2007), 30 May 2007.
- Dopovid Heneralnoho sekretaria OON vid 26 lyp. 2010 r. Dok. OON S/2010/394 [Report of the UN Secretary General dated July 26, 2010. Doc. UN S / 2010/394]* [in Ukrainian].

- Dopovid Heneralnogo sekretaria pro stvorennia Spetsialnogo Sudu po Sierra-Leone: dok. OON: S/2000/915 [Report of the Secretary-General on the establishment of the Special Court for Sierra Leone: doc. UN: S/2000/915].* (2000). New York UN.
- Hartley, T. (2010). *The Foundations of European Union Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Hutnyk, V.V. (2021). Problemy prava viiny u naukovykh pratsiakh Khersha Lauterpakhta [Problems of the law of war in the scientific works of Hersh Lauterpacht]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(21), 54-59. doi: <https://doi.org/10.33270/02212101.54> [in Ukrainian].
- Hvozdiuk, O. (2019). Kryterii dostatnosti dokaziv [Evidence sufficiency criteria]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological issues of law*, 2(18), 63-70. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.63> [in Ukrainian].
- Judgment Constitutional Court of Kosovo in Case No. KO26/(note54), 37.
- Kaminska, N., & Akimov, M. (2020). Vidpovidalnist derzhavy za znyshhennia tsyvilnykh povitrianykh suden: osoblyvosti mizhnarodno-pravovoho ta natsionalnogo rehuliuвання [State responsibility for the destruction of civil aircraft: features of international law and national regulation]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnix sprav imeni E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.A. Didorenko*, 3(91), 89-101. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.89-101> [in Ukrainian].
- Kononenko, V.P. (2018). Dokazuvannia v mizhnarodnomu sudi OON [Evidence in the UN International Court of Justice]. *Pravova derzhava, Constitutional state*, 32, 176-182. doi: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.32.149585> [in Ukrainian].
- Kosovo: Rape as a Weapon of Ethnic Cleansing. Human Rights Watch. March 1, 2000. D1203. (n.d.). refworld.org. Retrieved from <https://refworld.org/docid/3ae6a87a0.html>.
- Koumjian N. (2004). *Accomplishments and Limitations of one Hybrid Tribunal: Experience in East Timor, in Guest Lecture Series of the Office of the Prosecutor*. Retrieved from <https://www2.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/1f90cbbc-08e8-4acd-91ee-f49ad93ed86a/0/Koumjianpresentation140404.pdf>.
- Kravchenko, I.M. (2020). Pravovyi status "viiskovopolonenyi" ta "tsyvilnyi zaruchnyk" u rozuminni norm mizhnarodnogo humanitarnoho prava z ohliadu na provedennia operatsii Obiednanykh Syl (ATO) na skhodi Ukrainy [Legal status of "prisoner of war" and "civilian hostage" in the sense of international humanitarian law in view of the Joint Forces (ATO) operation in eastern Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnix sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(114), 137-179. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.137> [in Ukrainian].
- Law of Kosovo "Amendment to the Constitution of the Republic of Kosovo" from August 3, 2015, No. 05-D-139. (n.d.). gzk.rks-gov.net. Retrieved from <https://gzk.rks-gov.net>.
- Law of Kosovo "On Specialist Chambers and Specialist Prosecutors Office" No. 05/L-053. (n.d.). gzk.rks-gov.net. Retrieved from <https://gzk.rks-gov.net>.
- Mangu, A.M.B. (2003). *28 South African Yearbook of International Law*.
- Maniscalco, F. (2006). The Loss of the Kosovo Cultural Heritage. *Webjournal*, 2, 21-46.
- McDonald, A. (2002). Sierra Leones Shoestring Special Court. *International Review of the Red Cross*, 84(845), 121-143.
- Meisenberg, S.M. (2004). Legality of Amnesties in International Law. The Lome Amnesty Decision of the Special Court for Sierra Leone. *International Review of the Red Cross*, 86(856), 837-851.
- Parmentier, S. (2003). Global Justice in the Aftermath of Mass Violence. The Role of the International Criminal Court in Dealing with Political Crimes. *International Annals of Criminology*, 41(1-2), 203-224
- Perriello, T., & Wierda, M. (2006). *The Special Court for Sierra Leone Under Security*. New York: International Center for Transitional Justice.
- President of the Republic of Sierra Leone, Annex to the Letter (2000) from the Permanent Representative of Sierra Leone to the United Nations addressed to the President of the Security Council. U.N. Doc. S/2000/786 (Aug. 10, 2000).
- Proniuk, N.V. (2010). *Suchasne mizhnarodne pravo [Modern international law]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Prosecutor v. Ch. G. Taylor. (2004). *Appeals Chamber Decision on 31 May*.
- Reiger, C., & Wierda, M. (2006). *The Serious Crimes Process in Timor-Leste: In Retrospect*. New York: International Center for Transitional Justice.
- Resolution 1244 (1999) RB OON Dokument OON S/RES/1244 (1999).
- Resolution 1315 (2000) RB OON 14.08.2000. Dok. OON: S/RES/1315(2000). New York: UN.
- Resolution 1543 (2004) RB OON. (n.d.). un.org. Retrieved from un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/351/40/PDF/N0435140.pdf.
- Resolution 1664 (2006) RB OON. (n.d.). un.org. Retrieved from <https://un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/351/40/PDF/N0435140.pdf>.
- Resolution 1757 (2007) RB OON. (n.d.). stl-tsl.org. Retrieved from <https://stl-tsl.org/en/documents/un-documents/security-council-resolution-1757>.
- Resolution No. 955 from November 1994. (n.d.). undocs.org. Retrieved from [https://undocs.org/S/RES/955\(1994\)](https://undocs.org/S/RES/955(1994)).
- Romano, C. (2002). Mixed Jurisdictions for East Timor, Kosovo, Sierra Leone and Cambodia: The Coming of Age of Internationalized Criminal Bodies?. *The Global Community: Yearbook of International Law and Jurisprudence*, 2, 97-138.
- Shaptala, N. (2019). Aksiolohichna skladova dokazuvannia v konstytutsiinomu sudovomu protsesi [Axiological component of evidence in the constitutional process]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnix sprav, Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1(17), 7-12. doi: <https://doi.org/10.33270/04191701.7> [in Ukrainian].
- Shcherban, Ye., & Kaminska, N. (2020). Deiaki pytannia implementatsii Rym'skoho statutu pro Mizhnarodnyi kryminalnyi sud [Specific Issues of the Implementation of the Roman Statute on the International Criminal Court]. *Naukovyi*

- visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, *Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs*, 2(115), 138-143. doi: <https://doi.org/10.33270/01201152.138> [in Ukrainian].
- Sierra Leone Country Report on Human Rights Practices for 1996, 1997. *United States Department of State*. Retrieved from state.gov/www/global/human_rights/1996_hrp_report/sierrale.html.
- Statut Mizhnarodnoho sudu OON [Charter of the International Court of Justice]. (n.d.). www.icj-cij.org. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/public/files/statute-of-the-court/statute-of-the-court-ru.pdf> [in Ukrainian].
- Statut Spetsialnoho sudu: dokument OON S/2002/246 from March 8, 2002 [Statute of the Special Court: UN document S/2002/246 from March 8, 2002].
- UNTAET/REG/2000/11, 6 March 2000 UN Transitional Administration of East Timor. No.2000/15. URL: <https://un.org/peace/etimor/untaetR/reg11.pdf>.
- UNTAET/REG/2000/15, 6 June 2000. UN Transitional Administration of East Timor. Electronic data (1 file). (n.d.). un.org. Retrieved from <https://un.org/peace/etimor/untaetR/reg0015E.pdf>.
- Volevodz, A.G. (2009). Mezndunarodnoe ugolovnoe pravosudie: ot idei k sovremennoy sisteme [International Criminal Justice: from idea to modern system]. *Vestnik MGIMO, The journal MGIMO*, 2, 55-68 [in Russian].
- Yuskiv, B., & Khomych, S. (2017) The role of media propaganda in the "hybrid war". *Actual problems of international relations*, 132. doi: <https://doi.org/10.17721/apmv.2017.132.0.27-43>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Agreement between the United Nations and the Government of Sierra Leone on the Establishment of a Special Court for Sierra Leone (Jan. 16, 2002)/2178 U.N.T.S. 137.
- Базов. О. В. Розвиток правових та інституційних засад діяльності Спеціалізованих судових палат і Спеціалізованої прокуратури по Косово. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 5. С. 6–13. doi: <https://doi.org/10.32886/10.32886/instzak.2021.05.01>.
- Beccaria C. On Crimes and Punishments / R. Bellamy (Ed.). Cambridge : Cambridge University Press. 1995. 236 p.
- Buromenskiy M., Gutnyk V. Problemas jurídicos internacionales de calificación de los conflictos armados. *Cuestiones Políticas*. 2021. No. 39 (68). P. 735–757. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/35447>. doi: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3968.47>.
- Cassese A. *International Criminal Law*. Oxford : Oxford University Press, 2003. 472 p.
- Cassese A. *International Criminal Law*. 2nd edn. Oxford : Oxford University Press, 2008. P. 4.
- Council of Europe Parliamentary Assembly. *Committee on Legal Affairs and Human Rights*. AS/Jur (2010) 46 from December 12, 2010.
- Damgaard C. *Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes: Selected Pertinent Issues*. Berlin : Springer, 2008. 456 p.
- Doc. UN S/RES/1757 (2007), 30 May 2007; S/RES/1664(2006); S/RES/1757 (2007), 30 May 2007.
- Доповідь Генерального секретаря ООН від 26 лип. 2010 р. Док. ООН S/2010/394.
- Доповідь Генерального секретаря про створення Спеціального Суду по Сьєрра-Леоне : док. ООН: S/2000/915. New York UN, 2000. 35 p.
- Hartley T. *The Foundations of European Union Law*. Oxford : Oxford University Press, 2010. 188 p.
- Гутник В. В. Проблеми права війни у наукових працях Херша Лаутерпахта. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 1 (21). С. 54–59. doi: <https://doi.org/10.33270/02212101.54>.
- Гвоздік О. Критерії достатності доказів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 63–70. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.63>.
- Judgment Constitutional Court of Kosovo in Case No. KO26/(note54). P. 37.
- Камінська Н., Акімов М. Відповідальність держави за знищення цивільних повітряних суден: особливості міжнародно-правового та національного регулювання. *Вісник Луцького державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020 № 3 (91). С. 89–101. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.89-101>.
- Кононенко В. П. Доказування в міжнародному суді ООН. *Правова держава*. 2018. № 32. С. 176–182. doi: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.32.149585>.
- Kosovo: Rape as a Weapon of Ethnic Cleansing. Human Rights Watch. March 1, 2000. D1203. URL: <https://refworld.org/docid/3ae6a87a0.html>.
- Koumjian, N. (2004). Accomplishments and Limitations of one Hybrid Tribunal: Experience in East Timor, in Guest Lecture Series of the Office of the Prosecutor. 2004. URL: <https://www2.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/1f90cbbc-08e8-4acd-91ee-f49ad93ed86a/0/Koumjianpresentation140404.pdf>.
- Кравченко І. М. Правовий статус «військовополонений» та «цивільний заручник» у розумінні норм міжнародного гуманітарного права з огляду на проведення операції Об'єднаних Сил (АТО) на сході України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 137–179. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.137>.
- Amendment to the Constitution of the Republic of Kosovo : Law of Kosovo from August 3, 2015, No. 05-D-139. URL: <https://gzk.rks-gov.net>.
- On Specialist Chambers and Specialist Prosecutors Office : Law of Kosovo No. 05/L-053. URL: <https://gzk.rks-gov.net>.
- Mangu A. M. B. 28 South African Yearbook of International Law. 2003. P. 238.
- Maniscalco F. The Loss of the Kosovo Cultural Heritage. *Webjournal*. 2006. Vol. 2. P. 21–46.
- McDonald A. Sierra Leones Shoestring Special Court. *International Review of the Red Cross*. 2002. Vol. 84. No. 845. P. 121–143.
- Meisenberg S. M. Legality of Amnesties in International Law. The Lome Amnesty Decision of the Special Court for Sierra Leone. *International Review of the Red Cross*. 2004. Vol. 86. No. 856. P. 837–851.

- Parmentier S. Global Justice in the Aftermath of Mass Violence. The Role of the International Criminal Court in Dealing with Political Crimes. *International Annals of Criminology*. 2003. No. 41 (1-2). P. 203–224.
- Perriello T., Wierda M. The Special Court for Sierra Leone Under Security. New York : International Center for Transitional Justice, 2006. P. 4–9.
- President of the Republic of Sierra Leone, Annex to the Letter dated Aug. 9, 2000 from the Permanent Representative of Sierra Leone to the United Nations addressed to the President of the Security Council. U.N. Doc. S/2000/786 (Aug. 10, 2000).
- Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. Київ : КНТ, 2010. 280 с.
- Prosecutor v. Ch. G. Taylor. Appeals Chamber Decision on 31 May 2004.
- Reiger C., Wierda M. The Serious Crimes Process in Timor-Leste: In Retrospect. New York : International Center for Transitional Justice, 2006. 41 p.
- Resolution 1244 (1999) RB OON Dokument OON S/RES/1244 (1999).
- Resolution 1315 (2000) RB OON 14.08.2000. Dok. OON: S/RES/1315(2000). New York : UN, 2000. 3 p.
- Resolution 1543 (2004) RB OON. URL: <https://un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/351/40/PDF/N0435140.pdf>.
- Resolution 1664 (2006) RB OON. URL: <https://un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/351/40/PDF/N0435140.pdf>.
- Resolution 1757 (2007) RB OON. URL: <https://stl-tsl.org/en/documents/un-documents/security-council-resolution-1757>.
- Resolution No. 955 from November 1994. URL: [https://undocs.org/S/RES/955\(1994\)](https://undocs.org/S/RES/955(1994)).
- Romano C. Mixed Jurisdictions for East Timor, Kosovo, Sierra Leone and Cambodia: The Coming of Age of Internationalized Criminal Bodies? *The Global Community: Yearbook of International Law and Jurisprudence*. 2002. V. 2. P. 97–138.
- Шаптала Н. Аксіологічна складова доказування в конституційному судовому процесі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (17). С. 7–12. doi: <https://doi.org/10.33270/04191701.7>.
- Sierra Leone Country Report on Human Rights Practices for 1996, 1997. *United States Department of State*. URL: https://state.gov/www/global/human_rights/1996_hrp_report/sierrale.html.
- Статут Міжнародного суду ООН. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/statute-of-the-court/statute-of-the-court-ru.pdf>.
- Статут Спеціального суду : документ ООН S/2002/246, March 8, 2002.
- UNTAET/REG/2000/11, 6 March 2000 UN Transitional Administration of East Timor. No. 2000/15. URL: <https://un.org/peace/etimor/untaetR/reg11.pdf>.
- UNTAET/REG/2000/15, 6 June 2000. UN Transitional Administration of East Timor. Electronic data (1 file). URL: <https://un.org/peace/etimor/untaetR/reg0015E.pdf>.
- Yuskiv B., Khomych S. The role of media propaganda in the «hybrid war». *Actual problems of international relations*. 2017. No. 132. doi: <https://doi.org/10.17721/apmv.2017.132.0.27-43>.
- Волеводз А. Г. Международное уголовное правосудие: от идеи к современной системе. *Вестник МГИМО*. 2009. № 2. С. 55–68.
- Щербань Є., Камінська Н. Деякі питання імплементації Римського статуту про Міжнародний кримінальний суд. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 138–143. doi: <https://doi.org/10.33270/01201152.138>.

Стаття надійшла до редколегії 04.08.2021

Bazov O. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the Department of International Law of the Institute of International Relations of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5763-1653>

Legal Bases of the Contaminated Model International Criminal Justice

*The article analyzes the legal and institutional principles of formation and activity of international criminal judicial bodies, which are related to the contaminated (mixed) model of international justice, which are of great scientific and practical interest. The **purpose** of the article is to determine on the basis of international legal acts, judicial practice and scientific achievements of legal and institutional principles of formation and operation of international criminal contaminated courts, features of their legal status, jurisdiction and judicial activity. The **methodological basis** of the article is the use of philosophical, general and special scientific methods, among which the fundamental are dialectical, comparative law, system-structural, hermeneutic, anthropological methods. The **scientific novelty** is that the study of the legal and institutional foundations of the formation and operation of contaminated courts in the field of international criminal justice in Ukraine is carried out for the first time. **Conclusions.** Coverage of the nature and features of the legal and institutional framework for the formation and operation of international criminal contaminated courts plays an important role in the fight against international crime, peace and international security. The application of a contaminated model of international criminal justice helps to increase the effectiveness of combating international crime.*

Keywords: international criminal judicial body; contaminated model; legal bases; institutional base; international crimes.

Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

Конституція Словацької Республіки як конституція четвертого покоління (світоглядний і культурологічний аспекти)

Метою статті є дослідження якісних особливостей чинної Конституції Словацької Республіки із загальнокультурологічних позицій та з урахуванням конкретного соціокультурного контексту, у межах якого був створений цей документ, на підставі аналізу новітніх досліджень словацької науки конституційного права. Розвідка стала можливою завдяки здійсненому аналізу тексту чинної Конституції Словацької Республіки (зі змінами) та напрацювань представників словацького конституційного права, які опубліковані в періодичних виданнях і монографічній літературі, що послуговували матеріалом для вивчення означеної теми. **Методологія.** У процесі підготовки статті було застосовано соціокультурний методологічний підхід і низку наукових методів, найсуттєвішими серед яких є герменевтичний, моделювання, аксіологічний і порівняльно-правовий методи. Така сукупність методологічних інструментів забезпечила цілісність дослідження з'ясування ролі конституції в сучасному житті Словацької Республіки. **Наукова новизна** полягає в тому, що у статті висвітлено процес створення Конституції Словацької Республіки, який відбувся в контексті загальної соціально-політичних і конституційних тенденцій кінця ХХ століття. Зазначено специфічність набуття чинності Конституцією Словацької Республіки, яка представлена двоактовою часовою дією (через феномен першого та другого набуття чинності). Також висвітлено питання щодо ролі та значення Конституції в процесі інтеграції Словацької Республіки в Європейський Союз. **Висновки.** Доведено, що Конституція Словацької Республіки є конституцією четвертого покоління (так званого постсоціалістичного), що зумовило особливості її змістовного наповнення: превалювання положень щодо прав людини та їх захисту (як антитеза минулому соціалістичному способу життя та відповідність конституційним взірцям провідних держав світу); визнання та відстоювання ідеї культурно-історичної ідентичності словацького народу; урахування специфіки функціонування демократичних держав сучасності та закріплення цих демократичних начал.

Ключові слова: конституціоналізм; конституція; види конституцій; покоління конституцій; держава; соціокультурний контекст; національна ідентичність.

Вступ

Попри те, що традиції конституціоналізму мають тривалу історію теоретичного осмислення, в умовах сьогодення залишається достатньо широким дослідницьке поле як питань самого явища конституціоналізму, так і питань, пов'язаних з конституцією як його репрезентацією та конкретизацією. Натепер конституція визнається найважливішим політико-правовим документом держави та, переважно існуючи у вигляді окремого нормативно-правового акта, майже усіма державами світу. Як зауважує В. Шаповал, конституція як політико-правове явище сьогодні є основою для визначення характеристик сучасних держав, їх політичного курсу, особливостей державних інституцій, з'ясування ролі держави у закріпленні й забезпеченні прав і свобод людини та громадянина. Можна стверджувати, що як складова європейської політико-правової культури конституція у сучасному політико-правовому дискурсі набула статусу загальноцивілізаційної цінності (Sharoval).

Ступінь опрацювання. Особливості конституцій окремих держав традиційно окреслюють фахівці в галузі конституційного та порівняльного права (Vokoch, 2021). Щодо дослідження специфіки Конституції Словацької Республіки

(далі – Конституція СР) в межах вітчизняного правознавства, то ця проблема не є достатньо висвітленою. Тому за основу дослідження в межах цієї статті був взятий оригінальний текст Конституції Словацької Республіки ("Ústava Slovenskej republiky", 2004) та доробки словацьких конституціоналістів таких як: Я. Хованец (Chovanec, 2021), М. Полтуш (Poluch, & Cibulka, 2009), а також наукові розвідки українських правознавців В. Шаповала, В. Федоренка та ін.

Мета і завдання дослідження

Вибір теми для цієї статті не є випадковим, оскільки 2022 року Конституція Словацької Республіки відзначатиме своє тридцятиріччя. У межах цієї невеликої за обсягом наукової розвідки спробуємо з'ясувати особливості Конституції СР як явища сучасної правової реальності словацького народу.

Виклад основного матеріалу

Як ми уже зазначали, в одній зі своїх праць (Liashenko, 1999), конституція є політико-правовим явищем, яке має тривалу історію теоретичного осмислення: від розуміння конституції як конструкції та устрою в античному світі до державно-політико-правового документа

сучасності. Загальноприйнятим є положення про те, що конституція як явище соціальної реальності покликана через обмеження державної влади оберігати права і свободи свободи громадян. Існування конституції пов'язане із визнанням свободи волі як сутнісної сили людини, що і дало підстави А. Яковлеву стверджувати, що «втілюючи соціальні компроміси, конституція окреслює границі, межі, міру цих свобод. Визначаючи в своїх нормах міру свободи конкретних суб'єктів – учасників соціальних взаємодій, конституція запобігає виникненню домінуючої політичної сили, яка здатна порушити границі свободи всіх інших суб'єктів, позбавити їх цієї свободи. Цим самим конституція такого роду здійснює центральне призначення права – бути втіленням і мірою буття свободи» (Iakovlev, 1995, p. 4).

На сучасному етапі конституція є основним і найголовнішим законом кожної держави. Таке розуміння конституції поєднало в собі (звичайно, опосередковано) античне розуміння конституції як визначеного порядку речей у суспільстві, та середньовічне трактування цього поняття, як обмеження волі правителів Богом і законом. «Концепція вищого закону сама собою була невиразною і невизначеною. Передбача-лось, що вищий закон полягає в самій природі і в натхненній згорі совісті общини. Він проявляється у почутті правоти і справедливості, які панують у певний час у певному суспільстві. Ці принципи справедливості розумілись як такі, що мають перевагу над поглядами тих, хто тимчасово має політичну владу. Ці принципи трансцендентні, вони виходять за межі людських законів, вони загальні, вічні і незмінні» (Iakovlev, 1995, p. 8).

Водночас «конституція не утворює державу, а лише відповідно до різного за формою волевиявлення носія установчої влади – народу – встановлює засади її організації. З огляду на зазначене вона відіграє креативну роль стосовно державного механізму, насамперед його найважливіших ланок. Одним із найголовніших політичних завдань конституції є утвердження суверенітету держави, констатація наступництва в її розвитку» (Sharoval). Словацька республіка не є винятком із загального правила, і як держава з вагомим політичним та економічним потенціалом і вигідним геополітичним розташуванням презентує себе також і через свій Основний закон. Остаточне утвердження Словацької республіки як самостійної і незалежної держави відбулося лише в кінці ХХ століття внаслідок так званої «оксамитової революції» (velvet revolution), яка призвела до «оксамитового розлучення» (velvetdivorce) (Medushevskiy, 2004, p. 90), що означало мирне й безконфліктне припинення існування Чехословацької Федеративної Республіки і виникнення двох суверенних держав,

що набуло офіційного оформлення 1 січня 1993 року (відповідно до Конституційного закону № 542/1992 Coll. Про розподіл Чехословацької Федеративної Республіки).

Створення Конституції Словацької Республіки відбувалося в річищі загальних політико-правових процесів і конституціональних тенденцій, які були притаманні постсоціалістичним державам Центральної та Східної Європи в кінці ХХ століття. Науковці акцентують увагу на таких:

- схожість історичних доль багатьох держав;
- наявність у межах постсоціалістичного типу конституціоналізму гострого конфлікту двох тенденцій: демократизації (як правління більшості) та ліберального конституціоналізму (підґрунтям якого є принцип гарантії прав особистості);

- збіг у часі процесів створення основних засад демократії, ринкової економіки та конституційного порядку;

- збіг прийняття демократичних конституцій з процесом пошуку національної самоідентичності;

- створення нових інститутів, які часто випереджали соціальну реальність і спонукали до змін цієї реальності;

- вплив модернізаційних процесів, який виявлявся у створенні таких конституцій, які б відображали відповідність завдань розвитку, які перетиналися, але були різні (ринкова економіка, демократизація та створення національної державності);

- мав місце фактор запозичення конституційних моделей в готовому вигляді (Medushevskiy, 2004, p. 83-85).

За прийнятою в науці конституційного права часовою класифікацією Конституція Словацької Республіки належить до конституцій четвертого покоління і є постсоціалістичною за суттю, такою ж, як конституції Болгарії і Македонії (1991 р.), Чеської республіки (1992 р.), Польщі (1997 р.). У процесі розробки тексту Конституції СР, через її історичну з'яву, було враховано основні тенденції політико-правової реальності кінця ХХ століття, особливо щодо закріплення прав і свобод громадян (Другий розділ. Основні права і свободи людини). З цих позицій досить показовими є такі статті: «Стаття 14 Кожен має право на права. Стаття 15 (1) Кожен має право на життя. Людське життя гідне захисту вже до народження. (2) Нікого не можна позбавити життя. (3) Смертна кара не допускається» ("Ústava Slovenskej republiky").

Як зазначає Я. Хованец, саме з моменту прийняття Конституції Словацької Республіки словацький народ завершив процес емансипації на шляху побудови самостійної, незалежної та суверенної держави – Словацької Республіки. Цікавим є той факт, що Конституція СР була прийнята ще в період формального існування Чехословацької Федеративної Республіки, що і

обумовило набуття нею чинності в двох часових відрізках. Як основний закон держави Конституція Словацької республіки була схвалена 1 вересня 1992 року Словацькою народною радою і головою влади СР З вересня 1992 року на Братиславському граді¹, а набула чинності з дня опублікування 1 жовтня 1992 року (коли була оприлюднена в Збірці законів Словацької республіки), окрім деяких статей Конституції. Конституція Словацької Республіки сьогодні є «основним конституційно правовим і політичним актом завершення зусиль, направлених на національну емансипацію, і наповненим історичними прагненнями словацького народу створення власної держави. Вона є основою виникнення словацької державності у формі самостійної, суверенної і незалежної Словацької Республіки» (Chovanec, 2021, p. 142).

Оскільки лише в конституції «набуває повного і яскравого вираження концептуальне і світоглядне уявлення про природу і роль держави» (Tikhomirov, 2013, p. 66), то в текст Конституції СР містить усі необхідні положення для цього: в преамбулі та основних положеннях окреслені засадничі моменти словацької держави, які конкретизуються у відповідних розділах і статтях щодо економіки; самоврядування; законодавчої влади, виконавчої, судової влади; прокурора Словацької Республіки та громадського захисника прав ("Ústava Slovenskej republiky").

Попри те, що кінець ХХ століття характеризувався потужними інтеграційними процесами, які в політико-правовій сфері конкретизувалися в явищах інтерналізації та стандартизації (що породило феномен «схожості» конституцій), Конституція СР як і будь яка конституція була створена з урахуванням історичного та етнічного контексту і містить прямі посилання на соціально-культурне коріння словацького народу та його культурну спадщину: «Ми, народ словацький, пам'ятаючи політичну та культурну спадщину своїх предків та віковий досвід боротьби за національне буття та власну державність, в сенсі духовної спадщини Кирила і Мефодія та історичної спадщини Великої Моравії...» («My národ slovenský, pamätajúc na politické a kultúrne dedičstvo svojich predkov a na stáročné skúsenosti zo zápasov o národné bytie a vlastnú štátnosť, v zmysle cyrilometodského duchovného dedičstva a historického odkazu Veľkej Moravy...») ("Ústava Slovenskej republiky"). Культурна своєрідність словацької держави також виявляється й у конституційному описі державних символів, якими є: Державний

Герб, Державний Прапор, Державний Гімн і Державна Печатка (але без вказівки на їх культурні витоки).

На думку словацьких вчених, Конституція СР 1992 року не лише заклала підґрунтя для побудови правової і демократичної держави, але і стала основою наявних в сучасній Словацькій Республіці політичної системи і правового порядку. А виходячи із прийнятих положень сучасного конституційного права та теорії права конституції можуть бути писаними, неписаними, жорсткими, гнучкими, практичними, правовими (юридичними), революційними, живими, *preposné*, открийованими, реальними і фіктивними (Poluch, & Cibulka, 2009), тимчасовими і постійними. Звичайно ж, слід мати на увазі, що будь яка класифікація носить умовний характер, оскільки конституції відрізняються одна від одної умовами прийняття, історичними і національними традиціями тощо.

Відповідно до цієї класифікації Конституція Словацької Республіки є:

– за формою вона є писаною, тобто складена у формі єдиного документа, який офіційно визнаний в якості основного закону держави. Текст Конституції виписаний словацькою літературною мовою (словацька мова була кодифікована лише в другій половині ХХ століття, але першого травня 2004 року стала однією із офіційних мов Європейського Союзу);

– жорсткою: зміни до Конституції можливі за умови дотримання визначених процедур;

– юридичною, оскільки в ній зафіксовані чинний устрій держави, економіки і суспільних відносин;

– живою, оскільки змінам за період своєї чинності Конституція Словацької Республіки піддавалася двадцять змін (остання датується груднем 2020 року). Як зауважує К. Баранік, «жодна конституція, в тому числі і наша словацька, не є досконалим витвором і мусить з плином часу переоцінюватися. І то є всупереч тому, що кожна конституція мала б презентувати стабільність кожної спільноти. Конституція Словацької Республіки досить часто змінюється, про що свідчить низка змін за 27 років її існування: велика кількість прямих новел, непрямих корегувань, як і постійне прагнення внесення «необхідних» правок, виголошених на кожному засіданні Народної Ради СР» (Baraník, 2020, p. 272). Видається, що внесення змін до чинних конституцій сьогодні є цілком прийнятним і уже звичним явищем, а тому «в світі майже не залишилось неправлених конституцій» (Shapoval);

– за часом дії – постійною: в тексті наявний факт встановлення необмеженого терміну дії цього документу;

– реальною: норми аналізованої конституції відповідають дійсності, втілюючись у життя, а

¹ Братиславський град є одним із найвідоміших замків Словаччини і вважається символом не лише Братислави, але і всієї Словаччини.

державна політика вибудовується на конституційних засадах;

– демократичною (закріплює демократичний державний режим), оскільки гарантує широке коло прав і свобод, а також уможливує вільну діяльність політичних партій та об'єднань, передбачає вільні вибори.

Також ця Конституція уможливила вступ Словацької Республіки до низки міжнародних європейсько-атлантичних структур, до Ради Європи, а в подальшому і до відносно легкого набуття членства в Європейському Союзі (Chovanec, 2021), оскільки її концепція та виклад основних положень одержали позитивну оцінку з боку європейської спільноти. Саме завдячуючи високим оцінкам змісту Конституції СР її можна порівняти з деякими конституціями розвинутих європейських держав.

Наукова новизна

На підставі проведеного аналізу тексту чинної Конституції Словацької Республіки та новітніх досліджень представників словацької науки конституційного права можна зробити висновок, що розробка та прийняття цього документа

відбувалося в контексті загальних соціально-політичних і конституційних тенденцій кінця ХХ століття. Підтвердженням чого є специфічність набуття чинності Конституцією Словацької Республіки, яка представлена двотактовою часовою дією (через феномен першого та другого набуття чинності); орієнтація розробників на уже відомі взірці конституцій розвинутих демократичних держав; врахування досвіду переходу від планової економіки до ринкової та їх ідеологічного обґрунтування; акцентування уваги на правах та свободах людини і громадянина.

Висновки

Для Конституції Словацької Республіки як конституції четвертого покоління характерні такі особливості: в тексті превалюють положення щодо прав людини та їх захисту (як антитеза минулому соціалістичному способу життя та відповідність конституційним взірцям провідних держав світу); визнаються та відстоюються ідеї культурно-історичної ідентичності словацького народу; врахована специфіка функціонування демократичних держав сучасності та закріплені демократичні начала.

REFERENCES

- Baraník, K. (2020). *Ústava na hviezdnom nebi: vzťah Ústavy Slovenskej republiky k medzinárodnému právu* (1 vyd.). Praha: Leges.
- Bokoch, M. (2021). Problemy vzaimodii konstytutsiinoho poriadku ta mizhnarodnogo prava [Problems of interaction between the constitutional order and international law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu, Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 65,51-56. doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.8> [in Ukrainian].
- Chovanec, J. (2021). Ústava SR - pojem, vznik, štruktúra a novelizácia. *Štát a právo*, 2(3), 134-146. doi: <https://doi.org/10.24040/sap.2021.8.2-3.134-146>.
- Iakovlev, A.I. (1995). Konstitutsionnyy stroy: sotsialnyy pravovoy aspekt [Constitutional system: social and legal aspect]. *Voprosy filosofii, Philosophy questions*, 10, 3-14 [in Russian].
- Liashenko, V.M. (1999). Yevropeiske pravo yak fenomen dukhovno-praktychnoho osvoinnia svitu [European law as a phenomenon of spiritual and practical development of the world]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Lukáš, T. (2020). Kvalita vyjadrovania zákonodarcu v kontexte právnej zodpovednosti podľa zákona o obecnom zriadení. *Štát a právo*, 4, 384-393. doi: <https://doi.org/10.24040/sap.2020.7.4.384-393>.
- Medushevskiy, A.N. (2004). Konstitutsionnye tsikly v Tsentralnoy i Vostochnoy Evrope [Constitutional cycles in Central and Eastern Europe]. *Sotsiologicheskyy zhurnal, Sociological journal*, 3-4, 83-119 [in Russian].
- Poluch, M., & Cibulka, L. (2009). *Štátne právo Slovenskej republiky* (3 vyd.). Šamorín: Heuréka.
- Shapoval, V. *Fenomen konstytutsii yak osnovnogo zakonu [The phenomenon of the constitution as a basic law]*. Retrieved from <https://rd.ua/storage/attachments/%D0%A8%/> [in Ukrainian].
- Tikhomirov, Iu.A. (2013). *Gosudarstvo [State]*. Moscow: Norma, Infra-M [in Russian].
- Ústava Slovenskej republiky (v znení ústavného zákona č. 323/2004 Z. z.). (n.d.). *wipolex.wipo.int*. Retrieved from <https://wipolex.wipo.int/ru/text/187468>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Baraník, K. *Ústava na hviezdnom nebi: vzťah Ústavy Slovenskej republiky k medzinárodnému právu*. 1 vyd. Praha : Leges, s.r.o., 2020. 296 s.
- Бокоч М. Проблеми взаємодії конституційного порядку та міжнародного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Т. 65. С. 51–56. (Серія «Право»). doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.8>.
- Chovanec J. *Ústava SR – pojem, vznik, štruktúra a novelizácia*. *Štát a právo*. 2021. No. 2 (3). S. 134–146. doi: <https://doi.org/10.24040/sap.2021.8.2-3.134-146>.
- Яковлев А. И. Конституционный строй: социальный и правовой аспект. *Вопросы философии*. 1995. № 10. С. 3–14.

- Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу : дис. ... канд. філос. наук : 12.00.12. Київ, 1999. 197 с.
- Lukáš T. Kvalita vyjadrovania zákonodarcu v kontexte právnej zodpovednosti podľa zákona o obecnom zriadení. *Štát a právo*. 2020. No. 4. S. 384–393. doi: <https://doi.org/10.24040/sap.2020.7.4.384-393>.
- Медушевский А. Н. Конституционные циклы в Центральной и Восточной Европе. *Социологический журнал*. 2004. № 3–4. С. 83–119.
- Poluch M., Cibulka L. *Štátne právo Slovenskej republiky*. 3 vyd. Šamorín : Heuréka, 2009. 341 s.
- Шаповал В. Феномен конституції як основного закону. URL: <https://rd.ua/storage/attachments/%D0%A8%>.
- Тихомиров Ю. А. Государство : монография. М. : Норма ; Инфра-М, 2013. 320 с.
- Ústava Slovenskej republiky (v znení ústavného zákona č. 323/2004 Z. z.). URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/187468>.

Стаття надійшла до редколегії 28.07.2021

Vovk V. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Khmelnytsky University of Management and Law Named after Leonid Yuzko, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

Constitution of the Slovak Republic as a Constitution of the Fourth Generation (Worldview and Culturological Aspects)

***Purpose** of the article is to study the qualitative features of the current Constitution of the Slovak Republic in terms of general cultural standpoints and taking into account the specific socio-cultural context within which this document was created, based on an analysis of the latest research in the Slovak science of constitutional law. Examination became possible thanks to the analysis of the text of the current Constitution of the Slovak Republic (as amended) and the researches of representatives of the Slovak constitutional law, published in periodicals and monographic literature, which served as material for the study of this topic. **Methodology.** In the process of preparing the article, a sociocultural methodological approach and a number of scientific methods were applied, the most important of which are: hermeneutic, modeling, axiological, comparative legal method. This set of methodological tools ensured the integrity of understanding the role of the Constitution in the modern life of the Slovak Republic. The **scientific novelty** lies in the fact that the article reflects the process of creating the Constitution of the Slovak Republic, which took place in the context of the general socio-political and constitutional tendencies of the late twentieth century. The specificity of the entry into force of the Constitution of the Slovak Republic is indicated, which is represented by a two-act temporary action (through the phenomenon of the first and second entry into force). It also reflects questions about the role and significance of the Constitution in the process of integration of the Slovak Republic into the European Union. **Conclusions.** It is shown that the Constitution of the Slovak Republic is the constitution of the fourth generation (the so-called post-socialist), that determined the peculiarities of its content: the prevalence of provisions on human rights and their protection (as an antithesis about the past socialist way of life and compliance with the constitutional models of the world leading states); recognition and defense of the idea of cultural and historical identity of the Slovak people; taking into account the specifics of the functioning of democratic countries of the twentieth century and consolidating these democratic principles.*

Keywords: constitutionalism; constitution; types of constitution; generation of constitutions; state; socio-cultural context; national identity.

Дурдинець М. Ю. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6718>

Конституціоналізм у часи змін: влада, суспільство та демократія

Мета статті – визначити джерела формування влади й інституційні особливості вітчизняного парламентаризму, на підставі чого окреслити шляхи його оптимізації. **Методологія.** Методологічне підґрунтя становили загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ і їх зв'язок з теорією та практикою оптимізації вітчизняного парламентаризму, а також спеціальні методи дослідження, а саме: метод системного аналізу, порівняльно-правовий, системно-структурний і метод прогнозування. **Наукова новизна.** На підставі аналізу конституціоналізму доведено, що в сучасних українських реаліях влада, суспільство та демократія перебувають на етапі «визрівання». Інтеграція до західної правової традиції потребує комплексного підходу, у якому освіта, наука, політика, засоби масової інформації діють скоординовано, орієнтуючись на кінцеву мету. Доведено необхідність синхронізації норм матеріального та процесуального конституційно-юрисдикційного права в надійну систему механізмів захисту прав, свобод людини та громадянина, спрямованих на утвердження верховенства права. **Висновки.** На підставі аналізу основних проблем і перспектив конституціоналізму крізь призму системи «влада – суспільство – демократія» визначено джерела формування влади й інституційні особливості вітчизняного парламентаризму. Проаналізовано розвиток конституційного судочинства в умовах системного порушення Основного Закону держави деякими представниками влади. Аргументовано низку пропозицій щодо шляхів оптимізації вітчизняного парламентаризму. Встановлено, що динамічний процес цифровізації державних процедур – це вектор цивілізаційного розвитку та посилення конкурентоспроможності держави в геополітичному вимірі.

Ключові слова: конституціоналізм; влада; суспільство; демократія; право розуміння; виборче право.

Вступ

Питання вивчення витоків і перспектив вітчизняного конституціоналізму, передусім крізь призму аналізу системи «влада – суспільство – демократія», актуалізується з огляду на потребу в переосмисленні й узагальненні наявних теоретичних напрацювань, практичного їх утілення, окреслення відповідних перспектив у цій сфері саме цього року, коли ми відзначаємо визначні ювілейні дати в історії українського державотворення – 30-річчя прийняття Верховною Радою України (далі – ВРУ) Акта проголошення незалежності України, 30-річчя з дня проведення першого Всеукраїнського референдуму на підтвердження прийнятого Акта, відзначення ювілейної чверті століття прийняття ВРУ II скликання Конституції України.

Національна єдність на підставі самотутньої культури, наявність ідентичних ознак націогенезу та прагнення здобути суверенну й незалежну державу сприяли позитивному результату в геополітичному вимірі 1991 року. Від початку проголошення незалежності українська держава формувалася за філософією балансу ідей і поглядів, а не виключення. Слід зауважити, що час змін набув перманентного стану не лише для українського суспільства, а й для всього світу. Однак проблемні аспекти, пов'язані з державотворенням, для науки, політики та практики, були досить типовими й потребували комплексного розв'язання.

Влада, суспільство й демократія в класичному теоретико-правовому розумінні перебувають у

системному взаємозв'язку та створюють цінності завдяки формуванню надійних державних інституцій, укріплення правової культури, збереження та примноження кращих традицій не лише суспільного співіснування, а й прогресивного розвитку.

Усебічний аналіз ретроспективи українського державотворення другої половини ХХ – початку ХХІ ст. дає змогу виокремити типові проблемні аспекти формування української держави й суспільства. Суспільство не може миттєво позбутися негативних складових історичної пам'яті та швидко викоринити традиції правової культури, що авторитарно й ультимативно формувалися під впливом політичних, інформаційних, економічних, освітньо-наукових чинників. Романтичні мрії про можливий квантовий ідейно-політичний і правовий стрибок українського суспільства від тоталітаризму до демократії закономірно розвінчані реаліями недалекого минулого, а тим паче сьогодення. Адже занадто глибоко укорінилася в правосвідомості й активно в гібридній формі інформаційно підживлювалася в роки незалежності антигуманна ідеологія комуністичного соціалізму.

Доречно запропонувати гіпотезу, згідно з якою вітчизняний конституціоналізм бере початок не від 28 червня 1996 року, а відродився в значно пізніший період. Квазіконституціоналізм радянського періоду суттєво позначився на світоглядних складових соціального праворозуміння та викривив уявлення про владу, суспільство, людину. Фактично всі без винятку конституції УСРСР головною детермінантою визнавали владу або державу, керівництво якої формально

здійснювалося «пролетаріатом», а реально представниками партійної номенклатури. Тогочасні державні інституції не відповідали гуманістичним цінностям цивілізованого конституціоналізму.

Конституція України увібрала кращі традиції українського державотворення попередніх років і століть, аспектів античної філософії, римського та європейського права, християнської доктрини, політико-філософських учень фундаторів ліберальної ідеології й демократичного врядування. Ядро конституціоналізму становлять цінності й принципи, покликані захищати права людини.

Венеційська комісія у своєму висновку 1997 року про Конституцію України 1996 року дала високу правову оцінку Основному Закону нашої держави, адже третина його тексту присвячена правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина й гармонійно поєднана з інституційними механізмами їх реалізації.

Твердження про те, що більшість конституційних норм прямої дії за сутнісною основою є декларативними (дорогоказом), – помилкове. Декларація про державний суверенітет України, прийнята ВРУ 16 липня 1990 року, за своєю правовою природою містить декларативні норми, які слугували передумовою для подальшого утвердження незалежності України та міжнародного визнання нашої держави як рівноправного суб'єкта геополітичної реальності.

У нашому дослідженні ми спробуємо контурно розкрити проблематику джерел формування влади, визначити інституційні особливості парламентаризму, розвиток конституційного судочинства в умовах системного порушення Основного Закону окремими представниками влади.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити джерела формування влади й інституційні особливості вітчизняного парламентаризму, на підставі чого окреслити шляхи його оптимізації. Досягнення окресленої мети передбачає реалізацію таких завдань: проаналізувати основні проблеми конституціоналізму в українських реаліях крізь призму системи «влада – суспільство – демократія», окреслити перспективи його оптимізації, зокрема в контексті інтеграції до західної правової традиції.

Виклад основного матеріалу

Передусім слід зосередитися на встановленні джерел формування влади. Держави з демократичною організацією суспільного життя аксіоматично формують владу через вибори та впливають на роботу державних інституцій через різні форми народного волевиявлення. Упродовж майже 30-річної історії суверенного й незалежного державотворення в Україні відбулося сім

президентських виборів (з них двічі – дострокові), вісім парламентських, з яких чотири дострокові, сім місцевих, з яких одні позачергові та два всеукраїнські референдуми. За цей тривалий період «визрівання» в суспільства світоглядного розуміння принципу та критеріїв формування влади під час реалізації активного виборчого права допущено низку стратегічних прорахунків на різних рівнях обраної влади. Це стало своєрідним каталізатором для проведення двох загальнонаціональних революцій, а також зумовило перманентний стан нестабільності в реалізації внутрішньої й зовнішньої політики держави.

Водночас комплексна загальнодержавна доктрина конституціоналізму потребує розробки дієвих механізмів одуховлення Основоположного Закону нашої держави. У період перехідного етапу демократичного розвитку доречно провести ревізію підходів та принципів формування влади, яка б відповідала високим стандартам демократії. Це дасть змогу повноцінно реалізувати ст. 5 Конституції України, у якій ідеться: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади й органи місцевого самоврядування» ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Загальновідомо, що основний спосіб формування влади відбувається шляхом виборів. Низька участь громадян України в голосуванні під час виборів, або абсеїтизм, – це одна з ключових проблем, пов'язаних з механізмом формування влади. Візьмемо до уваги останні загальнодержавні вибори Президента України 2019 року, у яких за даними Центральної виборчої комісії України взяли участь 62,8 % виборців від загальної кількості громадян, які на момент виборів мали право голосу. У парламентських виборах, які проходили через декілька місяців після президентських у липні 2019 року, явка становила лише 49,84 % по всій Україні. І найнижчою за весь період незалежності України стала участь громадян з активним виборчим правом у місцевих виборах 2020 року – 36,9 %. Останній результат значною мірою пов'язаний з пандемією інфекційного захворювання COVID-19, спричиненого коронавірусом SARS-CoV-2 ("Vybery Prezidenta", 2019).

Загрозлива тенденція тотальної недовіри суспільства до будь-якої влади, яка активно підживлюється пропагандистськими засобами масової інформації Російської Федерації та їх сателітів на території України в межах інформаційної складової ведення гібридної війни проти нашої держави, – це черговий виклик для вчених-конституціоналістів і політиків. У цьому контексті варто пам'ятати, що альтернативного способу джерела формування представницької влади, окрім виборів, немає.

Таким чином, можна констатувати певну негативну закономірність, коли воля меншості суперечить пасивній волі більшості, але є цілком легітимною. У зв'язку з цим доречним було б у науково-політичних колах у співпраці з громадянським суспільством розглянути можливість на період перехідного етапу демократизації українського суспільства трансформувати конституційне гарантоване активне виборче право у виборчий обов'язок для виборців, яким на день виборів виповнився 21 рік і не більше 60 років (із запровадженням санаційного механізму впливу на суб'єктів порушення активного виборчого обов'язку без поважних причин). Такі підходи не були та не є масовими у світовій практиці конституціоналізму, проте категорично відмовлятися від обговорення імплементації цієї ідеї в практику стимулювання розвитку відповідального суспільства не варто. Наприклад, нині державами з обов'язковою реалізацією громадянами активного виборчого права є: Австралія, Бельгія, Ліхтенштейн, Люксембург, Сінгапур, Швейцарія тощо. Раніше такий обов'язок покладался на громадян Австрії, Албанії, Іспанії, Нідерландів, Португалії та ін.

Крім того, доцільно провести науково-аналітичну ревізію критеріїв виборчого цензу для громадян, що мають намір реалізувати пасивне виборче право. Конституція України 1996 року встановлює мінімальні вимоги до кандидатів у народні депутати України та Президента України. Тобто Основний Закон України та частина галузевого виборчого законодавства передбачають критерії, які легко можна використати як живильну основу для приходу до влади популістів, проросійських сил та інших елементів, що створюють реальні ризики для національної безпеки України. Слід зауважити, що підвищення виборчого цензу – це не обмеження громадян у доступі до здійснення представництва суспільства, а додатковий механізм, покликаний підвищити якість представників інтересів українського народу.

Слід також урахувувати особливості вітчизняного парламентаризму. На нашу думку, окрім надважливої інституційної ролі парламенту в процесі відновлення історичної справедливості й утвердження України як суверенної та незалежної держави, ВРУ упродовж тридцятирічної історії новітньої України неодноразово слугувала своєрідним «bastionom» у врегулюванні політичних, соціальних, правових, економічних і зовнішньополітичних криз різної природи походження. Так, Ш. Л. Монтеск'є у філософсько-політичному трактаті «Про дух законів» зазначив, що серед трьох гілок влади парламент, з огляду на його ціннісну природу, порядок формування і функціонування, дещо домінує над іншими, а тому держави з парламентськими демократіями є більш успішними й менш піддатливими до узурпації влади.

ВРУ IX скликання вже прийняла низку законів, спрямованих на покращення якості законотворчого процесу й посилення організаційно-правового інструментарію для повноцінного виконання всіх п'яти функцій парламенту: законотворчої, контролюючої, фінансової, установчої та представницької. Зокрема, внесено зміни до Конституції України в частині обмеження депутатської недоторканності, прийнято закони України «Про планування та системність законотворчої діяльності Верховної Ради України» та «Про забезпечення ефективної реалізації парламентського контролю». Останній – саме той законопроект, на доцільності розроблення та прийняття якого прямо або опосередковано наполягали вчені-конституціоналісти М. Козюбра, М. Костицький, В. Лемак, О. Марусяк, А. Мелешевич, М. Савчин, В. Шаповал, С. Шевчук та інші науковці й практики.

На думку сучасного філософа Ф. Фукуями (Fukuiama, 2019), підзвітність означає, що державна влада відгукується на інтереси всього суспільства (Арістотель називав їх «спільним благом»), а не на вузькогрупові інтереси.

Завдяки кропіткій та командній інтелектуальній праці представників Апарату ВРУ, експертів Фонду «Східна Європа» та Програми «РАДА» вийшов практичний коментар до Закону України № 1052 від 3 грудня 2020 р. У цьому документі роз'яснено цілі, мету й прогнозовані результати посилення парламентського контролю. Ідеться про те, що ефективне функціонування держави неможливе без дієвої системи контролю. Адже безконтрольність породжує безвідповідальність, яка призводить до хаотичності публічного управління та зловживання владою, а хаотичність і зловживання владою нищать суспільну довіру та руйнують інституції. Зазначені фактори призводять до занепаду демократії чи навіть держави загалом.

Розмірковуючи про кризу сучасних демократичних інститутів (Fukuiama, 2021), Ф. Фукуяма визначає три основні «стовпи» сучасного урядування: модерна держава, верховенство права й демократична відповідальність. Остання складова сформувалася найпізніше, але це не зменшує її вагомості. Зокрема, філософ зазначає: «Базовий політичний порядок, започаткований Славною та Американською революціями, у якому виконавча гілка влади була підзвітна представницькому законодавчому органу і загалом усьому суспільству, виявився напрочуд витривалим. Відтоді вже ніхто не доводив, що державна влада не повинна бути підзвітною народу...» (Fukuiama, 2019).

Раніше, а саме до прийняття відповідного Закону, ВРУ також була наділена контрольною функцією та була забезпечена відповідними інституційно-правовими механізмами для її реалізації. Проблема полягала в тому, що законодавством не було чітко врегульовано

питання термінів, критеріїв, об'єктів, а головне – правових наслідків реалізації парламентом контрольних заходів. Група експертів дала досить вичерпний аналіз механізму застосування Закону України № 1052 від 3 грудня 2020 року. Він корисний не лише для суб'єктів парламентського контролю, а й для кожного громадянина України, який має змогу реально захистити права, свободи й законні інтереси через механізм зворотної парламентської дії.

Варто зауважити, що етимологічно поняття «парламент» не зовсім тотожне категорії «парламентаризм». У сучасному світі в багатьох деспотичних державах є парламент, проте відсутній дух парламентаризму. Яскравим прикладом є більшість пострадянських республік, де парламент здебільшого виконує функцію демократичного фасаду, а не ціннісну основу класичної інституційної природи.

Видатний французький конституціоналіст і державознавець Моріс Дюверже стверджував, що уряд і парламент – це конституційний фасад, насправді ж владу реалізують партії (Brookes, 1954). У цьому контексті актуалізується проблема політико-правової й соціально-світоглядної дійсності – формування ідеологічних партій. Потребує ґрунтовної аналітики доповідь Українського центру економічних та політичних досліджень ім. Олександра Разумкова «Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті (1990–2017 роки)», один з розділів якої присвячено перспективам розвитку політичних партій. Проведені соціологічні дослідження засвідчили, що електоральні мотивації, ставлення жителів України до політичних лідерів і партій означені амбівалентністю. Наприклад, серед кількох запропонованих моделей лідерства в партіях відносно більшість респондентів обрала варіант, за якого партію очолює «сильний, авторитетний лідер, який не змінюється протягом тривалого часу» (42 %), що суперечить організаційній системі формування ідеологічних партій. Значно менша частка респондентів обрала варіант, за якого партію очолюють «змінювані керівники, які обираються на конкурентних засадах» (16 %). Таким чином, лідерську модель підтримують найактивніше (особливо на Сході України – 50 %). Загрозливим з точки зору перспектив зміцнення державних інституцій визнають низький рівень розуміння поділу та відмінностей між лівими, правими й центристськими партіями (показник становить 9 % опитаних) (Yaкуmenko, 2017). У суспільстві, яке має суверенну та незалежну державу вже майже тридцять років, 80 % респондентів необізнані щодо системи формування партій та їх базових засад, що свідчить про психологічну неготовність переважної більшості народу України як єдиного джерела влади формувати політичні партії на ідеологічній основі.

Вирішити надважливу для державотворення проблему формування політичних партій на ідеологічній основі в короткостроковій перспективі неможливо. Воно потребує поетапної, системної, скоординованої, кропіткої та масштабної роботи, спрямованої на політичне просвітництво громадян України. У цьому контексті роль освіти, науки, інтелігенції, громадських організацій і засобів масової інформації є ключовою. В Україні створено досить потужний осередок конституціоналістів з різних куточків нашої держави, які активно пропагують і впроваджують цінності конституціоналізму в різних сферах публічної політики та науково-педагогічної діяльності. Завдяки активному прогресу і загального доступу до інформаційних технологій та альтернативним каналам масової інформації – ефективність і суб'єктність науковців зростатиме.

Зазначене дає змогу обґрунтувати таку пропозицію. У контексті посилення інституційної спроможності ВРУ необхідно розглянути можливість упровадження імперативного мандата народного депутата України. Усі застереження, пов'язані із загрозою послаблення незалежністю парламентаря в його політичній діяльності через можливість відкликання, можна врегулювати правовим способом, зокрема розробивши чіткі критерії, які є підставою для відкликання, а також юридичної процедури розслідування й позбавлення мандату. Таку норму було запропоновано в проєкті Конституції України 1992 року, як і модель двопалатного парламенту.

Динамічний процес цифровізації державних процедур – це вектор цивілізаційного розвитку та посилення конкурентоспроможності держави в геополітичному вимірі. Ми прогнозуємо, що електронне голосування стане одним з каталізаторів зародження раціональної ідеї щодо зменшення термінів діяльності ВРУ (принаймні до чотирьох років), Президента України (також для початку до чотирьох років) та виборів до органів місцевого самоврядування. Ми вважаємо, що в цьому випадку суспільство, яке формує владу використовуючи демократичні інструменти, зміцнює конституційний лад, а зручний спосіб виборів і менший термін перебування на виборчих посадах дозволить провести якісну селекцію влади.

У контексті окремих прогресивних законодавчих ініціатив, частина з яких уже прийнята ВРУ IX скликання, необхідно розробити якісний законопроект «Про нормативно-правові акти», який урегулює питання правозастосування, встановить ієрархію нормативно-правових актів та сприятиме усуненню правових колізій. Починаючи з II скликання ВРУ, досі не вдалося віднайти компромісний варіант законопроектів. Нещодавно перший віцепікер ВРУ Р. Стефанчук анонсував, що невдовзі

для загального обговорення буде внесено законопроект «Про правотворчу діяльність».

У процесі конституційно-еволюційного розвитку зусилля науковців, громадськості та політиків необхідно сфокусувати на системному переході до парламентської республіки з двопалатним парламентом, адже за правильною моделлю бікамералізму можна посилити інституційний механізм стримувань і противаг, а головне – пропорційно представити національні та регіональні інтереси й унеможливити узурпацію влади.

У межах дослідження окресленої проблематики ретельного аналізу потребує також розвиток конституційного судочинства. Закріплені у преамбулі Конституції України незворотній зовнішньополітичний вектор на європейську та євроатлантичну інтеграцію потребує реалізації низки реформ у різних сферах державного управління, і особливо, які стосуються судових та правоохоронних органів. Це не лише принципова вимога європейських та інших світових геополітичних партнерів України, а й давно назрілий запит українського суспільства. Без відчуття особистої та майнової безпеки, без справедливих правових механізмів захисту честі, гідності та ділової репутації, без належного доступу до правосуддя розвиток демократичного суспільства неможливий.

Завдяки проведенню конституційної реформи 2016 року (щодо правосуддя) довгоочікуваний для української правової системи інститут конституційної скарги ввійшов до системи національних засобів юридичного захисту. Запровадження в Україні цього інституту є важливим і прогресивним кроком для забезпечення захисту прав людини, адже можливість звернення осіб з індивідуальними конституційними скаргами щодо законів, які були застосовані в остаточному судовому рішенні в їх справі, реалізує не лише ймовірність судового перегляду справи особи за виключними обставинами у зв'язку з визнанням неконституційними застосованих положень закону, а й може стати дієвим механізмом (засобом) на шляху до вдосконалення законодавства України. Фізичні та юридичні особи (окрім юридичних осіб публічного права) отримали реальну можливість звернутися до Конституційного Суду України (далі – КСУ) та оскаржити стосовно відповідності Конституції України (конституційності) закони України (окрім їх положення), застосовані під час судового розгляду їхніх справ (Beschastnyi, & Zaporozhets, 2020).

Запровадження 2017 року інституту конституційної скарги, попри наявність певних недоліків, є суттєвим кроком у напрямі наближення до забезпечення надійного балансу влади й реалізації механізму стримувань і противаг не лише в інституційній площині, а й з урахуванням захисту конституційних прав і свобод громадянина від потенційно можливого свавілля законодавця, а

особливо з урахуванням безпрецедентної в історії України парламентської монобільшості, яка складається з представників політичної партії «Слуга народу» та потенційно може зазнавати впливу Президента України. Запобіжником у цьому процесі може бути, на думку професора М. Савчина форма статуторної конституційної скарги, яка передбачає перевірку конституційності законів застосованих в остаточному судовому рішенні, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпані (Savchyn, 2020).

У теоретико-правовому вимірі інститут конституційної скарги є доволі зрозумілим з точки зору практичного застосування. Однак реалії сьогодення вимагають від законодавця не лише якісну норму права, а й подбати про те, в «чиїх руках» буде знаходитися це благо, хто його застосовуватиме та в який спосіб це відбуватиметься.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про Конституційний Суд України», кандидат на посаду судді КСУ проходить конкурсний відбір за результатами якого один із суб'єктів (Президент України, ВРУ та з'їзд суддів України) приймають рішення щодо призначення найбільш рейтингового кандидата на посаду судді. З часу набрання чинності цього Закону було призначено трьох суддів КСУ, двох за квотою Президента України – Василя Лемака і Сергія Головатого, та одного за квотою Верховної Ради України – Віктора Кичуна. У першому випадку, 2017 року проходив відкритий конкурс із залученням міжнародних експертів, і головою конкурсної комісії була колишня прем'єр-міністр Польщі, членкиня Венеційської комісії Ганна Сухоцька. У другому випадку ВРУ здійснила призначення судді КСУ без відкритого та конкурентного конкурсного відбору. Натомість голосування в парламенті проходило за кандидатів висунутих політичними фракціями ВРУ IX скликання. Фактично вимогу Закону України «Про Конституційний Суд України» було проігноровано. Такі прецеденти сприяють формуванню в суспільстві й окремих його індивідів девіантної поведінки стосовно законів.

Пік означеної в засобах масової інформації «конституційної кризи» припав на жовтень минулого року, у результаті прийняття рішення Конституційним Судом України, відповідно до якого визано неконституційними деякі норми антикорупційної законодавчої інфраструктури. Для переконливого обґрунтування рішення було недобросовісно запозичено уривок зі збірки есе Д. Джея, Д. Медісона та О. Гамільтона «Федераліст», про що першим заявив колишній Голова КСУ Станіслав Шевчук.

Внесений Президентом України в парламент законопроект (який надалі відкликали) «Про відновлення суспільної довіри до конституційного судочинства», відповідно до якого

пропонувалося припинити повноваження складу КСУ – один з найбільш очевидних і водночас неприйнятних способів відновлення суспільної довіри до органу конституційного судочинства. Закони, прийняті в незаконний спосіб або які мають антиконституційний зміст, делегітимізують інституції влади та створюють небезпечні прецеденти для державного розвитку.

У контексті рефлексії зазначеної проблеми крізь призму історико-правової ретроспективи діяльності КСУ (який не належить до жодної з гілок влади), ми можемо прослідкувати певну закономірність, суть якої полягає у формулі «антиконституційний акт, який прийнятий представниками органу конституційного контролю намагаються вирішити у не менш антиконституційний спосіб».

У рішенні від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008КСУ наголосив, що неухильне додержання органами законодавчої, виконавчої та судової влади Конституції та законів України забезпечує реалізацію принципу поділу влади і є запорукою їх єдності, важливою передумовою стабільності, підтримання громадського миру та злагоди в державі ("Rishennia Konstytutsiinoho Sudu", 2008).

Доцільно звернути увагу на нещодавно підписаний Указ Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки». Це вже не перша подібна за проблематикою стратегія, яку пропонує Глава держави, що вкотре підтверджує актуальність наукового осмислення конституціоналізму в часи змін. А як ми вже зазначали, «час змін» для України в перехідний період демократичного розвитку набуває перманентного стану.

У другій частині зазначеної стратегії визначено загальні положення, мету та завдання, виокремлено проблеми та запропоновано напрями й заходи реформування і розвитку конституційного судочинства. Зокрема, запропоновано вдосконалити процедуру конкурсного відбору кандидатур на посаду судді КСУ, ефективної перевірки їх на добросовісність і відповідність рівню професійної компетентності та високим моральним якостям (із можливим залученням міжнародних експертів). Аналізуючи проблемні аспекти відбору суддів КСУ, слід акцентувати на вмінні потенційного кандидата мислити, трактувати й захищати право поза межами формально визначених норм. Позитивізм фокусує увагу на виключно або переважно формальному аналізі тексту закону, а не його ціннісно-духовної основи та широкого розуміння права і природи Конституції ("Ukaz Prezidenta", 2021).

Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції покликаний захищати Конституцію України від свавілля влади, а саме

тому відбір суддів має відповідати чітким критеріям, що відображають не тільки вміння правозастосування (позитивізм), але й сформований світоглядно-філософський стиль відчуття духу та матеріалізації законодавчої норми для захисту конституціоналізму.

На наш погляд, ефективність реалізації стратегії переважно перебуває в прямій залежності від якості експертно-наукового потенціалу, який буде задіяно для її впровадження в правотворчій та правозастосовній сферах. Упереджена політизація технократичних процесів – це одна з наріжних історичних проблем конституціоналізму. Намагання концентрувати великі повноваження та дистанціюватися від відповідальності й критеріїв обов'язку, на жаль, типова ознака, яка об'єднує український політикум майже усіх рівнів.

3-поміж проблем конституціоналізму чільне місце посідає досить низький рівень якості знань випускників закладів вищої освіти правничого спрямування та мала кількість навчального часу, відведеного вивчення в середній школі дисципліни «Правознавство». Досить часто в багатьох закладах вищої освіти студентів, курсантів, слухачів намагаються переконати, що «право обов'язково дорівнює закону», аргументуючи тим, що якщо немає формалізації права в офіційному документі, то це не є правом. Ця традиція лєнінського матеріалізму в системі правничої освіти набула особливої ваги в період, коли генеральну прокуратуру СРСР очолював прихильник принципу презумпції винуватості, один з ключових організаторів голодомору в Україні та масових політичних репресій Андрій Вишинський, якому вдалося на десятиліття зацементувати принцип: «Право – це те, що прописано у законі. Усе інше вважається поза законом і жорстко карається органами державної безпеки» (Boriak et al., 2009).

Взірцем функціонування демократичного конституційного ладу справедливо прийнято вважати США. Англо-американська правова сім'я формує правові традиції на підставі судових прецедентів. Саме право, свобода, честь і гідність людини є домінантою основою всіх правочинів. Для кращого розуміння процесу «одуховлення» американських законів, доцільно навести цитату Голови Верховного Суду Вільяма Ренквіста: «Закон є таким як тут і зараз його розуміємо ми – судді Верховного Суду США!». Авторитет Вільяма Ренквіста у США був беззаперечним. Його призначив на посаду Голови Верховного Суду Рональд Рейган 1986 року, і Вільям Ренквіст обіймав цю посаду (яка є однією з найвищих та найпочесніших у США) до самої смерті 2005 року.

Ми умисно провели дві паралелі між державами, які мають кардинально протилежні підходи до розуміння права та його застосування. Інерція правових традицій ускладнює цивілізаційні

процеси розвитку. Саме тому в українському суспільстві влада, суспільство й демократія проходять процес «визрівання». Інтеграція до західної правової традиції потребує комплексного підходу, у якому освіта, наука, політика, засоби масової інформації діятимуть скоординовано, усвідомлюючи кінцеву мету.

Слід також здійснити фундаментальний перехід освітніх цілей від навчання запам'ятовувати до навчання нового мислення, що базується на розумінні, умінню критично й системно мислити та продукувати нові знання.

Вивчаючи конституціоналізм, важливо не лише осмислювати норми законів, а й уміти виявляти правові цінності. Освіта майбутнього повинна мати ціннісний характер. Цінності становлять квінтесенцію людської мудрості, набутої протягом тисячоліть. У новій системі, що розвивається, вони повинні втілювати фундаментальні принципи досягнення сталої індивідуальної або соціальної реалізації, бути більшими, ніж ідеали, що надають енергію матерії, необхідну для реалізації природних людських прагнень. Цінність є формою знання та потужним визначним фактором еволюції людини. Ці психологічні навички, які мають суттєве практичне значення, украй важливі для утвердження духу конституціоналізму в Україні. Як ми вже зазначали, окрім освітньої-наукової складової формування правосвідомості, суттєвий світоглядний вплив має релігія, принципи якої закладені в більшості конституційних устроїв, зокрема світських держав. Релігія та філософія суттєво позначилися на формуванні правової системи. Світські країни на законодавчому рівні відокремили церкву від держави. Водночас більшість принципів і релігійних цінностей є засадничою детермінантою, яка вплинула на державотворення. Оцінюючи світське суспільство, важливо пам'ятати, що релігія може обійтися без держави, і навпаки, але здебільшого людині потрібна як держава, так і церква.

Наукова новизна

Результати аналізу конституціоналізму в умовах українських реалій засвідчують, що влада, суспільство й демократія нині перебувають на етапі «визрівання». Інтеграція до західної правової традиції потребує комплексного підходу, у якому освіта, наука, політика, засоби масової інформації діють скоординовано, усвідомлюючи кінцеву мету. За цих умов норми матеріального та процесуального конституційно-юрисдикційного права потребують синхронізації в надійну систему стабільних,

прогнозованих й ефективних механізмів захисту прав, свобод людини та громадянина, спрямованих на утвердження верховенства права.

Висновки

Аналіз джерел формування влади доводить, що доречно провести ревізію підходів і принципів формування влади, яка б відповідала високим стандартам демократії, а також критеріїв виборчого цензу для громадян, що мають намір реалізувати пасивне виборче право.

Вивчення ключових засад формування влади дає змогу стверджувати, що науковій спільноті в співпраці з громадянським суспільством варто розглянути можливість на період перехідного етапу демократизації українського суспільства трансформувати конституційно гарантоване активне виборче право у виборчий обов'язок для виборців, яким на день виборів виповнився 21 рік і не більше 60 років (із запровадженням санаційного механізму впливу на суб'єктів порушення активного виборчого обов'язку без поважних причин). Підвищення виборчого цензу слід сприймати не як обмеження громадян України в доступі до здійснення представництва суспільства, а додатковий селекційний механізм, покликаний покращити якість представників інтересів українського народу.

Зусилля науковців, громадськості й політиків необхідно сфокусувати на системному переході до парламентської республіки з двопалатним парламентом, адже за правильною моделі бікамералізму можна посилити інституційний механізм стримувань і противаг, а головне – пропорційно представити національні та регіональні інтереси й унеможливити узурпацію влади.

У контексті окремих прогресивних законодавчих ініціатив, частина з яких уже прийнята ВРУ IX скликання, варто розробити якісний законопроект «Про нормативно-правові акти», який урегулює питання правозастосування, встановить ієрархію нормативно-правових актів і сприятиме усуненню правових колізій. Норми матеріального та процесуального конституційно-юрисдикційного права потрібно синхронізувати в надійну систему стабільних, прогнозованих й ефективних механізмів захисту прав, свобод людини та громадянина, утверджуючи верховенство права.

Наведені в дослідженні пропозиції потребують проведення більш глибокого наукового дослідження, широкого громадського обговорення, системності та планомірності в поетапній реалізації.

REFERENCES

- Beschastnyi, V.M., & Zaporozhets V.I., (2020). Instytut konstytutsiinoi skarhy v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [The Institute of Constitutional Complaint in Ukraine: Current Status and Prospects for Development]. *Pravovyi chasopys Donbasu, Legal magazine of Donbass*, 3, 9-20 [in Ukrainian].

- Brookes, R.H. (1954). *Political Parties: Their Organisation and Activity in the Modern State* by Maurice Duverger. New York.
- Boriak, H., Danylenko, V., & Kokin S. (et al.). (2009). *Radianski orhany derzhavnoi bezpeky u 1939 - chervni 1941 r.: dokumenty HDA SB Ukrainy [Soviet state security bodies in 1939 - June 1941: documents of the KhDA of the Security Service of Ukraine]*. Kyiv: Kyiv-Mohylian. akad. [in Ukrainian].
- Fukuizama, F. (2019). *Politychnyi poriadok i politychnyi zanepad. Vid promyslovoi revoliutsii do hlobalizatsii demokratii [Political order and political non-West. From the industrial revolution to the globalization of democracy]*. Kyiv : Nash format [in Ukrainian].
- Fukuizama, F. (2021). *Nedovolstvo liberalizmom. Vyzovy sleva i sprava [Dissatisfaction with liberalism. Calls on the left and right]*. Retrieved from <http://www.eedialog.org/ru/2021/04/16/frjensis-fukujama-nedovolstvo-liberalizmom-vyzovy-sleva-i-sprava/> [in Russian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian].
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyn druhoi, tretioi, chetvertoi statti 219 Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 1 kvitnia 2008 r. No. 4-rp/2008 [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 50 people's deputies of Ukraine on the constitutionality of the provisions of parts two, three, four of Article 219 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine from April 1, 2008 No. 4-rp/2008]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08#Text> [in Ukrainian].
- Savchyn, M. (2020). "Careless Whisper" Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy ta konstytutsiini tsili ["Careless Whisper" of the Constitutional Court Of Ukraine and constitutional goals]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava, Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 4, 72-89[in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021-2023 roky": vid 11 cherv. 2021 r. No. 231/2021 [Decree of the President of Ukraine "On the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021-2023" from June 11, 2021, No. 231/2021]. (n.d.). www.president.gov.ua. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137> [in Ukrainian].
- Vybory Prezydenta Ukrainy 2019 [Elections of the President of Ukraine 2019]. *Sait "Tsentralna vyborcha komisiiia", Site "Central Election Commission"*. Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/> [in Ukrainian].
- Yakymenko, Yu. (Eds.). (2017). *Transformatsiia partiinoi systemy: ukrainskyi dosvid u yevropeiskomu konteksti [Transformation of the party system: Ukrainian experience in the European context]*. Kyiv: Tsentrazumkova [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бесчастний В. М., Запорожець В. І. Інститут конституційної скарги в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3. С. 9–20. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-9-20>.
- Brookes R. H. *Political Parties: Their Organisation and Activity in the Modern State* by Maurice Duverger. New York, 1954. 439 p. doi: <https://doi.org/10.1177/003231875500700206>.
- Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р. : документи ГДА СБ України / [Г. Боряк, В. Даниленко, С. Кокін та ін.]. Київ : Києво-Могилян. акад., 2009. 1304 с.
- Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ : Наш формат, 2019. 608 с.
- Фукуяма Ф. Недовольство либерализмом. Вызовы слева и справа. 2021. URL: <http://www.eedialog.org/ru/2021/04/16/frjensis-fukujama-nedovolstvo-liberalizmom-vyzovy-sleva-i-sprava/>. doi: https://doi.org/10.51905/2073-3038_2021_1_24.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України від 1 квіт. 2008 р. № 4-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08#Text>.
- Савчин М. «Careless Whisper» Конституційного Суду України та конституційні цілі. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 4. С. 72–89. doi: 10.30970/jcl.4.2020.4.
- Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11 черв. 2021 р. № 231/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>.
- Вибори Президента України 2019. *Центральна виборча комісія* : [сайт]. URL: <https://www.cvk.gov.ua/>.
- Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2017. 428 с.

Стаття надійшла до редколегії 11.08.2021

Durdynets M. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6718>

Constitutionalism in Times of Change: Government, Society and Democracy

*The **purpose** of the article is to determine the sources of power formation and institutional features of domestic parliamentarism, on the basis of which to outline ways to optimize it. **Methodology.** The methodological basis was the general dialectical method of scientific knowledge of real phenomena and their relationship with the theory and practice of optimizing domestic parliamentarism, as well as special research methods, namely: the method of system analysis, comparative law, system structure and forecasting method. **Scientific novelty.** Based on the analysis of constitutionalism, it is proved that in modern Ukrainian realities, power, society and democracy are at the stage of «maturing». Integration into the Western legal tradition requires a comprehensive approach in which education, science, politics, and the media act in a coordinated manner, focusing on the ultimate goal. The necessity of synchronization of norms of substantive and procedural constitutional jurisdictional law into a reliable system of mechanisms for protection of human and civil rights, freedoms, aimed at establishing the rule of law has been proved. **Conclusions.** Based on the analysis of the main problems and prospects of constitutionalism through the prism of the system «power – society – democracy» identified sources of power and institutional features of domestic parliamentarism. The development of constitutional justice in the conditions of systematic violation of the Basic Law of the state by some government officials is analyzed. A number of proposals for ways to optimize domestic parliamentarism have been argued. It is established that the dynamic process of digitalization of state procedures is a vector of civilizational development and strengthening the competitiveness of the state in the geopolitical dimension.*

Keywords: constitutionalism; power; society; democracy; legal understanding; suffrage.

Комнатний С. О. – кандидат педагогічних наук, докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2124-2047>

Ментальний рівень проблеми обліку громадян, які потребують покращення житлових умов

Мета дослідження – вивчення взаємозв'язку патерналістських настроїв у суспільстві щодо зобов'язань держави в забезпеченні житлом громадян і правових підстав для таких настроїв, внесення пропозицій щодо необхідності переосмислення, зокрема на філософському рівні, підходів і керівних принципів у процесі визначення громадянина таким, що потребує державної підтримки в забезпеченні житлом і порядку обліку таких громадян. **Методологічний інструментарій** обрано з урахуванням поставленої мети, специфіки предмета й об'єкта дослідження, через системний порівняльно-правовий аналіз чинних норм права, які регулюють зазначені взаємовідносини та розгляд результатів останніх соціологічних досліджень. **Наукова новизна.** З огляду із заявленим прагненням нашої держави до системних змін у сфері захисту прав людини, зокрема права на житло, що підтверджується низкою декларативних актів органів влади, слід розробити нові підходи до формування політики визначення громадян такими, які потребують підтримки держави в реалізації їхнього права на житло, і до порядку обліку таких громадян. **Висновки.** Для докорінної зміни юридичної парадигми та психологічного сприйняття людьми права на державну допомогу в забезпеченні житлом потрібна нова стратегія державної житлової політики та новий Житловий кодекс, який справедливо визначить тих громадян, які мають право на державну підтримку, від державної підтримки та регламентуватиме основні положення обліку таких громадян, а сам облік буде відкритим для суспільства.

Ключові слова: право на житло; житлова політика; облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов; житлові зобов'язання держави.

Вступ

Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Конституційні норми щодо основних прав людини і громадянина дають напрям розвитку та впровадження секторальних галузей національного законодавства. Право на житло – одне з конституційно визначених прав громадян, яке має природне походження та, відповідно, трансформується в позитивне право у філософсько-правовому розумінні.

Філософсько-правова парадигма сприйняття людиною права на житло передбачає здатність суб'єктів правосвідомості, обмірковуючи факти правового регулювання суспільних взаємовідносин у галузі, виходити за межі суто правового підходу й осмислювати їх у контексті загальних філософських категорій світорозуміння. Сутність правового розуміння права на житло суспільством базується на двох категоріях: юридичній і психологічній.

Житлова політика сучасної України перебуває на етапі трансформації від пострадянського правового регулювання до правового регулювання в умовах ринкових правовідносин. Цей процес суттєво затягнувся, що призвело до неоднозначного сприйняття суспільством понять «право на житло» і «право на державну підтримку в забезпеченні житлом». Це зумовлено, перш за все, колізійністю норм права у галузі, популістськими зобов'язаннями держави і несистемними підходами до реалізації цих норм на практиці.

Право на житло як одне з природних прав людини кожна людина має від народження. Натомість право на державну допомогу в реалізації права на житло мають окремі категорії визначені законодавством. Патерналістські настрої у суспільстві щодо сприйняття відповідальності держави в житловому питанні демонструють недостатнє розуміння громадянами відмінностей між цим двома категоріями права. Необхідно чітко розмежувати ці два поняття як в юридичному сенсі, через відповідні нормативно-правові акти, так і в сенсі психологічному – через формування збалансованих світоглядних очікувань громадян від реалізації державної житлової політики.

Проблеми юридичної категорії та психологічних настроїв у суспільстві в галузі права на житло вивчають багато вітчизняних і закордонних науковців, зокрема: О. Бурлака, І. Дзюба, О. Дурман, У. Клеєфіш-Йобст, О. Кучеренко, Е. Лібанова, О. Непомнящий, В. Ніколаєв, М. Тарантіно, І. Федорчук, М. Фесенко, О. Чайковський, О. Челак, Л. Черенько, В. Шишкін, К. Юнг та інші.

Попри наявність великої кількості наукових досліджень у галузі права на житло психологічно-правові проблеми визначення й обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, питання не досліджено на науковому рівні й потребує розгляду на рівні філософії права.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є осмислення та окреслення правових і психологічних проблем у

визначенні громадян такими, що потребують поліпшення житлових умов і їх обліку.

Для досягнення зазначеної мети поставлено завдання: дослідити та проаналізувати норми права, їх філософську суть і сприйняття суспільством відповідної парадигми прав на житло через призму участі держави в їх реалізації.

Виклад основного матеріалу

Забезпечення житлом є одним із найбільш важливих питань для кожної людини. Логічно, що право на житло як базове природне право кожної людини займає особливе місце в системі конституційних прав правової держави.

О. Чайковський в одному зі своїх досліджень зазначає: категорія «правова держава», яку застосовують для характеристики держав із розвинутими правовими системами, відзначається одночасно і високим рівнем економічного розвитку, і значним поширенням демократичних ідеалів, і пріоритетом загальнолюдських цінностей. Однак така система будується на чітко визначених юридичних пріоритетах. Право на захист є мірилом і гарантом демократичного суспільства (Chaikovskiy, 2021).

Визначені конституційними нормами права поширюються на всіх громадян, тоді як окремі галузеві законодавчі акти визначають категорії громадян і способи реалізації їхніх прав. І. Федорчук пропонує під правовим елементом організаційно-правового механізму реалізації конституційного права на житло розуміти систему законодавчих, підзаконних і локальних нормативно-правових актів, що корелюються з положеннями Конституції України щодо права на житло і спрямовані на урегулювання сфери суспільно-правових житлових відносин, та органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, що взаємодіють між собою з метою перетворення норм права, закріплених у названих нормативно-правових актах, у практичні правомірні активності суб'єктів права у сфері суспільно-правових житлових відносин (Fedorchuk, 2020).

В іншому своєму дослідженні І. Федорчук доходить висновку, що конституційний складник правового елементу виконує роль базису, фундаменту, кодифікаційний – деталізовано рефлексує Конституцію України в частині права на житло і конкретизує способи та шляхи реалізації цього права, законодавчий – «вузкоспеціалізовано» регламентує кожен із можливих законних способів реалізації права на житло, а підзаконний і локально-нормативний – виконує фасилітативну по відношенню до інших нормативно-правових актів функцію (Fedorchuk, 2021).

Дослідження більшості науковців зводяться до проблем реалізації і захисту встановлених

законом житлових прав. З моєї точки зору, необхідно більш глибоко дослідити проблему як на правовому, так і на філософському рівні. Зокрема, важливо визначити проблемні питання, які є причинами незабезпечення конституційних прав на житло і лежать як в юридичній, так і у психологічній площині.

У процесі реалізації державної житлової політики використовуються різні механізми державної і муніципальної допомоги у забезпеченні житлом громадян. Такі механізми зазвичай відображаються в окремих галузевих житлових програмах, які орієнтовані на конкретні категорії громадян і мають свої ознаки й види такої допомоги. Реалізація будь-яких механізмів передбачає створення реєстрів, черг чи обліків громадян, які мають право на конкретну програму і виявили таке бажання.

При визначенні категорії громадян, що потребують поліпшення житлових умов, і обліку таких громадян стикаємося з низкою проблем: дуалістичністю і колізійністю окремих норм права в галузі, застарілістю окремих юридичних підходів, популізмом державної житлової політики – що, у свою чергу, прямо чи опосередковано впливає на формування світоглядних очікувань громадян від реалізації державної житлової політики і створює патерналістські настрої в окремих групах суспільства.

Досліджуючи проблеми обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, перш за все, слід визначити, які саме громадяни визнаються такими, що потребують поліпшення житлових умов, і як відповідно до законодавства здійснюється їхній облік. Стаття 34 Житлового кодексу Української РСР (який досі є чинним) окреслює підстави для визначення громадян такими, що потребують поліпшення житлових умов.

Такими, що потребують поліпшення житлових умов, визначаються громадяни:

1) забезпечені жилою площею нижче за рівень, що визначається в порядку, встановлюваному Радою Міністрів Української РСР і Українською республіканською радою професійних спілок;

2) які проживають у приміщенні, що не відповідає встановленим санітарним і технічним вимогам;

3) які хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань, у зв'язку з чим не можуть проживати в комунальній квартирі або в одній кімнаті з членами своєї сім'ї. Перелік зазначених захворювань затверджується Міністерством охорони здоров'я Української РСР за погодженням з Українською республіканською радою професійних спілок;

4) які проживають за договором піднайму жилого приміщення в будинках державного або громадського житлового фонду чи за договором

найму жилого приміщення в будинках житлово-будівельних кооперативів;

5) які проживають тривалий час за договором найму (оренди) в будинках (квартирах), що належать громадянам на праві приватної власності;

6) які проживають у гуртожитках.

Громадяни визнаються такими, що потребують поліпшення житлових умов, і з інших підстав, передбачених законодавством СРСР і УРСР.

Громадян, які потребують поліпшення житлових умов, беруть на облік для одержання жилих приміщень у будинках державного та громадського житлового фонду й вносять до єдиного державного реєстру громадян, які потребують поліпшення житлових умов, порядок ведення якого визначає Кабінет Міністрів України. Стаття 60 цього ж Кодексу визначає правила обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, хоча швидше тут може йтися не про визначення, а про відсылку норму на окреме рішення Уряду щодо визначення цих правил ("Zhytlovyi kodeks", 1983).

Не менш архаїчною є й Постанова Ради Міністрів Української РСР і Української республіканської Ради професійних спілок від 1984 року, яка затверджує правила обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм житлових приміщень в Українській РСР (документ те чинний на цей час). Ця постанова визначає органи місцевого самоврядування, окремі центральні органи влади, установи і організації, повноважні вести облік громадян, що потребують поліпшення житлових умов, визначаючи його як «квартирний облік», також визначає категорії громадян, які можуть бути внесені в такий «квартирний облік», визначає категорійність (загальне, першочергове, позачергове), регламентує режим діяльності житлових комісій та інші питання, пов'язані із зарахуванням на «квартирний облік», та ведення такого обліку ("Postanova Rady", 1984).

2008 року Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва». Його метою було здійснення заходів зі стабілізації будівництва, підвищення платоспроможності населення, забезпечення реалізації житлових прав громадян, які потребують державної підтримки, стимулювання розвитку будівельної і суміжних галузей в умовах світової фінансової кризи. Стаття 4 цього Закону передбачає надання державної підтримки для будівництва або придбання житла громадянам, які потребують поліпшення житлових умов відповідно до законодавства. Порядок надання державної підтримки визначається Кабінетом Міністрів України ("Zakon Ukrainy", 2008). На виконання зазначеного Закону Кабінетом Міністрів

України прийнято низку постанов, останньою і нині чинною з яких є Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 року № 819 «Деякі питання забезпечення громадян доступним житлом». Відповідно до неї затверджено Порядок надання державної підтримки для забезпечення громадян доступним житлом. Згідно з Порядком право на отримання державної підтримки мають:

1) особи, які перебувають на обліку громадян, що потребують поліпшення житлових умов, та члени їх сімей, які перебувають на такому обліку;

2) особи, у яких відсутня на праві власності житлова площа, та члени їх сімей, у яких відсутня на праві власності житлова площа, за умови, що такі особи та члени їх сімей не мали у власності житлової площі протягом останніх трьох років до моменту звернення;

3) особи, які мають у власності житлову площу (крім власності, розташованої на території, що є тимчасово окупованою відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», на території населених пунктів, зазначених у переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 року № 1085 ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2018), що не перевищує 13,65 кв. метра, та члени їхніх сімей, які мають у власності житлову площу, що не перевищує 13,65 кв. метра на одну особу;

4) особи, відомості про яких, відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внесено до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, якщо такі особи не мають у власності та не мали у власності протягом останніх трьох років іншої житлової нерухомості, ніж та, що розташована на території, визначеній тимчасово окупованою територією відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», та на території населених пунктів, зазначених у переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 року № 1085 ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2018), або житло яких зруйноване чи непридатне для проживання внаслідок проведення антитерористичної операції.

Середньомісячний грошовий дохід кандидатів (заробітна плата, пенсія, соціальна, матеріальна

допомога, стипендія та інші соціальні виплати, дохід від підприємницької, наукової, викладацької, творчої діяльності та іншої незалежної професійної діяльності, усі види винагород, грошове забезпечення військовослужбовців, дивіденди, відсотки, роялті, дохід від відчуження цінних паперів і корпоративних прав) разом з доходом членів їхніх сімей із розрахунку на одну особу не повинен перевищувати трикратного розміру середньомісячної заробітної плати у відповідному регіоні, розрахованого згідно з даними, визначеними Держстатом ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2018).

Отже, визначення громадян, які потребують поліпшення житлових умов, у розумінні нормативних актів, що регламентують надання державної підтримки, відрізняється від визначень, установлених Житловим кодексом Української РСР та інших нормативно-правових актів. Для отримання державної підтримки не є обов'язковим перебування на «квартирному обліку». Варто зазначити, що ця Постанова уряду вперше впроваджує механізм оцінки фінансового стану родини при визначенні громадян такими, що потребують поліпшення житлових умов, що відповідає загальноприйнятим світовим практикам але не корелюється із базовим законодавством, яке регулює відносини у сфері житлової політики.

Правові підходи до обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, що регламентуються згаданими нормативно-правовими актами, наповнені філософією житлової політики часів Радянського Союзу, в парадигмі якої було визначено беззаперечний обов'язок держави в забезпеченні житлом усіх громадян – фактично без наявних можливостей для громадян вирішити це питання самостійно, навіть якщо вони мали таку змогу та бажання. Права власності на житло, окрім індивідуальних будинків у сільській місцевості, не було в принципі як юридичного поняття. У процесі суспільно-політичних трансформацій, пов'язаних зі здобуттям Незалежності та зміни правового регулювання права власності на житло, мали б змінитися як філософські, так і правові постулати, що регулюють житлову політику, зокрема визначення й облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Попри численні зміни до основоположних нормативно-правових актів, які регулюють ці правовідносини, вони й надалі сповідають «філософію ленінських ідей побудови комуністичного суспільства».

За часів Незалежності України в нашому суспільстві усталилася думка, згідно з якою житлова політика України є корумпованою та неефективною. Підстави для такого твердження зрозумілі, адже на тлі зменшення обсягів житлового будівництва за державним замовленням дедалі менше житла надавалося громадянам, що перебували на «квартирній черзі». Застаріли норми та підходи до визначення громадян такими, що

потребують поліпшення житлових умов, а саме ці підходи переважно базуються на забезпеченості відповідним мінімумом метрів на особу і не мають прив'язки до доходів громадян, окрім програми надання державної підтримки для будівництва (придбання) доступного житла. Така ситуація призвела до спекуляцій з постановкою на «квартирний облік» громадян, фінансово спроможних самостійно вирішити своє житлове питання, хоч у розумінні законодавчих меж усе законно. Відсутність публічної інформації про стан відповідних реєстрів «квартирних обліків» (черг) і публічної інформації про рух (надання житла) породжували підозру та недовіру суспільства до прозорості й ефективності впроваджуваних механізмів забезпечення громадян житлом.

Однією з останніх спроб влади упорядкувати облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, централізувати відповідні реєстри і уникати зловживань під час надання житлових приміщень було створення Єдиного державного реєстру громадян які потребують поліпшення житлових умов. Порядок ведення такого реєстру затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 238 від 11 березня 2011 року. Порядок визначає процедуру формування і ведення Єдиного державного реєстру громадян, які потребують поліпшення житлових умов, з метою забезпечення прозорості ведення обліку зазначених громадян і громадського контролю за розподілом і наданням житлових приміщень ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2011).

Адміністратор реєстру визначив Мінрегіон як центральний орган виконавчої влади, на який покладено повноваження формування державної житлової політики. Із 2012 до 2015 року відбувалося формування такого реєстру, як автоматична електронна база. Це стало, по суті, підставою для проведення ревізії в органах й організаціях, які організують «квартирний облік» своїх реєстрів перед поданням інформації до Єдиного державного реєстру. За цей час до реєстру було внесено понад триста тисяч справ громадян, які перебувають на «квартирному обліку». Уже 2015 року до зазначеної Постанови Уряду було внесено зміни, якими функції ведення реєстру передано до обласних і Київської міської державних адміністрацій. За Мінрегіоном залишено функції створення та функціонування системи спеціалізованого програмного й інформаційно-технічного забезпечення. Та на практиці ані обласні, ані Київська міська державні адміністрації, ані Мінрегіон не продовжили ведення реєстру. Навіть більше, із 2015 року Державна служба статистики також не веде узагальненого обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов. По суті, відбулося повернення до повного закриття інформації про облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і закриття

інформації про надання житлових приміщень громадянам.

Мінрегіон 2019 року спробував повернутися до збирання інформації про «квартирну чергу» та надання житла, щоправда не через відновлення функціонування реєстру, а через затвердження звітних форм про «кількість сімей та однаків, які перебували на квартирному обліку», та «кількість сімей та однаків, які одержали житло та поліпшили свої житлові умови» ("Nakaz Minrehionu", 2019).

Розуміння на загальнодержавному рівні проблем з обліком громадян, які потребують поліпшення житлових умов, підтверджується ухваленням Верховною Радою України Постанови «Про невідкладні заходи щодо забезпечення реалізації права на житло». Згідно з нею Кабінет Міністрів України забезпечує й проведення Міністерством розвитку громад та територій України, Державною службою статистики України та Міністерством цифрової трансформації України спільно з обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування в тримісячний строк збір інформації та комплексний (змістовний) аналіз стану забезпечення громадян житлом за категоріями, у розрізі областей, міст, територіальних громад, а також загалом по країні щодо:

1) кількості громадян:

– які потребують поліпшення житлових умов (перебувають на обліку серед тих, хто потребує поліпшення житлових умов);

– які потребують забезпечення їх соціальним житлом (перебувають на соціальному квартирному обліку);

– які потребують надання житлового приміщення з фондів житла для тимчасового проживання;

– які потребують державної підтримки (шляхом участі в державних і місцевих програмах);

2) потреби в коштах для забезпечення громадян житлом з урахуванням середньої вартості житла на відповідній території, а саме: на одне житлове приміщення в середньому, на кожен квартирний облік громадян та на загальну потребу;

3) середнього та максимального строку перебування на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов;

4) динаміки руху житлової черги по роках з 1991 року;

5) статистики отримання житла громадянами за останні 10 років.

За результатами збору й аналізу отриманої інформації було доручено підготувати нормативно-правові акти щодо вжиття невідкладних заходів для реалізації права громадян на житло ("Postanova Verkhovnoi Rady", 2021).

Окреслюючи психологічні проблеми сприйняття громадянами права на державну допомогу в забезпеченні житлом, перш за все,

слід усвідомлювати, що велика частина українського суспільства вихована на правових реаліях, які діяли за часів радянської України, коли закон встановлював обов'язок держави в забезпеченні житлом громадян. З одного боку, це було одним з видів соціальної підтримки громадян: майже все населення на якомусь етапі свого життя стояло на «квартирних чергах». З іншого боку, це був дієвий механізм стримування та противаги, інструмент впливу на суспільство. На отримання житла за часів СРСР чекали всі громадяни. Перебуваючи на «квартирному обліку» в очікуванні своєї черги, вони могли як наблизити цей щасливий момент, так і відтермінувати його. Зразкова поведінка в соціумі, громадська діяльність й успіхи в роботі могли скоротити час перебування на «квартирній черзі», і навпаки – аморальна чи злочинна в розумінні радянського законодавства поведінка людини могла подовжити час перебування на «квартирному обліку».

Фактично радянський громадянин не міг самостійно, без участі держави реалізувати своє природне право на житло. Соціально справедлива радянська житлова політика, як було закладено в свідомості громадян, була фактичним інструментом управління поведінкою та вчинками мас в обмін на задоволення базових природних прав на житло.

Через відсутність у Незалежній Україні правових реформ у сфері житлової політики, такі настрої та праворозуміння у свідомості значної частини населення зберігаються досі.

Одне з останніх соціологічних досліджень очікувань громадян від державної житлової політики провели в квітні-травні 2021 року Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України спільно з Державним Фондом сприяння молодіжному житловому будівництву. За його результатами виявлено, що 27,1% опитаних не задоволені своїми житловими умовами, 31,3% із них вважають, що через це страждає їхнє фізичне та психологічне здоров'я. 87% громадян вважають, що держава повинна вживати заходів із забезпечення житлом громадян, водночас 9,2% опитаних вважають, що держава зобов'язана забезпечити їх безкоштовним житлом, решта готова на участь в державних житлових програмах. Не хочуть державної допомоги або не мають на неї права 13% респондентів. Лише 2,6% опитаних вважають, що держава не повинна вживати заходів із забезпечення житлом громадян. Водночас 76% респондентів вважають житлову політику нашої держави такою, що не відповідає потребам громадян.

Результати цього дослідження свідчать про наявність великої кількості громадян, які мають патерналістські настрої щодо зобов'язань держави в забезпеченні їх житлом.

Наукова новизна

З огляду на прагнення нашої держави до системних змін, спрямованих на захист прав людини, зокрема реалізацію права на житло, що підтверджується низкою декларативних актів органів влади, слід розробити нові підходи до формування політики визначення громадян такими, які потребують підтримки держави в реалізації їх права на житло, й порядку обліку таких громадян.

Висновки

Житло як правова категорія має вплив на всі сфери життя суспільства, право на житло як природне право кожної людини є невід'ємною складовою повноцінного розвитку людини як індивіда. Право на житло і право на державну допомогу в забезпеченні житлом в розумінні суспільства сучасної України не розмежовані. Очевидно, що правова держава має забезпечити природні права людини, але таким чином, щоб не створити соціального дисбалансу та не виховати невинуватих сподівань у суспільстві. Україна потребує нової правової бази в галузі житлової політики. Перш ніж здійснити заходи з підготовки нової стратегії державної житлової політики, держава повинна провести низку досліджень для визначення філософської парадигми та напрямів

реалізації сучасної соціально обґрунтованої державної житлової політики.

Для подолання психологічно-правових проблем визначення й обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, слід отримати та систематизувати відповідні дані усіх органів місцевого самоврядування, центральних органів виконавчої влади та підвідомчих їм організацій, які ведуть квартирний облік, проаналізувати цей масив інформації та вжити заходів для відновлення ведення Єдиного державного реєстру громадян, які потребують поліпшення житлових умов; проаналізувати результати реалізації всіх державних і регіональних житлових програм; визначити основні напрямки реалізації державних і регіональних житлових програм, зокрема, переглянути умови визначення громадян такими, що потребують поліпшення житлових умов. Для докорінної зміни юридичної парадигми та психологічного сприйняття людьми права на державну допомогу в забезпеченні житлом, потрібна нова стратегія державної житлової політики та новий Житловий кодекс, який справедливо визначатиме громадян, які мають право на державну підтримку, вид державної підтримки та регламентуватиме основні положення обліку таких громадян, а принципи й сам процес ведення такого обліку будуть відкритими для суспільства.

REFERENCES

- Chaikovskiy, O.I. (2021). Sudovy zakhyt konstytutsiinoho prava na zhytlo [Judicial Protection of the Constitutional Right to Housing]. *Aktualni problemy vitchyznanoi yurysprudentsii, Current Issues of Domestic Jurisprudence*, 3, 59-63. doi: <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/392149> [in Ukrainian].
- Fedorchuk, I. (2020). Semantyka katehorii "orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm realizatsii konstytutsiinoho prava na zhytlo" [Semantics of the category "organizational and legal mechanism for the implementation of the constitutional right to housing"]. *Yurydychnyi Visnyk, Legal Bulletin*, 6, 145-152. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2040> [in Ukrainian].
- Fedorchuk, I.I. (2021). Pravovyi element orhanizatsiino-pravovoho mekhanizmu realizatsii konstytutsiinoho prava na zhytlo [The legal element of organizational and legal mechanism for implementation of constitutional right for housing]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, Herald of Zaporizhzhia National University*, 2, 19-26. doi: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2021-2-03> [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Nakaz Minrehionu "Pro zdiisnennia monitorynhu stanu rozrakhunkiv za zhytlovo-komunalni posluhy ta inshykh pokaznykiv u sferi zhytlovo-komunalnoho hospodarstva": vid 16 hrud. 2019 r. No. 312 [Order of the Ministry of Regional Development "On monitoring the status of payments for housing and communal services and other indicators in the field of housing and communal services" from December 16, 2019, No. 312]. (n.d.). www.minregion.gov.ua. Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zkhk/tarif/informatsiya-shhodo-priynyatih-normativno-pravovih-aktiv/nakaz-minregionu-vid-16-12-2019-312-pro-zdiysnennya-monitoringu-stanu-rozrahunkiv-za-zhitlovo-komunalni-poslugi-ta-inshih-pokaznykiv-u-sferi-zhitlovo-komunalnogo-gospodarstva/> [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Deiaki pytannia zabezpechennia hromadian dostupnym zhytлом": vid 10 zhovt. 2018 r. No. 819 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of providing citizens with affordable housing" from October 10, 2018, No. 819]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro Yedynyi derzhavnyi reiestr hromadian, yaki potrebuiut polipshennia zhytlovykh umov": vid 11 beerz. 2011 r. No. 238 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "About the Unified State Register of Citizens in Need of Improved Housing Conditions" from March 11, 2011, No. 238]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238-2011-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

- Postanova Rady Ministriv Ukrainiskoi RSR i Ukrainiskoi respublikanskoi rady profesiinykh spilok "Pro zatverdzhennia pravyl obliku hromadian, yaki potrebuut polipshennia zhytlovykh umov, i nadannia yim zhylykh prymishchen v ukrainiskii RSR": vid 11 hrud.1984 r. No. 470 [Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR and the Ukrainian Republican Council of Trade Unions "On approval of the rules of registration of citizens in need of improved living conditions, and the provision of housing in the Ukrainian SSR" from December 11, 1984, No. 470]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470-84-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro nevidkladni zakhody shchodo zabezpechennia realizatsii prava hromadian na zhytlo": vid 22 veers. 2021 r. No. 1766-IX [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "About urgent measures to ensure the realization of the right of citizens to housing" from September 22, 2021, No. 1766-IX]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1766-20#Text> [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro vnesennia zmin u dodatky 1 i 2 do rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 lystopada 2014 r. No. 1085": vid 13 cherv. 2018 r. No. 410-r [Orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Amendments to Annexes 1 and 2 to the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from November 7, 2014, No. 1085" from June 13, 2018, No. 410-r]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/410-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia vplyvu svitovoi finansovoi kryzy na rozvytok budivelnoi haluzi ta zhytloвого budivnytstva": vid 25 hrud. 2008 r. No. 800-VI [Law of Ukraine "On preventing the impact of the global financial crisis on the development of the construction industry and housing construction" from December 25, 2008, No. 800-VI]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-17#Text> [in Ukrainian].
- Zhytlovyi kodeks Ukrainiskoi RSR: vid 30 cherv. 1983 r. No. 5464-X [Housing Code of the Ukrainian SSR from June 30, 1986, No. 5464-X]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Чайковський О. І. Судовий захист конституційного права на житло. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 59–63. doi: <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/392149>.
- Федорчук І. Семантика категорії «організаційно-правовий механізм реалізації конституційного права на житло». *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 145–152. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2040>.
- Федорчук І. І. Правовий елемент організаційно-правового механізму реалізації конституційного права на житло. *Вісник Запорізького національного університету*. 2021. № 2. С. 19–26. doi: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2021-2-03>.
- Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Про здійснення моніторингу стану розрахунків за житлово-комунальні послуги та інших показників у сфері житлово-комунального господарства: наказ Мінрегіону від 16 груд. 2019 р. № 312. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/tarif/informatsiya-shhodo-priynyatih-normativno-pravovih-aktiv/nakaz-minregionu-vid-16-12-2019-312-pro-zdiysnennya-monitoringu-stanu-rozrahunkiv-za-zhitlovo-komunalni-poslugi-ta-inshih-pokaznikiv-u-sferi-zhitlovo-komunalnogo-gospodarstva/>.
- Деякі питання забезпечення громадян доступним житлом: постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовт. 2018 р. № 819. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2018-%D0%BF#Text>.
- Про Єдиний державний реєстр громадян, які потребують поліпшення житлових умов: постанова Кабінету Міністрів України від 11 берез. 2011 р. № 238. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238-2011-%D0%BF#Text>.
- Про затвердження правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в українській РСР: постанова Ради Міністрів Української РСР і Української республіканської ради професійних спілок від 11 груд. 1984 р. № 470. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470-84-%D0%BF#Text>.
- Про невідкладні заходи щодо забезпечення реалізації права громадян на житло: постанова Верховної Ради України від 22 верес. 2021 р. № 1766-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1766-20#Text>.
- Про внесення змін у додатки 1 і 2 до розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 1085: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 черв. 2018 р. № 410-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/410-2018-%D1%80#Text>.
- Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва: Закон України від 25 груд. 2008 р. № 800-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-17#Text>.
- Житловий кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 30 черв. 1983 р. № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>.

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2021

Komnatnyi S. – Ph.D in Pedagogy, Doctoral Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2124-2047>

The Mental Level of the Problem of Accounting for Citizens in Need of Better Housing Conditions

*The **purpose** of the study is to analyse the relationship between paternalistic attitudes in society regarding the state's obligations to provide housing for citizens and the legal basis for such attitudes, make suggestions on the need to rethink at the philosophical level approaches and guidelines for identifying citizens in need of support in providing housing and registration order of such citizens. **Methodology.** The methodological tools were chosen taking into account the purpose, specifics of the subject and object of research, through a systematic comparative legal analysis of current law, which regulates these relationships and reviews the results of recent sociological research. **Scientific novelty.** In connection with the aspirations of our state to systemic changes aimed at protecting human rights, including the right to housing, as evidenced by a number of declarative acts of the authorities, it is necessary to develop new approaches to formulating policies to identify citizens in need of state support in realizing their right to housing and the procedure for registration of such citizens. **Conclusions.** In order to radically change the legal paradigm and the psychological perception of people of the right to state assistance in the provision of housing, a new strategy of state housing policy and a new Housing Code is needed, which will fairly determine citizens eligible for state support, the type of state support and regulate the main provisions for registering such citizens and the register itself will be publically available.*

Keywords: the right to housing, housing policy; registration of citizens in need of better housing conditions; housing obligations of the state.

Неофіта Д. Б. – аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8412-3654>

Філософсько-правовий дискурс регламентування статусу іноземця в Україні

Мета статті – проаналізувати становлення законодавства про статус іноземців та осіб без громадянства в Україні; дослідити праці вчених і законодавчі акти, прийняті після проголошення незалежності України, та міжнародні акти, що регламентують правовий статус іноземців та осіб без громадянства; схарактеризувати основні нормативно-правові акти, якими визначено терміни «іноземець», «біженець», «особа, яка потребує додаткового захисту», «особи, які потребують тимчасового захисту», «імміграція»; розглянуто права та обов'язки іноземців в Україні; надати пропозиції щодо вдосконалення законодавства в умовах європейської інтеграції України. **Методологічну основу** статті становить комплекс різноманітних підходів і методів дослідження: діалектичний, історичний та порівняльно-правовий. **Науковою новизною** є те, що автор проаналізував законодавство про правовий статус іноземців в Україні, запропоновано провести кодифікацію відповідного законодавства шляхом прийняття єдиного нормативно-правового акта, яким визначатиметься статус іноземця. **Висновки.** Законодавство про статус іноземців складається із законів України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» та «Про імміграцію». Автор зауважив, що відсутній єдиний нормативно-правовий документ, яким має визначатися правовий статус іноземця, його права та обов'язки, питання імміграції та правовий статус шукачів захисту. У науковій літературі та правничих дискусіях не порушувалося питання кодифікації законодавства про статус іноземців.

Ключові слова: законодавство про статус іноземців; іноземець; особа без громадянства; імміграція; біженець; особа, яка потребує додаткового захисту; особа, яка потребує тимчасового захисту.

Вступ

Характерним для сучасного етапу державотворення є комплекс реформ у всіх сферах суспільства. У становленні будь-якого демократичного суспільства найбільш вагомими були і є проблеми всебічного розвитку людини, забезпечення її прав і свобод. Після проголошення незалежності України чільне місце посідає реформа правової системи, метою якої є забезпечення прав та свобод як громадян України, а також іноземців та осіб без громадянства. Необхідно звернути увагу, що в науковій спільноті відсутні дискусії з питань кодифікації законодавства про статус іноземців, питання імміграції та правовий статус шукачів захисту. Предмет дослідження складає правовий статус та законодавство про іноземців та осіб без громадянства. Об'єктом дослідження виступають норми законодавства України, що визначають права та обов'язки іноземців та осіб без громадянства на території України, а також процес становлення законодавства про статус іноземців.

Мета і завдання дослідження

Метою і завданням цієї статті є дослідження філософсько-правового дискурсу регламентування статусу іноземця. Дослідження законодавства, яким визначено правовий статус іноземних громадян, охарактеризовано права та обов'язки іноземців в Україні. Автором запропоновано провести кодифікацію законодавства про правовий

статус іноземців, шляхом започаткування наукових дискусій щодо розроблення та прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта (кодексу, закону) щодо статусу іноземців. Робота автора в територіальних органах Державної міграційної служби України, дала змогу сформулювати власне бачення шляхів подальшого удосконалення законодавства про статус іноземців. Таке бачення є власною думкою автора статті, який, окреслює проблематику та долучається до наукової дискусії.

Виклад основного матеріалу

Процес становлення законодавства про правовий статус іноземців розпочався після проголошення незалежності України. Питання правового та соціального статусу в юридичній науці досліджували такі вчені як, М. Вітрук, Л. Д. Воєводін, В. Горшенев, М. Іншин, Т. Кирилова, С. Константінов, В. Лісовський, М. Матузов, О. Скакун, О. Тихоновський. На думку С. Константінова, однією з особливостей правового становища іноземних громадян в Україні є те, що вони перебувають немовби в «подвійному підпорядкуванні» – дії законів країни перебування і дії законів держави свого громадянства. Зв'язок іноземного громадянина з країною свого громадянства постійний і стійкіший, ніж зв'язок із країною перебування (Konstantinov, 2002). О. Тихоновським було розглянуто проблеми адаптації іноземних студентів до повноцінного і якісного навчання у ВНЗ України (Тухonovskiy, 2015).

Основні права, свободи та обов'язки іноземних громадян і осіб без громадянства, які легально проживають або тимчасово перебувають в Україні, є передбачені на міжнародному та національному рівнях. Серед міжнародних документів передусім йдеться про Загальну декларацію прав людини 1948 року ("Zahalna deklaratsiia", 1948), Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКЗПЛ) 1950 року ("Konventsiiia pro zakhyst", 1950), Конвенцію про статус біженців 1951 року ("Konventsiiia pro status", 1951) та Протокол щодо статусу біженців 1967 року ("Protokolshchodo status", 1966), Європейську конвенцію про громадянство 1997 року ("Yevropeiska konventsiiia", 1997) та Конвенцію про недопущення безгромадянства у зв'язку із правонаступництвом держав (на підставі ЄКГ) 1961 року (René de Grootde, 2013). На національному такі питання насамперед визначаються Конституцією України 1996 р. ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996), Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» ("Zakon Ukrainy", 2011), Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» ("Zakon Ukrainy", 2011), Законом України «Про імміграцію» ("Zakon Ukrainy", 2001) та в інших актах законодавства України.

Якщо детальніше, то Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 4 лютого 1994 року ("Zakon Ukrainy", 2011) визначено, що іноземцем визнається особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав. В загальному розумінні іноземець – це громадянин іншої держави, який на законних підставах перебуває на території України.

Цілком зрозуміло, що у будь-якій демократичній державі правовий статус іноземця сутнісно та змістовно передбачає, як власне, правовий статус іноземця, так і правовий статус громадянина певної держави. Однак, обсяг (форма) правового статусу іноземних громадян відрізняється, так стаття 16 ЄКЗПЛ забороняє встановлювати обмеження на політичну діяльність іноземців, зокрема щодо свободи вираження поглядів (ст. 10), свободи зібрань та об'єднання (ст. 11) і заборону дискримінації (ст. 14) ("Konventsiiia pro zakhyst", 1950). Водночас ЄКЗПЛ передбачає, що кожна держава має право запроваджувати законні обмеження для осіб, які входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів цієї держави.

В Україні права іноземних громадян не можуть бути обмежені з мотивів расової приналежності, соціального походження, національності, мови, майнового і посадового становища, місця проживання, ставлення до релігії чи відповідних переконань, належності до громадських об'єднань,

а також інших обставин. Не визнаються і не можуть отримати застосування на території України обмеження прав іноземців, які встановлені законодавством їхньої держави.

Особа без визначеного громадянства (апатрид) – це та особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином. Безгромадянство (*statelessness*) – це негативне явище, статус особи (Sofinska, 2018). На переконання М. Гнатовського у світі прийнято розрізняти апатридів (осіб без визначеного громадянства) *de jure* та *de facto*. Якщо у першому випадку безгромадянство особи найчастіше визначається як правове становище особи, коли вона не розглядається як громадянин будь-якої держави з огляду на власне законодавство, то у другому випадку апатридами є «особи, які формально мають громадянство певної держави, однак фактично не можуть користуватися міжнародним захистом держави їхнього громадянства» (Levenetset al., 2011). Традиційно до категорії фактичних апатридів (осіб без визначеного громадянства *de facto*) належать біженці. Також необхідно розрізняти *абсолютних* апатридів (осіб без визначеного громадянства від народження) та *відносних* (йдеться про осіб, які стали апатридами після народження, втративши своє громадянство).

Науковці найчастіше називають безгромадянство «невидимою проблемою», оскільки її складно відслідкувати, а тому й вирішити. Особи без визначеного громадянства є «невидимими» для національного законодавства, фактично вони не існують, їх важко ідентифікувати та зареєструвати у конкретній державі. Такі люди залишаються непобаченими та непочутими на місцевому, регіональному та державному рівнях. І аж на міжнародному рівні вони набувають чітких обрисів та стають видимими – безгромадянство є проблемою світового масштабу (van Maas, 2008).

Вищезгаданий закон ("Zakon Ukrainy", 2011) визначав правовий статус, закріпив основні права, свободи та обов'язки іноземців та осіб без громадянства, які проживають або тимчасово перебувають в Україні, і визначив порядок вирішення питань, пов'язаних з їхнім в'їздом в Україну або виїздом з України.

Необхідно додати, що він ("Zakon Ukrainy", 2011) на законодавчому рівні передбачив права іноземців та осіб без громадянства на інвестиційну та підприємницьку діяльність, трудову діяльність, рівне з громадянами України право на відпочинок, право на охорону здоров'я, право на соціальний захист, право на житло, особисті немайнові права, право на освіту, право на користування досягненнями культури. Стаття 16 Закону ("Zakon Ukrainy", 2011) гарантує право на участь в об'єднаннях громадян, однак іноземці та особи без громадянства не могли бути членами політичних партій України.

На конституційному рівні за іноземцями закріплені ті самі права і свободи, що й за громадянами України, крім винятків, що встановлені Конституцією, законами і міжнародними договорами ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Іноземці в Україні не можуть користуватися політичними правами, які належать винятково громадянам України (вступати в політичні партії, брати участь у референдумі, реалізувати активне та пасивне право голосу), на них не поширюється обов'язок військової служби (практично завжди військова служба не в державі свого громадянства тягне за собою припинення громадянства). Право на освіту, охорону здоров'я, житло, підприємницьку діяльність можуть реалізувати лише ті іноземці, які постійно проживають в Україні. Конституцією України передбачено надання притулку іноземцям та особам без визначеного громадянства у порядку, чітко встановленому законом.

Право на притулок є одним з актуальних міжнародних прав іноземців (аналізуючи положення статті 26 Конституції України ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996), вважаємо, що таке право є конституційним). Особливістю цього права є те, що особа, яка зазнає переслідувань в державі перебування, користується можливістю виїзду з такої держави будь-яким способом, навіть шляхом нелегального перетину кордону. У випадку, якщо втікач від переслідувань в'їхав на територію України, то такому іноземцю не може бути відмовлено в тимчасовому або постійному проживанні, а також ця особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності, за незаконний перетин державного кордону.

Протягом 2001–2011 років діяв Закон України «Про біженців», яким визначено правовий статус біженця в Україні, порядок надання, втрати та позбавлення статусу біженця, встановлено державні гарантії захисту біженців. Відповідно до Закону, Україна сприяє збереженню єдності сімей біженців. Законом визначалися повноваження органів виконавчої влади, які вирішують питання про надання, втрати і позбавлення статусу біженця. У липні 2011 року прийнято Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» ("Zakon Ukrainy", 2011), яким визначено порядок регулювання суспільних відносин у сфері визнання особи біженцем, особою, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, втрати та позбавлення цього статусу, а також встановлення правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового захисту і яким надано тимчасовий захист в Україні.

Цей Закон визначає поняття «біженець», «особа, яка потребує додаткового захисту», «особа, яка потребує тимчасового захисту». Відповідно до Закону оновлено процедуру розгляду заяв про визнання біженцями або особами, які потребують додаткового або

тимчасового захисту. Закон відповідає вимогам Конвенції про статус біженців ("Konventsiiia pro status", 1951) та Протоколом щодо статусу біженців ("Protokol shchodo statusu", 1967). Біженець – це особа, яка, зважаючи на обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань з боку держави свого громадянства (національної приналежності) за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами держави своєї національної належності (громадянства) і не в змозі користуватися захистом цієї держави або не бажає користуватися таким захистом внаслідок побоювань.

Світ, незважаючи на перманентну глобалізацію та повсюдну міграцію, ще не є готовим до вимушеного переселення людей у зв'язку зі зміною клімату (глобальним потеплінням, виверженням вулканів, підвищенням рівня світового океану і затопленням узбережжя, ураганами, посухами, повеннями, які спричиняють втрату врожаю, прісної води, а тому виникненням безробіття та голодом місцевих мешканців) як із реальною загрозою для реалізації права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Ми ще не готові ні до філософсько-правового сприйняття «вимушеного переселення людей у зв'язку із зміною клімату», ні до його визначення у законодавчій площині, насамперед на міжнародно-правовому рівні як «кліматичного біженця» (Sofinska, 2017).

Серед основних підстав чи передумов визначення та закріплення права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля на законодавчому рівні є вплив (як природній, так і викликаний втручанням людини) зміни клімату на навколишнє середовище та життєдіяльність людини, а саме можливість кожної людини реалізувати свої права, свободи і привілеї та виконувати обов'язки. В Україні, як і в глобалізованому світі, право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля є невід'ємним та невідчужуваним, належить до особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування та є передбачене у статті 50 (ч. 1) Конституції України 1996 року ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Абсолютно зрозумілим та законодавчо передбаченим є те, що кожна людина (громадянин України, іноземець, біженець, шукач притулку чи особа без громадянства) має право на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Також до законодавства про правовий статус іноземців належить Закон України «Про імміграцію» ("Zakon Ukrainy", 2001), яким визначено умови і порядок імміграції в Україну іноземців та осіб без громадянства. В Законі визначено поняття квоти імміграції, порядок надання дозволу на імміграцію та відмови у наданні дозволу на імміграцію.

Іншим нормативно-правовим актом, який в основному визначає статус іноземців в Україні, закріплює основні права, свободи та обов'язки іноземних громадян і осіб без громадянства, які перебувають в Україні, а також встановлює порядок їх в'їзду в Україну та виїзду з України, є Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» ("Zakon Ukrainy", 2011) від 22 вересня 2011 р. № 3773-VII. Згідно з цим законом іноземець – це особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав, а особа без громадянства – це особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином. Зазначений Закон визначає правовий статус іноземців в Україні, закріплює основні права, свободи та обов'язки іноземних громадян і осіб без громадянства, які проживають або тимчасово перебувають в Україні, і визначає порядок вирішення питань, пов'язаних з їх в'їздом в Україну чи виїздом з України, а також встановлює підстави відповідальності за порушення порядку перебування в Україні, транзитного проїзду її територією.

Виокремлюють три категорії іноземців, які:

- постійно проживають в Україні з метою набуття громадянства України;
- постійно перебувають в Україні з метою працевлаштування;
- тимчасово перебувають на території України у всіх інших цілях.

При внесенні змін і доповнень до вказаного законодавства необхідно керуватись положеннями Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 р. ("Uгода pro asotsiatsiiu", 2014), якою передбачається запровадження всеохоплюючого діалогу щодо ключових питань у сфері міграції, включаючи нелегальну міграцію, протидію торгівлі людьми. Необхідно враховувати під час внесення змін до законодавства складну ситуацію на Сході України та в Криму. Також видається за доцільне провести кодифікацію законодавства про правовий статус іноземців, шляхом розроблення і прийняття єдиного кодифікованого акта про статус іноземців, оскільки законодавство про статус іноземців складається із Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про імміграцію», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». Новим нормативним актом мають бути врегульовані відносини, щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, порядок в'їзду на територію України та виїзду з території України, права та

обов'язки іноземців та осіб без громадянства, правовий статус біженців та шукачів захисту, права та обов'язки шукачів захисту, надання іноземцям та особам без громадянства статусу біженця або особи, яка потребує додаткового чи тимчасового захисту.

Потрібно звернути увагу, що Державною міграційною службою України розроблено проєкт Закону України «Про надання захисту іноземцям та особам без громадянства» ("Proiekt Zakonu", 2020), яким пропонується: систематизувати форми національного та міжнародного захисту; удосконалити та розширити понятійно-категоріальний апарат законодавства у сфері надання захисту іноземцям та особам без громадянства; встановити порядок прийому заяв про захист осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення, пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства; удосконалити порядок прийому заяв про захист на державному кордоні України; встановити загальну та прискорену форму процедури про надання захисту; встановити процедурні стандарти, пов'язані з проведенням індивідуальних співбесід із шукачами захисту, доказуванням та оцінкою заяв про захист, конфіденційністю під час проведення процедури надання захисту; урегулювати питання звільнення шукачів захисту від кримінальної та адміністративної відповідальності; визначити порядок інтеграції осіб, яким надано захист.

Наукова новизна

Науковою новизною є те, що автор проаналізував законодавство про правовий статус іноземців в Україні, запропонував провести кодифікацію відповідного законодавства шляхом прийняття єдиного нормативно-правового акта, яким визначатиметься статус іноземця.

Висновки

Процес становлення законодавства про статус іноземців триває й нині. Автор зауважив, що відсутній єдиний нормативно-правовий документ, за яким має визначатися правовий статус іноземця, його права та обов'язки, питання імміграції та правовий статус шукачів захисту. У науковій літературі та правничих дискусіях не порушувалося питання щодо кодифікації законодавства про статус іноземців. Окреслена автором статті проблематика охоплює питання вдосконалення законодавства про статус іноземців. Слід зауважити, що зміни в законодавстві мають враховувати євроінтеграційний вибір України.

REFERENCES

- Konstantinov, S.F. (2002). Administratyvno-pravovyi status inozemtsiv v Ukraini ta mekhanizm yoho zabezpechennia [Administrative and legal status of foreigners in Ukraine and the mechanism of its provision]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro status bizhentsiv: mizhnar. dok. vid 28 lyp. 1951 r. [Convention relating to the Status of Refugees from July 28, 1951]. *Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy, Official Gazette of Ukraine*, 5, 178 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnar. dok. vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. *Uriadovyi kurier, Government courier*, 215 [in Ukrainian].
- Levenets, Yu., & Shapoval, Yu. (et al.). (Ed.). (2011). *Politychna entsyklopediia [Political encyclopedia]*. Kyiv: Parlament. vyd-vo [in Ukrainian].
- Proiekt Zakonu Ukrainy "Pro nadannia zakhystu inozemtsiam ta osobam bez hromadianstva": vid 24 kvit. 2020 r. [Draft Law of Ukraine "On protection of foreigners and stateless persons" from April 24, 2020]. (n.d.). *dmsu.gov.ua*. Retrieved from <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/konsultacij-z-gromadskisty/gromadske-obgovorennia/proekt-zakonu-ukrajni-pro-nadannya-zaxistu-inozemczyam-ta-osobam-bez-gromadyanstva.html> [in Ukrainian].
- Protokol shchodo statusu bizhentsiv: mizhnar. dok. vid 16 hrud. 1966 r. [Protocol relating to the Status of Refugees from December 16, 1966]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text [in Ukrainian].
- René, de Grootde. (2013). Survey on Rules on Loss of Nationality in International Treaties and Case Law. *CEPS Paper 'Liberty and Security in Europe'*, 57, 15.
- Sofinska, I. (2017). Hromadianstvo ta mihratsiia: tsyvilizatsiini, konstytutsiini ta hlobalizatsiini vyklyky sohodenna [Citizenship and migration: civilizational, constitutional and globalization challenges of today]. *Ukrainskyi naukovo-teoretychnyi chasopys Kyivskoho universytetu prava, Ukrainian scientific-theoretical journal of Kyiv University of Law*, 3, 40-46 [in Ukrainian].
- Sofinska, I. (2018). *Filosofsko-pravova viziia doktryny hromadianstva [Philosophical and legal vision of the doctrine of citizenship]*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Tatsii, V.Ya., Petryshyn, O.V., & Barabash, Yu.H. (et al.). (Ed.). (2011). *Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary]* (2nd ed., rev.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Tykhonovskiy, O.V. (2015). Adaptatsiia studentiv-inozemtsiv do navchannia v Ukraini [Adaptation of foreign students to study in Ukraine]. *Medychna osvita, Medical education*, 1, 117-119. doi: <https://doi.org/10.11603/me.v0i1.4186> [in Ukrainian].
- Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: vid 27 cherv. 2014 r. [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part from June 27, 2014]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
- van Maas, L. (2008). Nationality Matters: Statelessness under International Law. *School of Human Rights Research Series*, 29, 21. Retrieved from https://files.institutesi.org/Nationality_Matters.pdf.
- Yevropeiska konventsiiia pro hromadianstvo: mizhnar. dok. vid 6 lystop. 1997 r. [European Convention on Nationality from November 6, 1997]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, Official Gazette of Ukraine*, 13, 359 [in Ukrainian].
- Zahalna deklaratsiia prav liudyny: mizhnar. dok. vid 10 hrud. 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights from December 10, 1948]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, Official Gazette of Ukraine*, 93, 3103 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu": vid 8 lyp. 2011 r. No. 3671-VI [Law of Ukraine "About refugees and persons in need of additional or temporary protection" from July 8, 2011, No. 3671-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro immihratsiiu": vid 7 cherv. 2001 r. No. 2491-III [Law of Ukraine "About immigration" from June 7, 2001, No. 2491-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#Text> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva": vid 22 veres. 2011 r. No. 3773-VI [Law of Ukraine "On the legal status of foreigners and stateless persons" from September 22, 2011, No. 3773-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Константинов С. Ф. Адміністративно-правовий статус іноземців в Україні та механізм його забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2002. 18 с.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Конвенція про статус біженців : міжнар. док. від 28 лип. 1951 р. *Офіційний Вісник України*. 2002. № 5. С. 178.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.

- Політична енциклопедія / [редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]. Київ : Парламент. вид-во, 2011. С. 35.
- Про надання захисту іноземцям та особам без громадянства : проект Закону України від 24 квіт. 2020 р. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/konsultacij-z-gromadskisty/gromadske-obgovorennya/proekt-zakonu-ukrajini-pro-nadannya-zaxistu-inozemczyam-ta-osobam-bez-gromadyanstva.html>.
- Протокол щодо статусу біженців : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text.
- René de Grootde. Survey on Rules on Loss of Nationality in International Treaties and Case Law. *CEPS Paper 'Liberty and Security in Europe'*. 2013. No. 57. P. 15.
- Софінська І. Громадянство та міграція: цивілізаційні, конституційні та глобалізаційні виклики сьогодення. *Український науково-теоретичний часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 40–46.
- Софінська І. Філософсько-правова візія доктрини громадянства : монографія. Львів : Каменяр, 2018. 346 с.
- Конституція України. Науково-практичний коментар / [редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.]. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2011. С. 381–383.
- Тихоновський, О. В. Адаптація студентів-іноземців до навчання в Україні. *Медична освіта*. 2015. № 1. С. 117–119. doi: <https://doi.org/10.11603/me.v0i1.4186>.
- Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнар. док. від 27 черв. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
- van Maas L. Nationality Matters: Statelessness under International Law. *School of Human Rights Research Series*. 2008. Vol. 29. P. 21. URL: https://files.institutesi.org/Nationality_Matters.pdf.
- Європейська конвенція про громадянство : міжнар. док. від 6 листоп. 1997 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 13. С. 359.
- Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 руд. 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
- Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 8 лип. 2011 р. № 3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>.
- Про імміграцію : Закон України від 7 черв. 2001 р. № 2491-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#Text>.
- Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 верес. 2011 р. № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>.

Стаття надійшла до редколегії 18.08.2021

Neofita D. – Postgraduate Student of the Department of Theory of Law and Constitutionalism of the Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8412-3654>

Philosophical and Legal Discourse of Regulating the Status of a Foreigner in Ukraine

The **purpose** of the article is to analyze the development of legislation on the status of foreigners and stateless persons in Ukraine. The works of scientists and legislative acts adopted after the proclamation of Ukraine's independence and international acts regulating the legal status of foreigners and stateless persons are analyzed. The main normative – legal acts are defined, which define «foreigner», «refugee», «person in need of additional protection», «persons in need of temporary protection», «immigration»; the rights and obligations of foreigners in Ukraine are considered. Provide proposals for improving the legislation in the context of Ukraine's European integration. The **methodological basis** of the article is a set of different approaches and research methods: dialectical, historical and comparative law. The **scientific novelty** is that the author analyzed the legislation on the legal status of foreigners in Ukraine, proposed to codify the relevant legislation by adopting a single legal act to determine the status of a foreigner. **Conclusions.** Legislation on the status of foreigners consists of the Law of Ukraine «On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons», the Law of Ukraine «On Refugees and Persons in Need of Additional or Temporary Protection», the Law of Ukraine «On Immigration». The author points out that there is no single legal document that should determine the legal status of a foreigner, his rights and responsibilities, immigration issues and the legal status of asylum seekers. The issue of codification of legislation on the status of foreigners was not raised in the scientific literature and legal discussions.

Keywords: legislation on the status of foreigners; foreigner; a person without citizenship; immigration; refugee; a person in need of additional protection; a person in need of temporary protection.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID**, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- **науковановизна** (основні результати дослідження);
- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

- **вступ**: актуальність дослідження, постановка проблем загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Обґрунтування новизни дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим розглядом *останніх публікацій*, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;

- **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

- **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA**-стилю (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у References (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам**:

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років**;
- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);
- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3);
- під час написання наукових праць рекомендуємо звертати увагу на публікації своїх колег у визнаних міжнародних виданнях, розміщених у науковому репозиторії НАВС, який постійно оновлюється достатньою кількістю електронних першоджерел. Це значно спростить ваш пошук;
- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua**;
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. **Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.**

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: (044)520-08-47.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

«**Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком чотири рази на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Філософські та методологічні проблеми права**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, e-mail: oleg55newmail@gmail.com;

«**Юридична психологія**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, e-mail: lpsychology.j@gmail.com.

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (p. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англomовних та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайн-автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net/?account=zagranpassport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: [10.1177/0924051918767967](https://doi.org/10.1177/0924051918767967).
- Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].
- Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehulivannia akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: [10.25313/2520-2057-2013-5-465](https://doi.org/10.25313/2520-2057-2013-5-465) [in Ukrainian].
- Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

- Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
- Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kryminalni protsesualni kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London: Routledge, 2016. 156 p.
URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.
doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158.
doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77.
doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні: монографія. Київ: Кондор, 2013. 464 с.
doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М.: Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI.
URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

**Філософські
та методологічні
проблеми права**

**2
(22)
2021**

Науковий журнал



Виходить двічі на рік

**Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка**
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 30.11.2021
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 7,0
Ум. друк. арк. 6,51
Вид. № 42/II
Наклад 50 прим.

Philosophical and Methodological Problems of Law

2
(22)
2021

Scientific Magazine

◆ Published semiannually

**Figuration, computer typing
and making up**

Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
November 30st, 2021
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 7,0
Simulated publisher's pages 6,51
Edition No. 42/II
Circulation 50